

Huilen in Den Haag is plaatjeskijken in de sociale geschiedenis van de kleurrijke internationale stad Den Haag, met uitstapjes naar het heden.

Huil, lach of huiver over leed van vroeger en nu. Of het nu gaat over armoede, dierenleed, dood en rouw, sport, politiek, immigranten of vrouwen.

Kijk hoe in Den Haag tegen elke misstand wel weer een organisatie werd opgericht. En geniet van de associatieve manier van kijken naar veel uniek beeldmateriaal.

HUILEN IN DEN HAAG

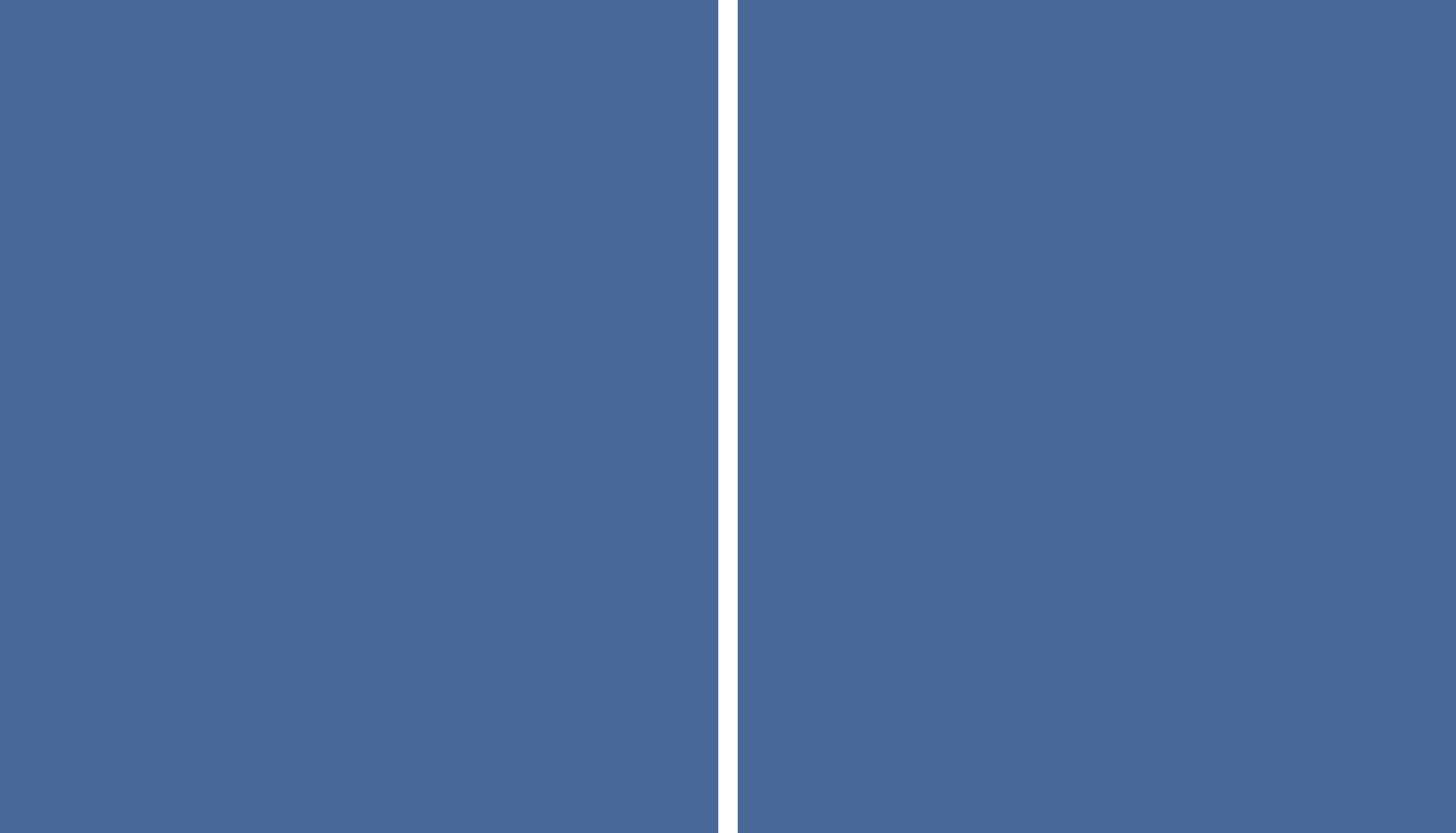
Mariët Herlé

De droevigste beelden
uit de Haagse samenleving
vroeger en nu

Mariët Herlé

HUILEN
IN
DEN HAAG

De droevigste beelden
uit de Haagse samenleving
vroeger en nu

Mariët Herlé

HUILEN IN DEN HAAG

Voorwoord

Dit boek bundelt een volstrekt willekeurige verzameling beelden uit de Haagse sociale geschiedenis. Het is op geen enkele wijze wetenschappelijk onderbouwd, er is geen diepgaande research voor gedaan. Er kunnen feitelijke onjuistheden in zitten (melden graag!) en het is een toonbeeld van oppervlakkigheid en grote-stappen-gauw-thuis. Met flinke, ongenuanceerde slagen ga ik door de geschiedenis en combineer die nogal willekeurig met het heden. Compleet kan zo'n boek dus nooit worden. Hè, hè, dat is er uit!.

Wat is het dan wel? Het is een associatieve geschiedenis waarbij de interessantheid en de kwaliteit van de beelden uitgangspunt is om mijn verhaal te vertellen. Het verhaal over mensen in de stad, over droevige toestanden, maar ook over hoe er altijd weer mensen zich organiseerden om die zielige toestanden te bestrijden: heel veel landelijke liefdadigheidsorganisaties zijn in Den Haag ontstaan. Daar bofte ik maar weer mee, want die lieten altijd de prachtigste affiches maken. Want uiteindelijk moest het boek veel kijkgenot opleveren, en zou het goed zijn als je er af en toe bij in de lach kon schieten. 'Sorry dat ik lach, hoor!' was een van de gevleugelde uitspraken van de oude Marie, mijn oma, die heel wat ellende voorbij heeft zien komen en graag de komische kant van zaken bleef inzien.

Voor wie is het boek? Gelijk na hoofdstuk 1, de vrouw die in 1920 nog in het varkenskot woonde, dacht ik aan jonge mensen zoals mijn kinderen en kleinkinderen. En aan al die nieuwe Hagenaars, die misschien dezelfde armoede in hun land meegemaakt hebben, maar geen

idee hebben dat er nog maar zo kort geleden in Den Haag zoveel armoede was. Een van mijn Marokkaanse studentes bevestigde dat. 'Ze kunnen ons dat wel vertellen dat het zo was, maar in uw boek kun je het *zien!*' was haar mening. Ik hoop echt dat dit boek een functie krijgt in de inburgering en dat inburgercoaches en docenten het gebruiken om met hun studenten plaatjes te gaan kijken en verhalen te vertellen én los te krijgen. Tegelijkertijd zal het leuk zijn voor oudere Hagenaars, die nog veel van deze ellende hebben meegemaakt.

Dank aan Maartje de Haan, nu directeur van 'museum Meermanno en initiatiefnemer van het festival Huilen in Den Haag in 2010. Zij triggerde mij al in 2006 om plaatjes te gaan verzamelen over dit thema. Dank aan Nicolette Faber van het Gemeentearchief Den Haag die altijd klaar stond met goede raad en daad en zoekwerk... Dank aan Hans Willink, die het hoofdstuk Sportgesnotter in zijn geheel verzorgde. Dank aan Dorothée van der Schuur en Patrick Spijkerman van Nieuwspoort die het thema Huilen niet te gek vonden om er een serieuze tentoonstelling aan vast te knopen.

En tenslotte dank aan mijn geliefde Jelle Hellinga, die vanaf het begin kritisch meedacht, de vormgeving deed en heel veel hedendaags beeld leverde.

Mariët Herlé
juli 2010

Colofon

Mariët Herlé, Den Haag
Productie: de Overkoming
www.overkoming.nl

Grafisch ontwerp binnenwerk en omslag:
Jelle Hellinga, Den Haag
www.jellehellinga.nl

Foto voorkant:
De HTM-harmonie concerteert
in Meer en Bos in 1938

Foto achterkant:
Sari's in de Paul Krugerlaan 2010

We hebben ons uiterste best gedaan om alle
rechthebbenden te bereiken, als iemand nog aanspraak
meent te hebben graag melden bij
mariet@overkoming.nl

Inhoud

7	Inleiding: Huilen
11	Armoede
25	Dierenleed
37	Dood en rouw
43	Sportgesnotter
53	Internationaal
67	Binnenhof
75	Roes en genot
89	Van de straat
103	Fotoverantwoording en literatuur

Huilen

Baby's

'Kijk, natúúrlijk huilt dat kind! Wie zet er nu een kind in een hoorn neer, haal haar gauw eruit dan kun je haar troosten'. Dat zou een reactie kunnen zijn op de voorplaat van dit boek. Met een huilend kind moet je wat doen. Dat arme schaap kan nog niet praten en kan alleen maar door huilen duidelijk maken wat ze voelt. Natuurlijk reageer je daar als volwassene op. Troosten, eten geven, een speen erin duwen, afleiden - allemaal mogelijkheden. Zo leren we baby's de ene emotie door andere te vervangen. We stellen de baby op zijn gemak, verzekeren hem van onze liefde om een einde te maken aan het huilen. Door ons gedrag leren wij kinderen om onredelijke of onmogelijke eisen te stoppen, zodat het redelijke volwassenen worden. Huilen is communicatie, het is een signaal aan de ander dat er iets moet gebeuren. Soms is het huilen van een kind een redelijk verzoek om troost of aandacht, en als aan die oproep voldaan is, houdt het kind op. Maar vaak is aan huilen een onredelijke of onmogelijke eis verbonden. Als kinderen merken dat hun huilen genegeerd wordt, of dat we er zelfs de draak mee steken, proberen ze hun tranen terug te dringen voordat ze al gaan vloeien. Zo oefen je voor de volwassenheid.

Zo denken wij nu, maar de opvattingen over huilen verschillen nogal per periode en per cultuur. Volgens de behavioristen belonen we onze kinderen en baby's als we ze aandacht geven als ze huilen. De moeder vindt het contact met de baby zo prettig, dat ze de baby gaat zoenen en knuffelen. In sommige culturen werd dat rechtstreeks seksueel, de moeders gingen de genitaliën van de huilende baby's prikkelen om ze tot rust te brengen. Een praktijk die de dienstmeisjes in hoofdstuk 8 ook nog wel beoefend zouden kunnen hebben. Ook Freud vond dat moeders hun kind als substituuut voor een seksueel object behandelden, maar zag daar geen kwaad in. Normale koestering door de moeder zou leiden tot normale mensen met normale seksuele behoeften. Het gevaar van té toegeeflijk zijn, zou echter leiden tot huilerige, chagrijnige volwassenen. Vandaar dat er vanaf die tijd gepleit werd voor rust en regelmaat: je moest een huilende baby niet tussen voedingen door uit bed halen. Alles op z'n tijd, goed geordend. Ik denk dat dat er zo aan toegegaan is in het tehuis voor ongehuwde moeders op blz. 95 en bij de Belgische vluchtelingenbaby's in de Marconistraat op blz. 68.

Irritatie tranen en emotie tranen

Huilen is een fysiek proces. Als je valt, of plotseling pijn krijgt, ga je huilen. Die tranen zijn chemisch te onderscheiden van het normale traanvocht dat de ogen continu bevochtigt. Basale tranen zijn continu aanwezig om onze oogbol vochtig te houden. Irritatie- of reflex tranen krijg je als je uien snijdt of iets in je oog waait. Tranen van irritatie of emotie zijn anders samengesteld - ze bevatten verschillende concentraties chemicaliën, hormonen en eiwitten. In emotie tranen zit een grotere hoeveelheid prolactine, het hormoon dat de moedermelkproductie reguleert.

Gooi het eruit!

Vaak gaat men ervan uit dat huilen goed is voor een mens. Dat idee gaat terug op Aritstoteles, die het woord catharsis introduceerde. Cathartische tranen bevrijden ons lichaam van de angst en de negativiteit die zich er dagelijks in ophopen. Ovidius schreef dat onze woede verdwijnt door huilen, een oud hindoespreekwoord zegt dat huilen goed is voor de teint, een Jiddisch spreekwoord zegt: Huilen maakt het hart lichter. Tegenwoordig vinden we dat 'mensen in contact moeten staan met hun gevoelens', we moeten het er 'allemaal uitgooien'. Verdringen of opkroppen zou niet gezond zijn. Uit dat idee zijn allerlei therapieën voortgekomen. Freud ontdekte dat de herbeleving op zich en het huilen geen therapeutische waarde hebben. Allerlei therapeuten daarna vonden dat cathartische bevrijding wel hielp. Vaak waren dat lichaamsgerichte therapieën, zoals die van Wilhelm Reich die het zocht in regelmatig seksueel verkeer (Sexual Healing uit het soulliedje). Door bio-energetica waren in de jaren 1970 overal mensen bezig om in spreekkamers van therapeuten in kussens te slaan, te schreeuwen of diep te huilen om in contact te komen met zichzelf of met verdrongen gevoelens. Patiënten meldden dat ze een half uur of langer hebben gehuild, heviger dan ze ooit hadden gedaan. Voor die mensen was de intensiteit van die ervaring het bewijs dat het werkte.

Even pauze

De vraag is of dat klopt. De nieuwste fysiologische inzichten gaan ervan uit dat tranen worden opgewekt door het parasympatische zenuwstelsel. Dat komt pas in actie als het lichaam terugkeert naar rust. Volgens jongste onderzoeken huilen wij niet tijdens de piek van de ervaring maar enige tijd erna, na terugkeer tot de normale toestand. Huilen is een buffer tussen jou en de wereld. Huilen maakt lichamelijke reacties los: er komen hormonen

vrij, je bloed gaat sneller stromen. Je wordt ‘door tranen overmand’. Tranen helpen niet om een probleem op te lossen, ze geven je emoties een andere richting. Je neemt even pauze. Je spoelt je psychische pijn weg doordat al je aandacht in beslag genomen wordt door lichamelijke emoties. Zou de vrouw die in het varkenskot op pagina 12 woonde veel gehuild hebben? Ik denk het niet, die had wel wat anders te doen. Het varken moest te eten krijgen, het brood moest gesneden worden. Misschien lagen haar kinderen wel te huilen van de honger in hun bedjes voor zover ze die hadden (een fysieke reactie), maar als het echt erg is kom je niet aan huilen toe. Wel kan dit soort lijden empathie oproepen, medeleven.

Samen huilen, meevoelen met de ander

Empathie (medeleven) is een combinatie van affectieve identificatie en cognitieve distantie. Heb ik heel wat afgehuild tijdens het samenstellen van dit boek? Nee, wel heb ik met een grimmige glimlach bepaalde beelden gecombineerd. ‘Kijk, zo ging dat! Kijk, zo gaat dat!’, in de hoop dat de lezer geraakt wordt door die plaatjes. Duitse esthetici uit de 19e eeuw vonden dat je als auteur flink moest huilen: ‘Geen tranen bij de auteur, geen tranen bij de lezer’. Daar zou Bilderdijk (blz. 90) zich goed bij gevoeld hebben. De 19e eeuw was een eeuw van sentimentaliteit waarin huilen erg belangrijk was. Gertrude Stein schrijft dat men in de 19e eeuw leefde met tranen, maar dat in de 20e eeuw ‘de menselijke natuur geen tranen meer heeft.’ Sentimentaliteit hoort bij een minderwaardige cultuur, waar wij met ironische distantie naar kijken, zoals op dit werk van Roy Lichtenstein.

Dat is een passieve emotie. Onze empathische tranen zijn voor onszelf en voor anderen bedoeld: ze zijn zowel een vorm van opgaan in jezelf als een noodkreet, een oproep, een mededeling. Als we huilen bij een reclamespotje over hongerende kinderen op televisie, dan kan dat een substituuut zijn voor het schrijven van een cheque. De oprichters van de vele liefdadige organisaties in dit boek gingen niet huilen, maar DEDEN iets. Ze bestreden de armoede onder arme kinderen, ouderen en vrouwen (hoofdstuk 1), ze vroegen aandacht voor dierenleed en vegetarisme (hoofdstuk 2), ze stredden tegen drankmisbruik (hoofdstuk 7) of ze wilden prostituees redden, zoals Anna van Hogendorp in hoofdstuk 8.

Huilende helden

In onze cultuur werden flinke mannen geacht niet te huilen, totdat daar in de jaren 1960 een kentering in kwam. Mannen moesten ook leren hun gevoelens te uiten. Sinds mensenheugenis is het heel normaal voor mannen om te huilen. In de bijbel huilt David om de dood van Absalom, Abraham huilde toen Sarah stierf, Jezus huilt bij de dood van Lazarus. In het boek Klaagliederen uit de bijbel wordt heel wat afgehuild. Ook in de Griekse mythologie huilen de helden. Odysseus wordt door zijn voedster pas herkend als hij gaat huilen nadat hij terug gekomen is van zijn reizen. Achilles ging wenend weg van zijn vrienden en zette zich neer op het strand. John Wayne pinkte af en toe een traan weg, evenals Clint Eastwood. Wie weet wat de sporthelden uit hoofdstuk 4 na de wedstrijd afgehuild hebben...!

Huilen in de politiek

Tranen hebben de macht om de omgeving te veranderen, en daar maakten politici soms bewust gebruik van. Huilende redenaars waren in Amerikaanse verkiezingscamagnes in de 19e eeuw heel normaal. Zo konden ze laten zien dat ze oprecht betrokken waren. President Bush huilde volgens zijn vrouw Barbara altijd als er ontroerende of aangrijpende gebeurtenissen plaatsvonden. Hij huilde bijvoorbeeld toen hij het eerste nest van zijn hond Millie zag en toen hij Dixie Carter het volkslied hoorde zingen. Bill Clinton werd lachend betrapt tijdens een begrafenis, maar toen hij zag dat de camera op hem gericht was, werd hij meteen ernstig en kwamen er tranen in zijn ogen. Vrouwelijke politici (hoofdstuk 6) moeten oppassen met huilen. Alleen bij vrouwen wordt huilen tegenwoordig als een zwakheid gezien. Het vreemde is dat tegenwoordig mannen die huilen zo bewijzen dat ze niet te mannelijk zijn, vrouwen die hun emoties beheersen laten zien dat ze niet te ‘vrouwelijk’ zijn.

Huilen van vreugde

Behalve tranen van verdriet, hebben we natuurlijk ook het huilen van vreugde. Huilen van de lach en huilen van vreugde zijn heel gewoon. Darwin dacht dat als baby's nu maar evenveel gelachen hebben als dat ze gehuild hebben van verdriet, ze later ook meer tranen zouden plengen: ‘een beminnelijk lach, een glimlach, of zelfs een vluchtige gedachte zal al voldoende zijn voor het veroorzaken van een matige afscheiding van tranen.’ In veel culturen zijn bruidstranen een heel normaal fenomeen. De bruid huilt omdat ze haar ouderlijk huis verlaat en naar een onbekende omgeving gaat. Net als overgangsriten zoals diploma-uitreikingen, belijdenis of communie of Bar Mitzwa's of besnijdenissen steevast tot tranen leiden. Maar een bruid hoort ook te huilen uit zedigheid, in afwachting van de seksualiteit waarmee ze voor het eerst geconfronteerd gaat worden. De prachtige jurken uit hoofdstuk 1 zullen het dus niet altijd droog houden.

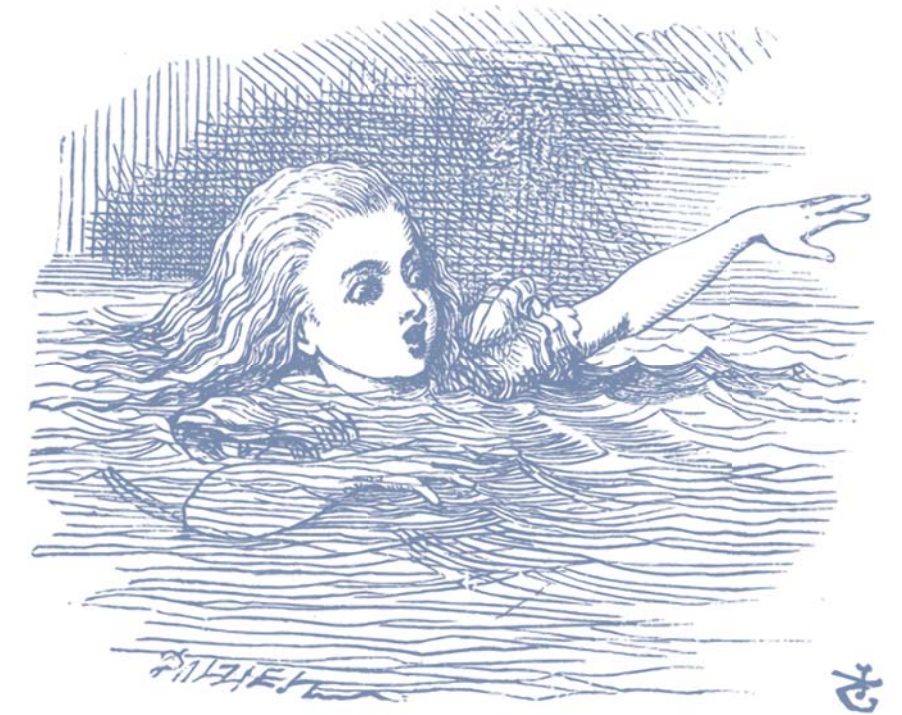
Tranen van genot

Ook tranen van genot zijn een lichamelijke reactie. Maar dat werkt wel per persoon verschillend. De zenuwbanen van pijn en plezier zijn op verschillende plaatsen aan elkaar verbonden. Zowel mensen als dieren zijn er op uit om plezierige prikkels te krijgen en pijn te vermijden. Maar pijn en genot liggen zo dicht bij elkaar, dat soms alleen onze interpretatie ze uit elkaar kan houden. Daar wisten de prostituees uit hoofdstuk 8 vast goed gebruik van te maken.

Dood en rouw

In veel culturen zijn er beroepsklagers die de overledene soms niet eens kennen. Klaagvrouwen maken een vreselijk misbaar, familieleden jammeren volgens vastgestelde regels. Maar ook in onze westerse cultuur zijn de beroepsklagers zoals begrafenisondernemers uit hoofdstuk 3 of dominees vaak beschuldigd van onoprechtheid of winstbejag. Iedereen kent wel een verhaal van een uitvaart waar een dominee of priester een gevoelig verhaal hield over de overledene, waarin de mensen die hem of haar echt gekend hebben niets herkennen. Mijn oma de oude Marie werd door de dominee die haar begruof als een lief oud vrouwtje neergezet, terwijl het een mondige volkswrouw was die ervoor zorgde dat in haar bejaardenhuis de opbrengst van de handwerkbaasar niet naar de zending ging, maar

naar goede zonwering voor de bewoners. Soms vereisen onze rituelen tranen, soms juist niet. Als onze cultuur verwacht dat we een beetje snuffen of dapper niet huilen, dan lukt dat ook.

Genoeg gehuild

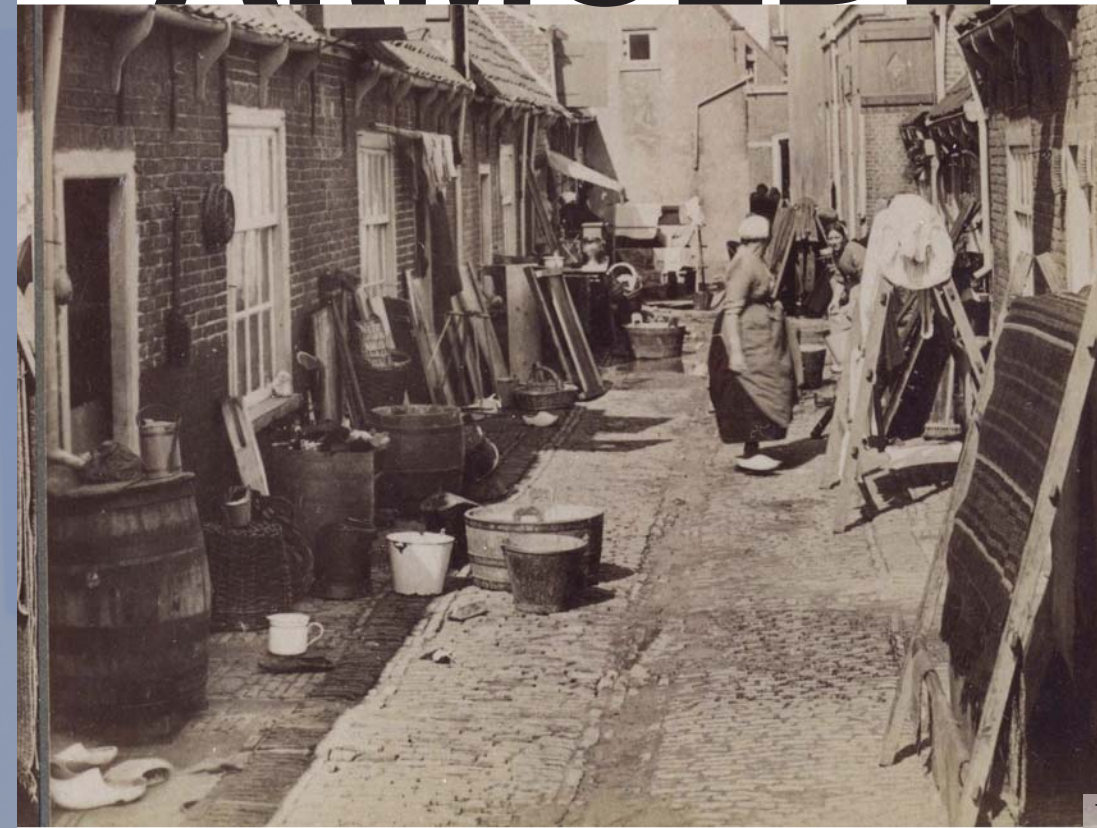
Je kunt helemaal opgaan in het huilen, eraan verslaafd zijn. De wereld kan in je tranen wegsmelten zoals bij Alice in Wonderland, die op de rivier van tranen die ze bij elkaar gehuild had weg kon drijven. Helena van Troje bedacht een oplossing voor het stelpen van de tranenstroom: ze wierp een kruid in de wijn dat pijnstillend en toornverdrijvend was. Als dat helpt, lezer, neem een neut of rook of slik wat. Zie hoofdstuk 7.

Maar blijf wel goed rondkijken in Den Haag, verdrink vervolgens niet in je tranen, ga iets doen om huilen in Den Haag te verminderen of te voorkomen.

Mariët Herlé

Juli 2010

ARMOEDE

Armoede blijft een relatief begrip. In dit hoofdstuk gaat het over schrijnende armoede, geromantiseerde armoede, liefdadigheid en de typisch Haagse nette armoede.

Hofje in Scheveningen ca. 1904, Weststraat 273 - 301. De Scheveningse vissers woonden klein [1], maar werden niet als bijzonder arm beschouwd. De foto verscheen in een New Yorks tijdschrift als voorbeeld van de properheid van de straatjes en de huisjes. Het alomtegenwoordige schoonmaakgerei zou het bewijs daarvan zijn. Omdat Scheveningen een traditionele dorpsgemeenschap was, konden mensen redelijk harmonieus op een klein oppervlak samenleven.

Scheveningen: propere en romantische armoede

Zoals in alle vissersplaatsen hadden de vissers in Scheveningen het niet breed. De mannen gingen naar zee, de vrouwen bleven achter en werkten naast het huishouden aan hun aandeel in de visserij, zoals het boeten van netten. Keerde een man niet terug, dan leden de weduwen nog meer armoede, zoals in het toneelstuk "Op Hoop van Zegen" van Herman Heijermans uitgebreid is afgeschilderd.

Over het harde vissersleven werden romantische schilderijen gemaakt, zoals dit [2]: *Het afscheid* door B.J. Blommers

3 4

Den Haag: stedelijke armoede

In Den Haag waren meer problemen dan in Scheveningen. De industriële revolutie lokte arbeiders van het platteland naar de grote steden, waardoor de armsten samen moesten wonen met soms wel een heel gezin in één kamer, waarbij ze water en toilet moesten delen met andere bewoners. De woningwet van 1901 moest een einde maken aan de schrijnende omstandigheden waarin velen verkeerden. Nieuwe wijken zoals Duindorp en Laak werden volgens de nieuwe normen gebouwd, maar voor sommigen waren de woonomstandigheden in Den Haag toen nog zeer bedroevend, zoals van dit gezin [3 en 4] dat in een varkenskot huist (1920). De moeder snijdt het brood voor haar vijf kinderen terwijl ze met haar rug staat tegen het hok waarin twee varkens in het vuil wroeten.

Broodoproer bij de banketbakker

De tekorten aan voedsel liepen tegen het eind van de eerste wereldoorlog erg op. In 1918 braken in Den Haag de Hongerrellen uit. Op 12 april verzamelde zich een groep opstandigen bij banketbakkerij Daalhoff in de Hemsterhuisstraat. De ruiten werden ingegooid en de winkel geplunderd. Dit leidde tot rellen die onderdrukt werden door politie en marechaussee. Uiteindelijk vielen er twee doden en veertien gewonden. Sommige winkeliers timmerden uit voorzorg hun ramen alvast maar dicht, zoals hier in de Vlamingstraat hoek Schoolstraat [5]

En nu

Nog steeds wordt eten uitgedeeld aan mensen die dat nodig hebben. Voedselbank in de Morgensterkerk [6]. Een moslim en een Egyptische christen werken eensgezind samen aan de uitdeling van voedsel aan Nederlanders en mensen uit allerlei andere werelddelen.

5 6

12

ARMOEDE

7

GROOT TUIN EN KINDERFEEST
 IN HET PARK
 VAN HET PALEIS „HUIS TEN BOSCH”
 door H.M. de Koningin als bewijs van hooge belangstelling in het streven der Vereeniging voor

UITZENDING VAN NEDERLANDSCHE KINDEREN NAAR BUITEN
 welwillend ter beschikking gesteld van het Haagsche Comité
 op **ZATERDAG den 21st SEPTEMBER 1918**
 's namiddags van half 2 tot 6 uur.

CONCERT door de Koninklijke Militaire Kapel van het Regiment Grenadiers onder leiding van Kapitein N. A. BOUWMAN, van 3 uur tot half 6.
 KINDERSPELEN onder leiding van den Heer Graafland.
 POPPEKAST vertoond door den Heer M. J. Kellenbach.
 DANSEN ingestudeerd door den Heer Th. J. van den Haag, te 4 uur.

BUFFETTEN.
 INGANG: Tuinhok bij de Brug aan het Bezuidenhout.
 ENTRÉE: 50 cents, kinderen onder 15 jaar 25 cents.
 Kaarten te verkrijgen aan den ingang en vanaf 19 September bij de Firma's: Boucher, Noordeinde 64; Meeussen, Bezuidenhout 10; N. de Roo, Frederik Hendriklaan 263; en J. N. Cardozo, Plein 14.
 EXTRA TRAMS op Lijnen 3 en 7. Gelegenheid tot stallen van Rijwielen.

LITH. LANKHOUT, DEN HAAG.

Liefdadigheid

Den Haag zou Den Haag niet zijn als er geen mensen waren die zich de armoede aantrokken. De kinderen uit de sloppen moesten naar buiten, de natuur in, dat was goed voor ze.

Zelfs de koningin stelt in 1918 haar park bij paleis Huis ten Bosch ter beschikking voor een kinderfeest [7].

13

8

Daklozen en zwervers

Particulieren vingden daklozen op, zoals hier in het nachtasiel van 'Meneertje' in 1911. De daklozen moesten dan wel de bijbellezing aanhoren [8].

Nog tot 1980 was het HTO [9 en 10] in gebruik: het Haags Tehuis voor Onbehuisden; hier het interieur in 1954.

Het badhuis [11], hier op een foto uit 1920, was tot in de jaren 1950/1960 nodig voor buurtbewoners die thuis geen douche of warm water hadden.

Undercover journalistiek

In 1925 maakte het blad Het Leven een spannende reportage Donker Den Haag: op avontuur door de stad der schrille contrasten. Zwerver Martinus Hoogvliet alias Wilde Matti bezocht samen met een fotograaf en redacteur 'mensonterende' plekken. Op de foto: zwerver op de Emmabank [12], tegenover het paleis van de Koningin-Moeder. Gelukkig was er toch een happy end: hier [13] verlaat Wilde Matti aan het stuur van een volle lesauto de chauffeursopleiding van de ASVA (de Amsterdamse Rijschool voor Autorijden). Hij besloot zijn leven te beteren en werd chauffeur.

En nu

In de jaren zestig kraakten de Kabouters van Oranje Vrijstaat [14] het vormalige Milvakamp aan de Duinlaan ter opvang van daklozen.

Ook nu [15] telt den Haag nog zwervers: "Zal ik er eens extra lamleendig bij gaan liggen?" vroeg deze aan de fotograaf.

9

10

14

11

ARMOEDE

12 13

14

15

15

BAZAR

op 11 en 12 November 1924

TEN BATE VAN EEN
TEHUIS EN
EEN FONDS
TOT HUISVESTING VAN
OUD-VERPLEEGSTERS

IN DE ZALEN VAN HET
KON. ZOÖLOGISCH
BOTAN. GENOOTSCHAP
(DIERENTUIN).

DINSDAG 11 NOVEMBER
des namiddags te 3 ure
Opening v. d. Bazar
door Zijne Excellentie Minister J. TH. DE VISSER.
Zang: Mevrouw A. E. HJIMANS-PAPE.
Aan den vleugel: de Heer J. PH. VAN HILTEN, arts.
Muziekgezelschap LIDADHIE.
des avonds te 8½ ure
Groot Cabaret
met medewerking van verschillende bekende artiesten,
onder leiding van den Heer CHARLES HEYNEN.
Entrée f 1,- met inschrijving van stad. belasting.

WOENSDAG 12 NOVEMBER
Aanvang des voormiddags te 10½ ure;
des namiddags
Kindervoorstelling
(Poppenkast enz.) door den Heer HENRI NOLLES
en Verschillende Nieuwe Attracties.
des avonds te 8½ ure
Tooneelvoorstelling
van de N.V. Rotterdam-Hofstad-Tooneel.
Opvoering van het blijspel: **S MORGENS
MIDDAGS
AVONDS**
met welwillende medewerking van den Heer en Mevr. C. v. d. LUGT MELISERT-VAN IJZ.
Entrée f 2.50, f 1.50 en f 1,- met inschrijving van stad. belasting.
(Plaatsopbrengst aan het Bureau van den Beroepsraad op 4 en 10 Nov. 10-1 uur.)
Entrée Bazar beide dagen f 0.25.

Tot slot **TOTALE UITVERKOOP!**

Ouderen

Oud zijn betekende vaak arm zijn; pas in 1947 voerde Willem Drees het algemene pensioen voor ouderen, de AOW, in. De pensioen- en ouderenbeweging is een van de oudste sociale bewegingen van Nederland. Sinds 1900 voert de Bond voor Staatspensionering, gevolgd door de Algemene Bond van Bejaarden en de uit deze bonden ontstane ANBO, de strijd voor economische, politieke en sociaal-culturele rechten van ouderen. Behalve deze politieke beweging waren er vele liefdadigheidsfondsen voor ouderen, zoals het Koningin Emmafonds [16]. Dames van adel trokken zich het lot van de ouderen aan. Voor allerlei doelgroepen, zoals oud-verpleegsters, was apart aandacht op dit affiche uit 1924 [17].

En nu

Later werden ouderen mondiger: Bejaarde bewoners van het Bezuidenhoutkwartier kraken in 1981 een leegstaand winkelpand aan de Merkusstraat / hoek De Sillestraat, als een symbolische actie om de aandacht te vestigen op de slechte woonsituatie van ouderen in de wijk [18].

Nog bij de bouw van de naoorlogse wijk Mariahoeve (vanaf 1950) werd de Van Nispenflat [19] speciaal voor oud-verpleegsters en onderwijzeressen gebouwd.

ARMOEDE

KONINGIN-EMMAFONDS

OPGERICHT 21 JANUARI 1895

-DRUKKERIJ-LANKHOUT- -LITHO-CHRIS-LEBEAU-

HUIZEN- EN STRAATCOLLECTE

OP DINSDAG 28 OCTOBER

WIL IETS TER ZIJDE LEGGEN VOOR ONZE HOOGBEJAARDEN
DAN HELPT GY ONS EEN BLOEMPJE STROOIEN OP HUN PAD
NAMENS HET DAMES COMITÉ
DOUAIRIERE ORTT SCHULLER TOT PEURSUM
ME JUFFROUW KIST
BARONESSE W.F. VAN ITERSUM

19

Nette armoede

Den Haag staat bekend om zijn 'nette armoede'. Aardappelen halen in de vioolkist [19], de houten hammen, de biefstuk die onder de deur door geschoven kon worden, een boterham met schuifkaas.... allemaal uitdrukkingen om aan te geven hoe Hagenaars hun 'stand' ophielden.

Onnette armoede

Er bestaat ook onnette armoede, die eigenlijk een beetje schandelijk is. Toppunt van onnette armoede leverde de televisie-uitzending van de kro over Rinus, (sinds die uitzending bijgenaamd de Wipper) op, eind jaren zestig. Heel Nederland kijkt verbijsterd naar deze documentaire *Mensen van goede wil* van Hans Koekoek over een asociaal gezin in de Schilderswijk waar ondanks de krappe behuizing en de geringe inkomsten van Rinus ieder jaar een kleintje geboren werd. 'Met de opvoeding, de hygiëne en het morele gehalte van dit gezin is het slecht gesteld volgens het Hollands wederopgebouwde burgermansfatsoen', schrijft Joke van Kampen in 1996 in de Groene Amsterdammer.

Geen wonder, want Rinus meldde in plat Haags onder andere dat zijn kinderen 'lagen te dreinah als hij met zijn vrouw een kunstje wilde flikken', om aan te geven hoe kleinbehuist ze waren. En de kanariepiet moest het ontgelden met de woorden 'hou je bek, lijer!'. De andere Schilderwijkers waren zwaar beledigd over dit portret van hun buurt, er braken heftige rellen uit. Rinus de Wipper moest onder politiebegeleiding het pand verlaten. De voorzitter van de wijkvereniging EDV, A. de Bruyn, probeerde met een megafoon de onrustige bewoners van de Jan de Baenstraat tot kalmte te manen. [20]

20

21

ARMOEDE

22

23

24

Tweedehands

Bij nette armoede horen ook de vele tweedehandskledingwinkels in Den Haag: de stad is een walhalla voor liefhebbers van wat nu met een deftig woord vintage heet. Hier [21] zou je zomaar een avondjurk van een ambassadeparty tegen kunnen komen.

Voor wie niets heeft, worden tweedehandsspullen weggegeven, zoals bij G3 (Goed gekleed aan de gang) [22], de winkel met sollicitatiekleding, waar werkloze uitkeringstrekkers gratis kleding en adviezen kunt krijgen om goed voor de dag te komen bij hun sollicitatie. En wie echt in de kou zit, kan bij de weggeefwinkel [23] een oliekachel ophalen.

Pandjes

Wie tijdelijk geld nodig heeft, kan altijd zijn spullen belenen. of verpanden. Je geeft dan een voorwerp (een pand) tijdelijk aan de bank. Daardoor kwamen arme mensen vaak in de problemen. In 1911 werd de Vereniging tot Bestrijding van Woeker opgericht, de latere Gemeentelijke Kredietbank aan de Korte Lombardstraat, hier een foto uit 1956 [24].

Nog steeds zijn er naast de Gemeentelijke Kredietbank particuliere bedrijven waar je je spullen kunt belenen [25].

25

26

Van rijk naar arm

Het spreekt altijd zeer tot de verbeelding als rijke mensen plotseling arm worden, zoals de Haagse televisie ster Patty Brard [26], die in de duurste wijken van Los Angeles woonde en een Ferrari Mondial voor haar verjaardag kreeg, maar ook als bijstandsmoeder op een flatje heeft gewoond. Op de foto haar huis aan de Javastraat [27] dat in 1993 wegens een faillissement ontruimd moest worden.

27

28

De meeste faillissementen waar we meer medelijden mee hebben, vind je niet terug in de glamourbladen. In multiculturele wijken zie je voortdurend kleine winkeltjes failliet gaan. Deze ondernemer [28] probeerde het toch werkelijk met een zeer breed assortiment.

20

ARMOEDE

Rijken over de armen

Rijken in Den Haag zijn niet altijd zo vriendelijk over armen. Gravin Margaretha van Henneberg zou een arme moeder van een tweeling verweten hebben dat het onmogelijk was dat zij twee kinderen van dezelfde man had gekregen. Die zou haar hebben toegewenst dat zij net zoveel kinderen zou krijgen als de dagen in het jaar, waarna gravin Margaretha in haar sterfjaar 364 of 365 kinderen zou hebben gebaard.

De kinderen, waarvan alle meisjes Elizabeth en de jongens allemaal Jan heetten, werden in twee doopbekkens gedoopt, waarna zij overleden en samen met de moeder werden begraven. De Abdijkerk werd vanwege dit 'wonder van Loosduinen' mogelijk al vanaf de veertiende eeuw door onvruchtbare vrouwelijke pelgrims in grote getale bezocht. De bekkens zijn nog steeds in de kerk aanwezig, evenals het wandbord van omstreeks 1600 waarop de legende wordt verteld. Op de gravure [29] zie je de kinderen in het bekkens liggen.

29

21

Vreugdetranen

Huilen van vreugde is ook huilen. Bruiden vergieten traditioneel tranen omdat ze een nieuw leven beginnen en afscheid nemen van hun oude leven. Als je in Den Haag echt uitbundige feestkleden zoekt, dan kun je het best naar de minst welvarende wijken gaan. Zoals in alle wereldsteden, trouwens. De beelden op deze pagina zijn gemaakt in één straat, de Paul Krugerlaan in Transvaal [30, 31]. Kom daar maar eens om in deftige winkelstraten zoals de Frederik Hendriklaan of de Van Hoytemastraat!

De foto's geven nog maar een fractie weer van wat daar allemaal voor feestelijks te koop is: van crinolines [32] tot glimmende hoofddoeken [33], van uitbundige sari's [34] tot Hollywood avondjaponnen [35]. Voor kinderen zijn er feestjurken en kostuums en indische outfits te koop vanaf baby maten. En niet te vergeten: bruidskleding in alle soorten en maten [36]. Huilen maar!

36

ARMOEDE

34

30

31

33

32

35

37

Een arme beloond

Anton Kabelaar redde het koningshuis. Omdat hij in zeer armoedige omstandigheden verkeerde, besloot men hem als dank hem twee dekens te geven [37 en 38].

Op 19 februari 1887, de verjaardag van Willem III, sloegen tijdens een rijtoer de paarden op hol van het rijtuig van koningin Emma en prinses Wilhelmina. De paarden werden tot stilstand gebracht door koetsier Anton Kabelaar die in de buurt was. Volgens de burgemeester van Den Haag, mr. J.G. Patijn was het tot stilstand komen slechts het gevolg van een botsing met een ander rijtuig en was daarvoor al een poging gewaagd om het rijtuig tot stilstand te brengen door de agent P. van Deijk. Door burgers die het niet eens zijn met Patijns versie van het gebeuren werden aan Kabelaar diverse beloningen uitgereikt.

Zo schrijft auteur Macellus Emants:

'Val burgemeester

Koningin op hol; gered door een koetsier. De koning zegt: waarom was er op den heelen weg geen rakker van den burgemeester. Nu moet het heeten, dat een agent eigenlijk de paarden tot stilstaan heeft gebracht. Het publiek vindt dit ergerlijk en vereert een horloge aan den koetsier met een brief.

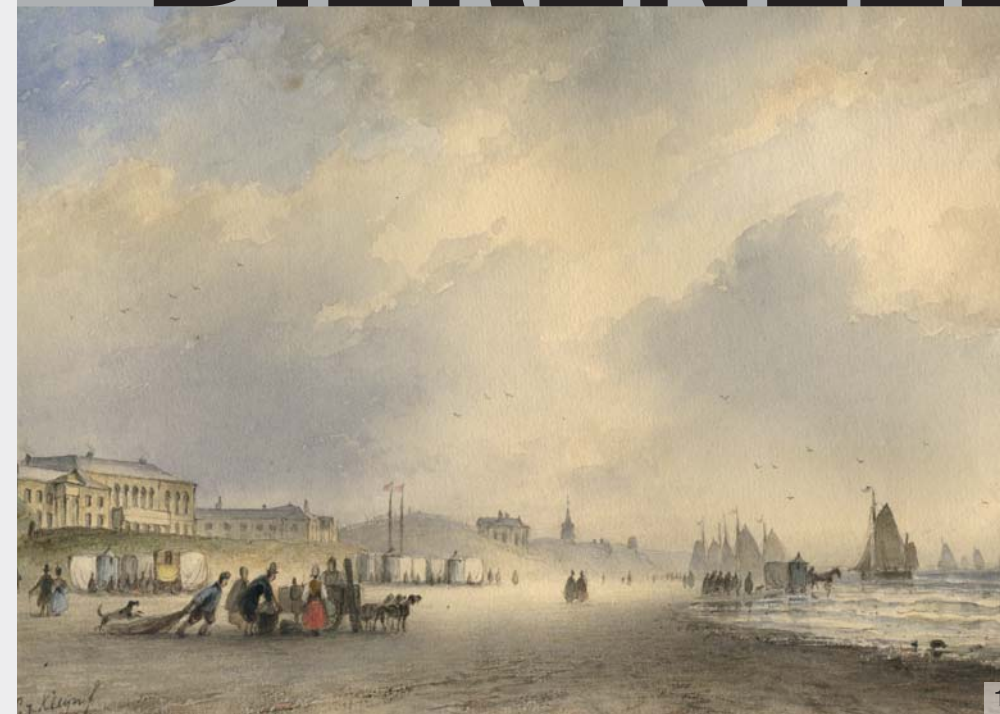
In de krantenberichten van de volgende dagen worden volgens A. Flatula steeds meer en steeds andere mensen genoemd die zich voor de paarden geworpen hebben: agenten, heren met Engelse namen *'en verschillende andere personen wier namen ons niet werden opgegeven. Men krijgt de indruk, dat hele menigten klaarstonden om de ramp te voorkomen.'*

Tenslotte meldt de krant op 22 februari: *'Degeen aan wien de eer toekomt de hollende dieren te hebben gegrepen, is Anton Kabelaar, 25 jaren oud, koetsier bij den stalhouder Hulselman aan den Stationsweg.'* Op 8 september 1887 nam Patijn ontslag als burgemeester, maar het is onduidelijk of dit rechtstreeks samenhangt met deze kwestie...

38

DIERENLEED

1

Dieren zijn ook inwoners van Den Haag die het niet altijd even makkelijk hebben. Daarbij is Den Haag de bakermat aan allerlei organisaties die dierenleed bestrijden. In dit hoofdstuk gaat het over deze beide kanten van dierenleed.

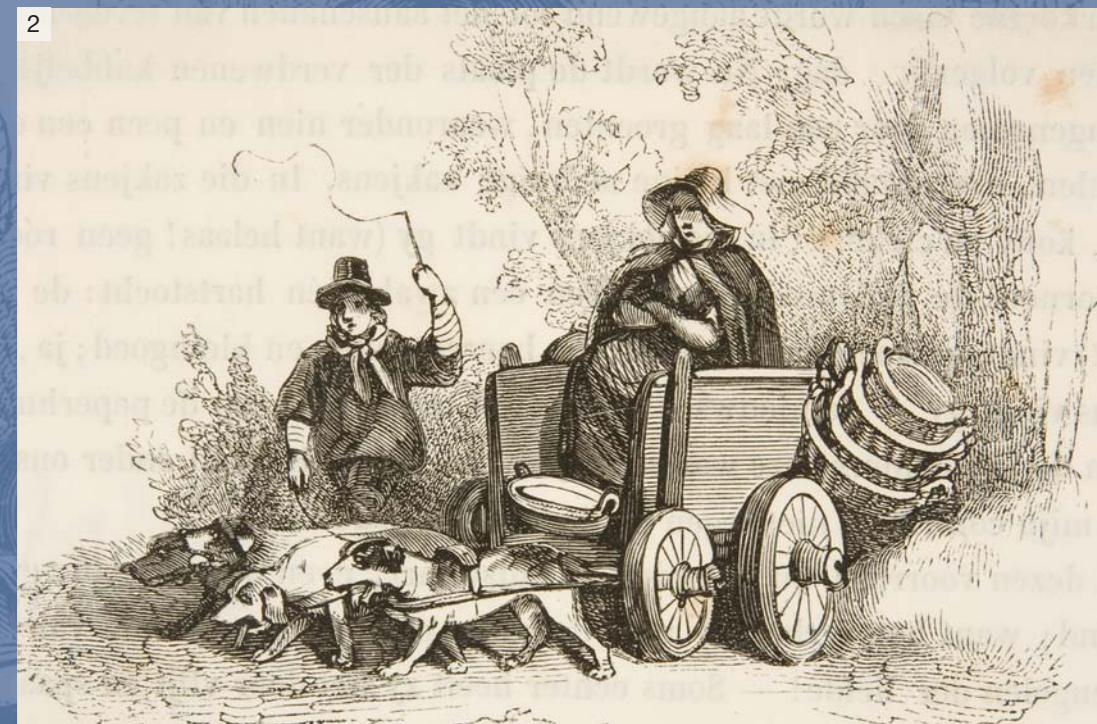
Hondenkarren: een Haags verschijnsel

Sinds rond 1800 stonden vrouwen met hondenkarren klaar op het strand om de vis te vervoeren, zoals op dit aquarel van L.J. Kleijn uit 1870. [1] Voor grotere trekdieren zoals paarden kon men geen voedsel verbouwen, een hond had genoeg aan vis.

Hondenkarren verboden

Elke avond vanaf 23.00 uur liepen er zo'n tachtig tot honderd hondenkarren van Scheveningen de stad in, via de Scheveningseweg naar Spui en Zieken. Dat is goed te zien op deze gravure van A.W.M. Mensing uit 1800 [2] De Kanaalweg (toen nog een afslag door het duin) werd al snel de Hondenweg genoemd. In 1849 verbood de gemeenteraad dit vervoer tijdens de nacht. Niet omdat men medelijden had met de honden, maar omdat het lawaai van deze 'blaffers en bijters' te erg was.

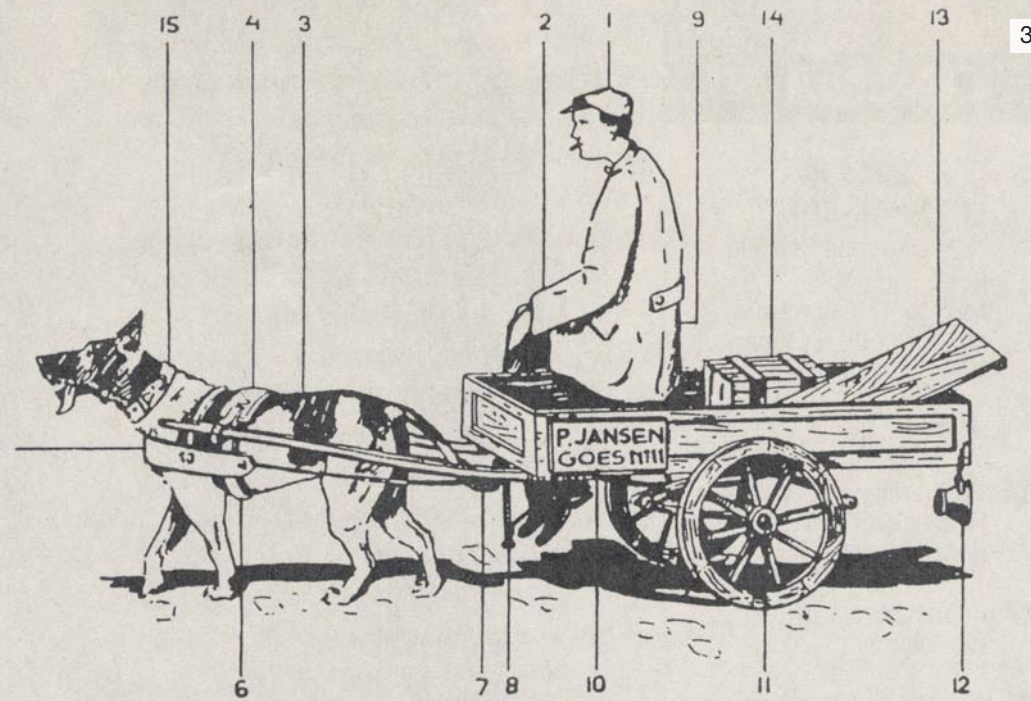
2

DIERENLEED

Hondenkarren (vervolg)

Midden in de jaren 1870 was er in den Haag al een Vereniging tot afschaffing van trekhonden actief. In 1910 stelde de Trekhondenwet regels voor het aanspannen van honden [3], maar dat leidde niet tot het einde van de misstanden. De anti-Trekhondenbond werd in 1912 opgericht.

1. De geleider, leeftijd 14 jaar of ouder
2. De geleider bevindt zich tijdens den rit op de kar ; schriftelijke vergunning van den B.M. ; aanteekening hiervan op het nummerbewijs
3. Vóór de kar maximum 3 honden naast elkaar (min. hoogte 60 cM.). Onder de kar maximum 2 honden naast elkaar (min. hoogte 50 cM.)
4. Draagriem ten minste 6 cM. breed
5. Borstriem van ten minste 4 cM. breedte, reikende tot achter de voorpooten
6. Buikriem van ten minste 4 cM. breedte
7. Horizontaal gerichte strengen
8. Steunsel, waardoor de hond ongedwongen kan liggen, zitten of staan
9. In dezen zak bevindt zich het nummerbewijs, afgegeven door B. en W. van de woonplaats
10. Naam van den houder en die van de gemeente, waarin hij woonplaats heeft, alsmede het nummer van de inschrijving in geverfde zwarte letters en cijfers van 8 cM., op een wit bord ter rechterzijde van de kar, zooveel mogelijk naar voren bevestigd
11. Een hondenkar is een voertuig, met één of meer honden gespannen
12. De steeds bruikbare zindelijke drinkbak
13. De doelmatige ligplank
14. De lading en de persoon moeten zich in evenwicht bevinden en het gewicht mag niet zóó groot zijn, dat het trekken kenlijk bovenmatige inspanning vereischt
15. De halsband, indien aanwezig, moet zijn van leder of van door den Minister goedgekeurd textielproduct

Hondenpoep

In Den Haag wonen ongeveer 12.500 honden met hun baasjes. Om te zorgen voor een plezierige woon- en leefomgeving voor mensen en dieren, is er een opruimplicht voor hondenpoep. Hondenbezitters moeten de uitwerpselen van hun hond overal in Den Haag opruimen. Hier [4] de Haagse dichteres Diann van Fassen met haar hond.

4

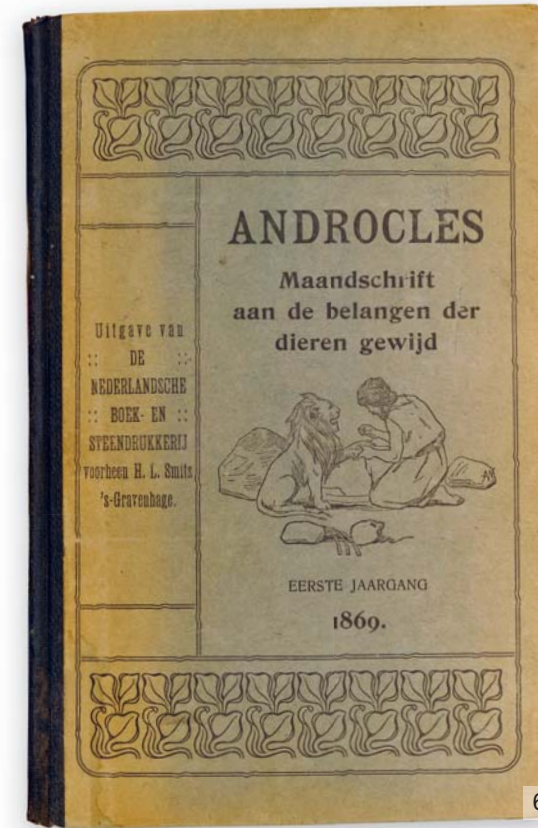
Opkomst Dierenbescherming

In 2009 vond 91% van het Haagse huis-aan-huisblad de Posthoorn dierenleed even erg als mensenleed [5].

De bakermat van de Nederlandse dierenbescherming ligt in Den Haag. In 1864 werd de 's-Gravenhaagsche Vereniging tot bescherming van dieren' opgericht met koning Willem III als beschermheer. Als het nodig was, hielden zij zich ook bezig met misstanden buiten de stad. In 1876 boden zij een Ontwerp Wet tegen het mishandelen van dieren aan. Amsterdammers volgden in 1867 met de Sophiavereniging (met koningin Sophia als beschermvrouw). Later gingen de diverse plaatselijke verenigingen op in een landelijke Nederlandse Vereniging met Den Haag als hoofdkantoor [6].

Dierenambulance

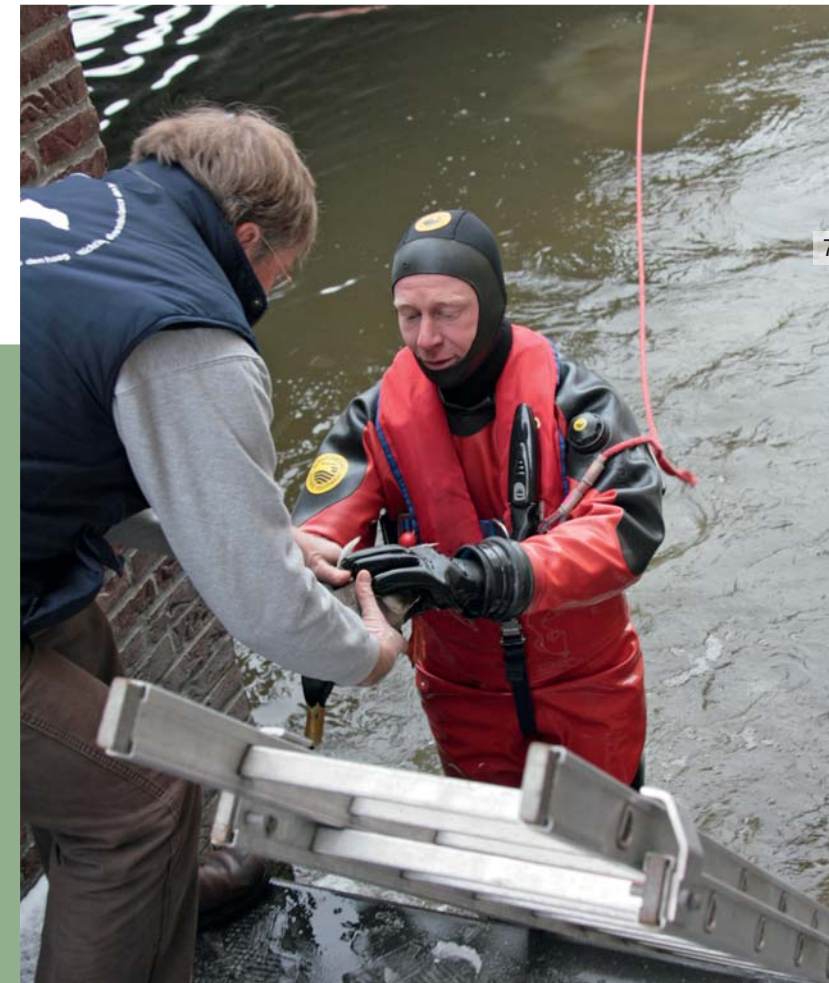
De Dierenambulance haalt dieren in nood op. Dat kunnen dieren zijn die een verkeersongeluk hebben gehad, maar ook verwaarloosde paarden, honden en katten worden opgehaald en aan een beter thuis geholpen. Soms vindt men exotische dieren, zoals slangen of leguanen in kommervolle omstandigheden. Of een ree die door de honger in een achtertuin aan de Ruychroklaan belandde En ze zijn ook niet te beroerd om met behulp van de brandweer een ondervoede eend van het ijs te halen [7, 8].

6

5

7 8

9

De Haagse ooievaar: moederliefde tot in de dood

Ooievaars stonden altijd dicht bij de mensen in Den Haag. Op de vismarkt bij de Schoolstraat liepen zij tot in de negentiende eeuw rond om het visafval op te ruimen, zoals te zien is op deze litho van Hendrik Sartor uit 1844 [9]. De gemeente voerde ze bij, dus veel leed zullen ze niet hebben ondervonden. Hoewel de vogels later veel overlast veroorzaakten, mochten ze steeds blijven. Er waren zelfs speciaal mensen aangesteld voor de verzorging. Ook wanneer een paartje stierf werden ze direct weer vervangen. Deze traditie duurde voort tot in ieder geval het midden der negentiende eeuw. Rond 1770 wordt al melding gemaakt van zo'n zes tot acht ooievaars die vrijelijk de trap van het raadhuis (het oude stadhuis op de Groenmarkt) op en af sprongen of gewoon door de gangen stapten terwijl ze geaaid werden door voorbijgangers. In het Haagse wapen staat ook een ooievaar, maar niemand weet precies waar hij vandaan

10

komt. Al in de zeventiende eeuw bestond er een grootzegel met een ooievaar met een paling in zijn bek [10]. Blijft de vraag waar de ooievaar vandaan komt. Er is een verhaal over, dat niet erg waarschijnlijk is maar wel mooi en droevig: In de middeleeuwen is ooit het dak van de Ridderzaal in brand gevlogen. Op het dak nestelde een ooievaar met drie jongen. De ooievaar vloog heen en weer, van en naar het nest om de jongen op een andere plek in veiligheid te brengen. Bij het halen van het derde jong kon de ooievaar niet meer uit de vlammen komen en is verbrand. De burgers van Den Haag waren zo onder de indruk van deze ouder die zichzelf opofferde, dat de ooievaar in het wapen is vereeuwigd.

DIERENLEED

Vogelopvang

Het vogelasiel De Wulp verzorgt in het wild levende vogels die door mensen in de problemen zijn gekomen. Dit kan van alles zijn: denk aan het verkeer, katten en honden, visdraad en haak, ramen, vergif en mishandeling. Omdat het asiel tevens een kustasiel is, komen er ieder jaar opnieuw tientallen olieslachtoffers. Jaarlijks worden er zo'n 6.000 vogels opgevangen door zestig vrijwilligers. Zij verzorgen alle vogels, van het kleine winterkoninkje tot de imposante knobbelzwaan. Ook gevonden vleermuizen, eekhoorns en andere in het wild levende dieren kunnen bij de vogelopvang gebracht worden.

Hulpverlening

Paddentrek

Hagenaars helpen padden met hun seksleven [11]. De padden gaan na hun winterslaap op weg naar het water om te paren. Onderweg kruisen deze padden echter een aantal wegen met het risico dood gereden te worden. Elk voorjaar helpen vrijwilligers padden veilig verkeerswegen over te steken om te kunnen paren, bijvoorbeeld bij de Laan van Poot, de Machiel Vrijenhoeklaan, de Dotterbloemlaan en de Kwekerijweg.

11

12

Egelopvang

'Tar Baby' [12] werd sterk vermagerd en met schurft gevonden in Houtwijk. In de egelopvang krijgt hij een eigen hokje. De vrijwilligers die ze verzorgen maken een puntzak van een krant, met snippers kranten erin, om een egelnest van takjes en blaadjes te imiteren [13]. Zo kunnen ze de egels makkelijk elke dag een schoon nest geven. Egels moeten 's zomers veel eten om hun winterslaap te kunnen overleven. Bij een zacht najaar lukt dat niet altijd. Als mensen in het najaar hun tuin gaan opruimen, vinden ze soms nesten jonge egeltjes zonder moeder. Die vangt de egelopvang dan op. Ook aangereden en zieke egels worden bij de egelopvang afgeleverd. Alle egels worden na hun genezing weer uitgezet op de plaats waar ze gevonden zijn.

13

14

Circusdieren

15

Circusdieren hadden het niet altijd makkelijk. In het Jenny-plantsoen tussen de Hemsterhuisstraat en de Zorgvlietstraat staat het monument voor olifant Jenny. Dit was de oudste olifant van circus Sarrasani, die in 1937 in elkaar zakte tijdens haar werk bij het inladen van materialen op de trein.

Ze werd op een wagen geladen [14] en vanaf het toenmalige station in Scheveningen naar de Haagse Dierentuin gebracht, waar ze dezelfde dag dood ging. De bedoeling was dat het skelet van Jenny tentoongesteld zou worden in het Museum voor het Onderwijs. Daarom werd het eerst in een vijver in het Zuiderpark gelegd, en daarna begraven achter het toenmalige museum voor het Onderwijs in de Hemsterhuisstraat. Toen men het na de oorlog weer wilde opgraven, wist niemand meer waar het precies lag. In 1993 werd het monument voor Jenny onthuld [15].

DIERENLEED

16

Jack Londonverbond: tegen circusdieren

Tegenstanders van voorstellingen met dieren, zoals in circussen, sloten zich in 1922 aan bij het Nederlandse Jack Londonverbond dat in Den Haag zetelde [16]. Belangrijkste aanstichter daarvan was de Amerikaanse schrijver Jack London. De wrede wijze waarop circusdieren een kunstjes leerden en de erbarmelijke condities waaronder zij waren gehuisvest en rondreisden, waren hem al een tijd een doorn in het oog en hij pleitte voor het oprichten van een organisatie die tegen circusdierenleed streed. London stierf nog voor de verhalen in boekvorm verschenen en mocht het effect van deze woorden dus niet meer meemaken. Dat was er echter niet minder om. In 1918 werd in Amerika de eerste Jack London Club opgericht, een vereniging die zich specifiek tegen het gebruik van gedresseerde dieren in circussen en variétévoorstellingen keerde.

De Haagse dierentuin: dieren als oorlogsslachtoffer

Vanaf 1850 groeide de interesse in dieren. Exotische dieren waren meer dan een kermisattractie of onderdeel van een circus of het bezit van rijke mensen. Men richtte openbare dierentuinen in om het publiek kennis te laten maken met vele soorten dieren. De dierentuin in Den Haag werd in 1863 gesticht [17]. Hij stond op de plaats waar nu het Provinciehuis staat, aan de Zuid-Hollandlaan. Den Haag had als nadeel dat het geen havenstad was, waardoor de aanvoer van exotische dieren minder groot was dan bijvoorbeeld in Amsterdam en Rotterdam. Anders dan in andere steden, was de dierentuin vooral ook een feest- en conferentieoord waar vele beroemde congressen zijn gehouden zoals het Vrouwenvredescongres in 1915, jaarvergaderingen van de NVSH en populaire feesten werden gevierd zoals het Voorjaarsfeest. Hoewel de dieren niet in oorlog waren met de Duitsers zijn zij allemaal afgemaakt in 1942. Ook de olifant die altijd als taxi had gediend? [18]

18

DIERENLEED

20

21

Kinderboerderijen: een feest voor de dieren?

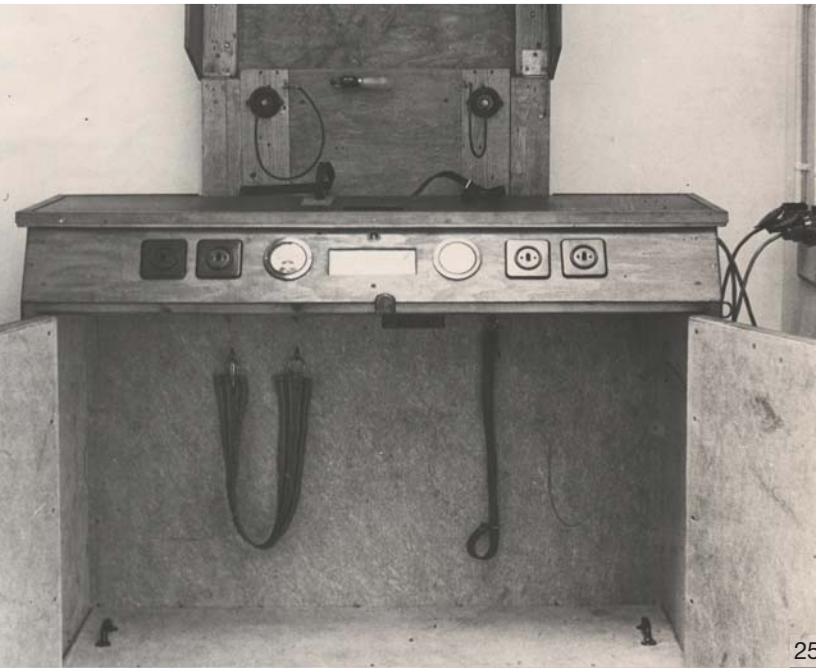
Den Haag kent twaalf kinderboerderijen, die bedoeld zijn om stadskinderen dicht bij de natuur te brengen en kennis te laten maken met dieren. Volgens sommige mensen dragen deze plekken ook bij tot dierenleed. In 2009 stelde Tweede Kamerlid Ester Ouwehand namens de Partij voor de Dieren:

'Maar al te vaak komt het voor dat dieren op kinderboerderijen worden mishandeld of op andere manieren in hun welzijn worden aangetast. Cavia's en konijnen worden zonder toezicht opgepakt, er is gedrang in de aaibakken en er wordt rondgesjouwd met pasgeboren geitjes en lammetjes. Zonder goede begeleiding leren kinderen juist niet hoe ze met dieren moeten omgaan.'

Julia en Jacky van der Beek [19, 20, 21] doen altijd héél voorzichtig met de dieren.

Dierenasiels

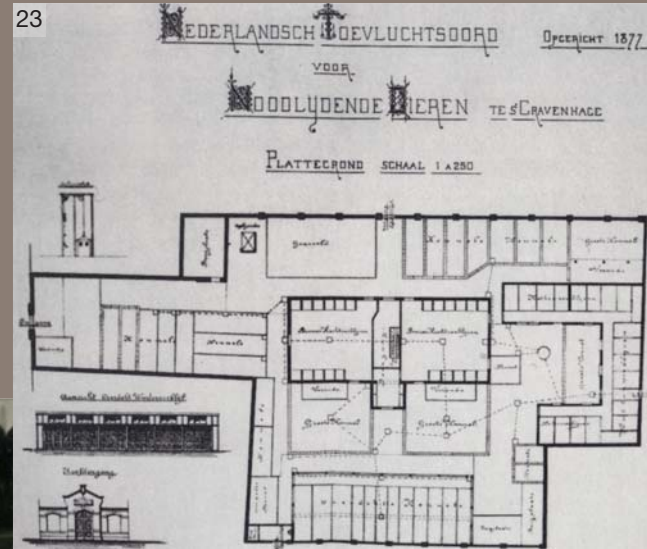
Het eerste Nederlandse dierenasiel stond ook in Den Haag: het Toevluchtsoord voor Noodlijdende Dieren, gesticht in 1877. Het was bedoeld voor dieren in de stad die geen dak boven hun hoofd hadden. [22, 23, 24] Soms moesten dieren toch worden afgemaakt, daarom stond dit electrocutietoestel voor kleine huisdieren in het asiel [25].

22

25

24

23

DIERENLEED

Uitvaartrituelen

De honden van de baron

Dat baron Willem van Westreenen van Tiellandt [29] (1783-1848), een verwoed verzamelaar was, is bekend in Den Haag. Uit zijn verzameling is het statige museum Meermanno-Westreenianum aan de Prinsessegracht voortgekomen. Minder bekend is zijn grote liefde voor honden. Achter in de tuin is zelfs een hoek vrijgemaakt voor een hondenkerkhof [26] waar een paar van zijn honden, de dog Donau [27], de dalmatiër Diana [28], het Japanse hondje Leto en het spierwitte hondje Actaeon hun laatste rustplaats hebben gevonden. Als één van zijn huisdieren overleed vond er een plechtige begrafenis plaats. In een fraai gedecoreerde kist werd de hond naar zijn graf gedragen. Achter de dragers van de kist volgde dan een rouwstoet van de treurende baron in rokkostuum, het voltallige personeel van het huis en tot slot de lijfjager van de baron met de overgebleven honden als nabestaanden van de doden. De laatste hond, Feltrauff, overleefde de baron. De baron had in zijn testament laten vastleggen dat Feltrauff moest worden bijgezet in zijn graf op de begraafplaats Oud Eik en Duinen. Deze wens is echter nooit ingewilligd. Niemand weet wat er van Feltrauffje geworden is.

27

28

26

29

Dierproeven: apen in Rijswijk

In Den Haag staat het grootste centrum in Europa voor proeven op apen, het Biomedical Primate Research Centre (BPRC) in Rijswijk. Geregeld vinden er demonstraties en protesten plaats van groepen die tegen dierproeven zijn [30]. Volgens de Nederlandse wet mogen apen alleen als proefdier worden gebruikt als het onderzoek niet op een andere manier kan. Het BPRC doet onderzoek naar ziekten die een bedreiging vormen voor de volksgezondheid. Men zoekt er bijvoorbeeld naar een vaccin tegen Hepatitis C. Er wordt zo goed mogelijk voor de apen gezorgd, zij leven in een natuurlijke groep.

Vegetariërs

Den Haag was de bakermat van het vegetarisme in Nederland. Zo werd in 1894 de Nederlandse Vegetariërs Bond (NVB) opgericht tijdens een vergadering in Diligentia in Den Haag [31]. Vegetariërs eten geen vlees. Dierenliefde was niet de enige drijfveer, er waren ook medische argumenten (je blijft gezonder zonder vlees), economische argumenten (voedsel dat eerst door dieren opgegeten wordt en daarna door mensen is duur en put de aarde uit). In het begin was het vegetarisme verbonden met socialisme, antimilitarisme, anarchisme, vrouwenemancipatie, naturisme, geheelonthouding, mystiek, boeddhisme of vrij christendom. In 1898 werd in Den Haag het eerste vegetarische restaurant geopend op de tentoonstelling voor vrouwenarbeid. Het restaurant werd een succes. De beheerster begon een permanent restaurant in Den Haag dat goed liep. In 1913 werd het World Vegetarian Congres in Den Haag gehouden. Deelnemers logeerden en aten in Hotel Pomona [32] en congresseerden in Hotel Zeezicht in Scheveningen. Per stoomtram werd een uitstapje naar het Westland gemaakt om het verbouwen van groente en fruit te zien.

DOOD EN ROUW

Altijd een reden tot huilen is het overlijden van een geliefde. De manier waarop de bedroefdheid geuit wordt, komt naar voren in rouwrituelen – voorgeschreven door een godsdienst, voortkomend uit traditie of zelfbedacht. In Den Haag is ruimte voor rouwrituelen uit alle culturen.

De begraafplaats Oud Eik en Duinen herbergt een van de oudste bouwwerken in Den Haag. De kapel van Oud Eik en Duinen [1] stamt uit ca. 1250. De kapel ontwikkelde zich oorspronkelijk tot een rooms-katholieke bedevaartplaats waar Maria van de zeven weeën vereerd werd. De kapel werd in 1581 afgebroken, maar daarna bleef Oud Eik en Duinen een toevluchtsoord voor katholieken die daar hun geloof nog openlijk konden belijden. Door de pestepidemie van 1654 onstond er behoefte aan meer begraafplaatsen, waardoor de grond rond de ruïne van de kapel van Eik en Duinen als begraafplaats buiten de stad werd aangewezen.

Rooms-katholieke priesters mochten na de reformatie niet zichtbaar bij een begrafenis aanwezig zijn, en protestantse dominees konden niet op rooms-katholieke wijze bemiddelen voor het zieleheil van de overledene. Daarom werd het organiseren van een begrafenis al snel het werk van gewone mensen: leken.

In de zeventiende eeuw was elke man tussen de 16 en 60 jaar verplicht om bij toerbeurt een dode ten grave te dragen. Een knecht of doodsbidder [2] waarschuwde de burens en reikte een penning uit aan de dragers. Die moesten dan in het zwart gekleed de kist dragen. In ruil daarvoor kregen ze een vertering (een drankje). Als snel vond men de wandeling vanuit de stad naar Oud Eik en Duinen te ver. Zo bleken de volgers van een kist in 1680 vanuit de Molenbuurt tabak te pruimen om de tijd te doden tijdens de wandeling van een half uur. Wanneer ze helemaal geen zin hadden in de wandeltocht, haakten

ze zelfs halverwege af. De buurt pikte dat niet en eiste in 1680 dat de deelnemers de tocht naar Eik en Duinen zouden maken zonder die tabak. Omdat er steeds meer verzet kwam tegen dit vrijwilligerswerk, werd vanaf 1725 afgesproken dat de dragers voor hun werk betaald werden.

Als drinkgeld voor de gezamenlijke bidders wordt in gemeld jaar een bedrag van 12 Carolusguldens gegeven aan A. Valk, den deken van het biddersgilde, en aan den rentmeester-administrateur werd voor zijne bemoeiingen eene wedde van f 150.— uitgekeerd.

De salarissen der predikanten komen in de rekeningen der kerk natuurlijk niet voor, daar de predikanten door de Staten werden bezoldigd.

Ten slotte voegen wij hier nog aan toe een staat der ontvangsten en uitgaven, loopende over het geheele jaar 1775.

ONTVANGSTEN.

DOOD EN ROUW

3

6

Van oudsher werden doden in of rond een kerk begraven. In 1694 werd er een speciale begraafplaats voor joden – een grote groep binnen de Haagse bevolking – opengesteld [3, 4, 5]. Joden moeten volgens hun geloof buiten de bebouwde kom begraven worden en hun graven mogen nooit worden geruimd.

In 1777 werd om de particuliere begraafplaats Ter Naveling in Scheveningen gesticht [6], omdat men het er over eens was dat het hygiënischer was om doden buiten de stad te begraven.

memorial
een tweede leven voor oude stenen
ontworpen door leerlingen van het Wateringse Veld College
uitgevoerd door leerlingen van Escamp VMBO
onthuld op 13 september 2009
door wethouder Rabin Baldewsingh

4

5

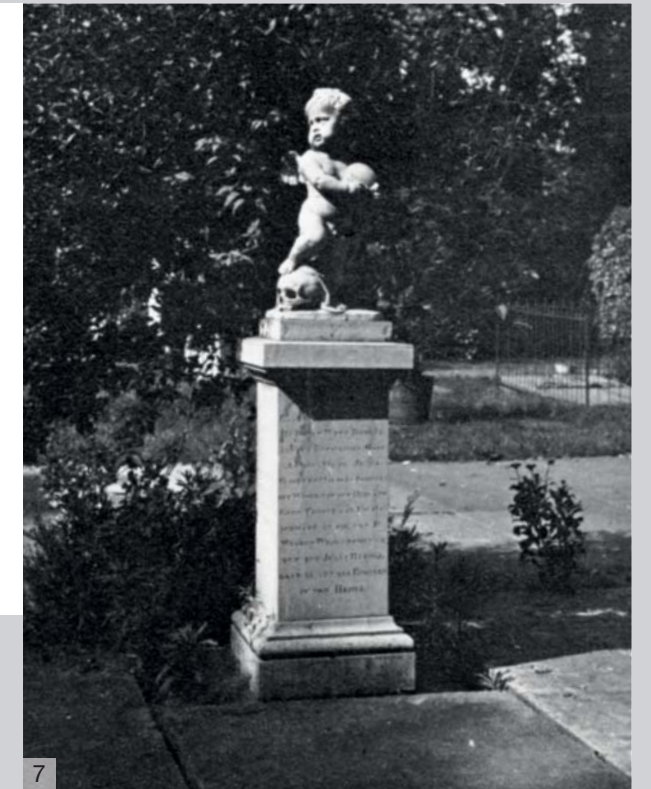

Begraven als bedrijf

Begraven werd steeds meer een commercieel bedrijf. In de almanak van 1823 stonden zowel de prijzen voor het begraven op Eik en Duinen als op Ter Naveling vermeld. Er waren verschillende prijzen voor het katholieke deel en het gereformeerde deel. Voor kinderen golden aparte tarieven, er stierven nog steeds heel veel kinderen. Er werd een algemene grafkelder voor kinderen aangelegd op Eik en duinen met een beeld van een engel van Rombout Verhulst erop [7].

Romantiek van de rouw

Een kerkhof werd een plek waar bezoekers in rust en in een omgeving met mooie natuur op hun eigen manier konden rouwen [8]. Rouw werd geromantiseerd zoals op dit schilderij uit 1870 *De schildersweduwe* van Kate Bisschop-Swift [9]. Kate was een Engelse schilderes die vanaf 1864 in Scheveningen werkte.

7

8

9

Begravenissen als publiek spektakel

10 11

12 13

Koningin Emma

Begravenissen van beroemde personen zoals Koningin Emma in 1934 werden steeds meer een groot spektakel [10]. Mensen klommen zelfs in de bomen om het goed te kunnen bekijken [11]. De rouwstoeten van het koninklijk huis startten altijd in Den Haag en trokken dan naar Delft, waar de Oranjes hun grafkelder hebben.

Revolutionair Troelstra

In 1918 probeerde de socialist Troelstra het koningshuis omver te werpen. Dat werd doorkruist door een grote afhankelijkheidsbetoging voor koningin Wilhelmina en prinses Juliana op op het Malieveld [12]. Evengoed was de belangstelling voor de begrafenis van de socialist Troelstra [13] in 1930 bijna even groot als die voor een koninklijke uitvaart.

DOOD EN ROUW

Horecabaas Joop Schouman

Ook andere bekende personen kregen grootse uitvaarten, zoals Joop Schouman oprichter van soft drugs café Cremers die in 2008 overleed. Hij werd onder enorme belangstelling in een grote stoet met witte koetsen begraven [14]. Nog lange tijd hing zijn portret op de gevel van zijn zaak - een nieuw zelfverzonnen rouwritueel [15].

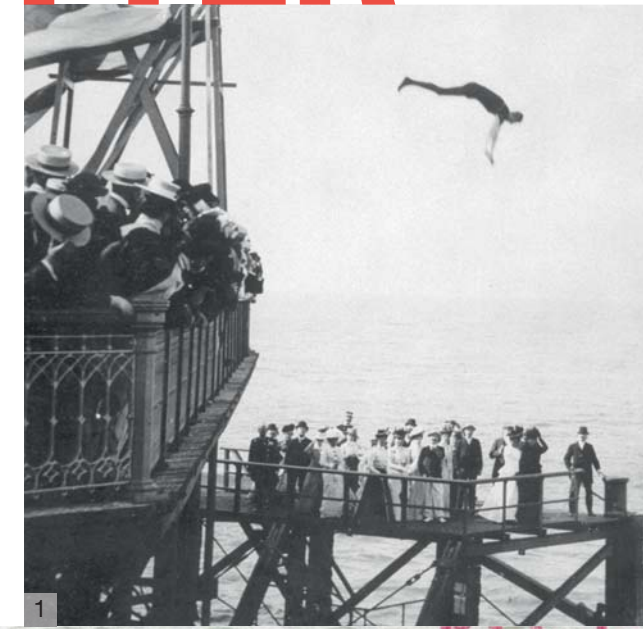
14

15

SPORTGESNOTTER

Sporters gaan tot het uiterste. Dat geeft hun en de kijkers intens plezier, maar kan ook tot intens leed leiden. De geschiedenis van de sport in Scheveningen, op deze pagina, begint best rustig. De pagina's hierna met eigentijdse beelden, samengesteld door de Haagse sportfotograaf en -journalist Hans Willink, zijn des te heftiger!

16

17

18

Wit om de geesten af te weren

Bij primitieve volkeren bedekten nabestaanden hun gezicht met iets wits om op een geest te lijken, zodat de geesten die de dode waren komen halen ze niet zouden herkennen. Om die reden was de oorspronkelijke rouwkleur in Europa wit. In 1498 ging Anna van Bretagne na de dood van haar man zwart als rouwkleding dragen, wat al snel navolging vond.

Koninklijke rouw

Koningin Victoria van Engeland heeft een belangrijke rol gespeeld in de populariteit van rouwkleding in de 19e eeuw in Europa en de Verenigde Staten. Na de dood van haar echtgenoot prins Albert in 1861, bleef zij rouwkleding dragen tot haar dood in 1901. Dit voorbeeld werd zo populair dat in de tweede helft van de 19e eeuw in de steden de rouwcultuur een hoogtepunt bereikte. Koningin Emma en haar dochter Wilhelmina namen dat voorbeeld over toen haar man, prins Willem III in 1890 overleed [16].

Rouwkleding te huur voor het volk

Er werd onderscheid gemaakt tussen zware rouw, halve rouw en lichte rouw. In de zware rouw moest de kleding zwart en dof te zijn en zoveel mogelijk delen van het lichaam te bedekken. In de halve rouw mochten glanzende accenten toegevoegd worden en in de lichte rouw werd ook wel grijs of lila gedragen. In Nederland hadden maar weinig mensen eigen rouwkleding, die werd gehuurd.

Rouwsieraden

In de 19e eeuw werden rouwsieraden populair. Er werd bijvoorbeeld haarlokjes in een broche verwerkt [17]. Nadat de fotografie was uitgevonden werden ook fotootjes gebruikt, bijvoorbeeld in medaillons.

Rouwkleding in Scheveningen

De meeste klederdrachten kennen speciale kleding voor de rouwperiode. In de Scheveningse klederdracht bestond de rouwkleding uit de gangbare kledingstukken, maar dan werd alles in het zwart gedragen. Behalve de muts van het hoofdijzer die wit blijft [18].

Duiken vanaf de Pier in 1910

Een Pier roept om stunts: al aan het begin van de 20e eeuw doken flinke zwemmers vanaf een stelling op de Pier in zee. Er was een zekere professor Wire die duik- en zwemdemonstraties gaf [1].

Geen ongeluk

Deze heer fietst niet per ongeluk in zee, maar expres. Door de balonnen aan zijn fiets kon hij die tenminste weer terugvinden... [2].

Sport uitgevonden in de gevangenis

Dit zeer elegante Rhönrad turnen wordt jammer genoeg niet meer in Scheveningen gedaan [3]. Deze sport heeft een droevige geschiedenis: De uitvinder, Otto Feick, werd wegens spionage in de gevangenis gezet door een Frans militair hof na de eerste wereldoorlog, zoals meer ambtenaren en burgers die zich tegen de separatistische inspanningen in de Pfalz verzetten. Tijdens zijn celstraf van anderhalf jaar herinnerde hij zich hoe hij met een wiel uit de smederij van zijn grootvader van een berg kon afrollen. Zo kwam hij op het idee om na zijn gevangentijd zo'n wiel als een turntoestel te maken. Na het uitzitten van zijn straf zette Feick een werkplaats op om de wielen te gaan produceren. In 1924/25 lukte het hem uiteindelijk om een goed turnwiel in elkaar te zetten. Hij noemde het een Rhönrad, naar het deel van Duitsland waar hij toen woonde.

Het kan niet anders dan dat er in de roemruchte Haagse sporthistorie ook aardig wat is fout gegaan. Wie het woord roemrucht koppelt aan Haagse sporthistorie komt al snel uit bij ADO Den Haag. De club heeft nogal eens met tegenslagen te kampen gehad. Het seizoen 2006-2007 slaat echter alles. Terwijl er een nieuw stadion wordt gebouwd gaat er in en rond het oude vertrouwde Zuiderparkstadion van alles mis. Een rampseizoen in acht beelden samengevat.

[4] Het is 12 november 2006 als het in de uitwedstrijd bij Sparta niet wil vlotten voor ADO Den Haag. Aanvoerder Stijn Vreven is het overduidelijk niet eens met een beslissing van scheidsrechter Eric Braamhaar en deelt hem dat verbaal mee. ADO Den Haag zou met 1-2 ten onder gaan, net als in nog 22 competitiewedstrijden dat seizoen. Op deze dag werd de negende verliesbeurt van het seizoen geïncasseerd, een revolte van de supporters was in de maak.

De supporters betraden het speelveld tijdens de wedstrijd ADO Den Haag – Vitesse uit onvrede over de resultaten en hielden vooral trainer Frans Adelaar daarvoor verantwoordelijk. Deze zou daags na dit incident opstappen omdat, zoals ADO Den Haag het officieel naar buiten bracht:

‘ADO Den Haag en haar hoofdtrainer hebben als gevolg hiervan in onderling overleg besloten de samenwerking met onmiddellijke ingang te beëindigen. In de periode die nodig zal zijn om een opvolger aan te stellen, zullen de taken van Adelaar tijdelijk worden waargenomen door trainer Lex Schoenmaker en assistent-trainer Marco Gentile. Voorts hebben Raad van Commissarissen en directie van ADO Den Haag waardering voor de

bezielende wijze waarop Frans Adelaar zich de afgelopen jaren heeft ingezet voor de ontwikkeling van de club.’

Onder Lex Schoenmaker volgt onmiddellijk een historische overwinning. Op 26 november wordt FC Groningen op de eerste competitienederlaag in hun gloednieuwe Euroborg getraakteerd. Het lek lijkt boven voor de Haagse ploeg, na de eclatante 2-5, maar niets was minder waar.

[5] Op 27 december 2006 speelt ADO Den Haag thuis tegen RKC Waalwijk en spits Mark de Vries baalt zichtbaar van een gemiste kans. Erger nog dan het niet scoren van de aanvaller is het lege sponsorvlak op het shirt. De club legde een dikke maand eerder de volgende verklaring af:

‘ADO Den Haag zal tot nader order geen sponsornaam op haar wedstrijdshirts voeren. Hoofdsponsor Zorgverzekeraar DSW heeft hiertoe besloten naar aanleiding van het betreden van het speelveld in het Zuiderparkstadion door Haagse supporters tijdens de thuiswedstrijd van zondag 19 november jl.’

Eind maart 2007 werd bekend dat DSW voor de laatste vijf wedstrijden van het seizoen haar partner SR Zorgverzekeraar, die in het begin van het seizoen ook al eens op het tricoot stond, een plek op het ADO-shirt te geven. Het enige lichtpuntje in de wedstrijd tegen RKC Waalwijk was dat ADO Den Haag na een ruststand van 0-1, uiteindelijk met 1-1 gelijk speelde, waarmee één van de schamele zeventien punten uit dat seizoen bijeen werd gesprokkeld.

SPORTGESNOTTER

[6] Lex Schoenmaker oogt vermoeid, als hij op 25 februari 2007 een aanwijzing geeft tijdens de thuiswedstrijd tegen Feyenoord. Uitgerekend tegen de club waar hij met negentien treffers tot op de dag van vandaag het clubrecord van de meeste Europacup doelpunten in handen heeft, behaalt hij opnieuw een aansprekend resultaat: 3-3. Het is onder zijn leiding het vierde gelijkspel, nadat hij ook al zes keer heeft verloren.

Het wil dus ook onder Lex Schoenmaker niet lukken om de boel vlot te trekken. De uitwedstrijd tegen FC Groningen wordt intussen als een incident afgedaan. In het wedstrijdverslag meldt ADO Den Haag:

‘De rode lantaarn bleef weliswaar in Haagse handen, maar behalve het punt moet het vechtlustige team van trainer Lex Schoenmaker moreel toch enige winst hebben geboekt. Voldoende om met meer vertrouwen aan de komende klussen (Heracles en Vitesse uit) te beginnen. Dat is van het grootste belang om directe degradatie en misschien ook de nacompetitie te ontlopen en zodoende als eredivisionist naar het nieuwe stadion in het Forepark te verhuizen.’

Dat nieuwe stadion loopt als een rode draad door het rampseizoen. Er wordt druk gebouwd in het Forepark, maar het lijkt wel alsof met iedere meter dat het stadion van de grond komt, de club sportief steeds verder wegzakt.

[7] Het betreden van het veld door de supporters tijdens de thuiswedstrijd tegen Vitesse kreeg nog een staartje. De KNVB meende dat zo'n zwarte bladzijde in de clubgeschiedenis niet ongestraft mocht blijven en deelde de club in malaise nog een tik uit. De thuiswedstrijd tegen Sparta werd op 17 maart 2007 zonder publiek afgewerkt. Dat had de commissie van beroep van de KNVB bepaald. Met die uitspraak werd de eerdere straf van de tuchtcommissie bevestigd.

De wedstrijd tegen de 'Kasteelheren' werd, na een ruststand van 0-2 (Sjaak Polak, de Hagenaar in Rotterdamse dienst, had deze twee treffers voor zijn rekening genomen), met 2-4 verloren. Het officiële wedstrijdverslag verwoordde dit resultaat bijzonder treffend:

‘Zes punten bedraagt nu de afstand tussen hekkensluiser ADO Den Haag en nummer voorlaatst RKC Waalwijk. Zelfs het ontlopen van een directe afdaling naar de Eerste Divisie begint nu slechts een theoretische aangelegenheid te worden.’

8

[8] De degradatie is een feit. De thuiswedstrijd tegen Roda JC ging met 0-2 verloren en bij Michael Mols komt dat hard aan. Hij zit er na afloop verslagen bij. Zijn ploeggenoot Said Bakkati wordt getroost door Kemy Augustien van Roda JC. Beter dan clubhistoricus Frans Leermakers het in het wedstrijdverslag omschreef, kon het gevoel na dit sportieve drama niet worden opgetekend:

‘Farewell Zuiderpark is bijna een feit, farewell Eredivisie is werkelijkheid geworden. ADO Den Haag speelt komend seizoen niet alleen in een nieuw stadion, maar ook in de Jupiler League. Zaterdagavond verloor de formatie van trainer Lex Schoenmaker met 2-0 van Roda JC, terwijl nummer voorlaatst RKC Waalwijk door de zege van 3-0 op Excelsior onbereikbaar werd.

Rest ADO Den Haag nog te proberen komende zondag tegen FC Groningen op waardige wijze afscheid te nemen van het Zuiderpark en een week later – op 29 april – bij N.E.C. van de hoogste afdeling van het nationale profvoetbal. Het is het resultaat van een seizoen waarin de geelgroene formatie vele malen net iets te kort kwam, niet de macht bezat door te zetten tegen gelijkwaardig geachte opponenten, vaak aardig weerstand bood tegen toppers, vele blessuregevallen kende, de gevolgen ondervond van een zware kaartenlast en onevenredig veel werd geconfronteerd met in het nadeel uitpakkende arbitrale beslissingen. Die optelsom leidde er toe, dat de directe afdaling naar de Eerste Divisie onafwendbaar zou worden.’

10

[9] Van dat zo vurig gehoopte ‘waardige afscheid’ bleek geen sprake tijdens de laatste wedstrijd in het Zuiderpark op 22 april 2007. De 8500 toeschouwers zagen geen vuurwerk tijdens de wedstrijd tegen FC Groningen, dat werd namelijk herhaaldelijk op de tribune afgestoken. Na in de eerste helft een onderbreking van tien minuten te hebben ingelast, waarschuwde scheidsrechter Jack van Hulten de clubleiding dat hij de wedstrijd zou staken bij welk volgende incident dan ook. Dit bracht de spelers Mark de Vries, Levi Schwiebbe, Rick Hoogendorp, Said Bakkati en Laurent Delorge ertoe om met de Haagse fans te praten, in een poging ze tot bedaren te brengen.

9

[10] Vier minuten in de tweede helft klonk er opnieuw een vuurwerkknal van de tribune en leidsman Jack van Hulten was onverbiddelijk. Het beeld is duidelijk: clubicoon en hoofdtrainer Lex Schoenmaker verlaat hevige geëmotioneerd het veld. De wedstrijd die een feestelijk afscheid van het Zuiderpark had moeten worden, haalde het einde niet. Het was kenmerkend voor het gehele seizoen. Het stadion had na 82 jaar trouwe dienst een beter slotakkoord verdiend. Of zoals het werd vastgelegd in de annalen van de club: ‘Zo veranderde wat een stijlvol afscheid had moeten worden, in een vaarwel in mineur’.

11

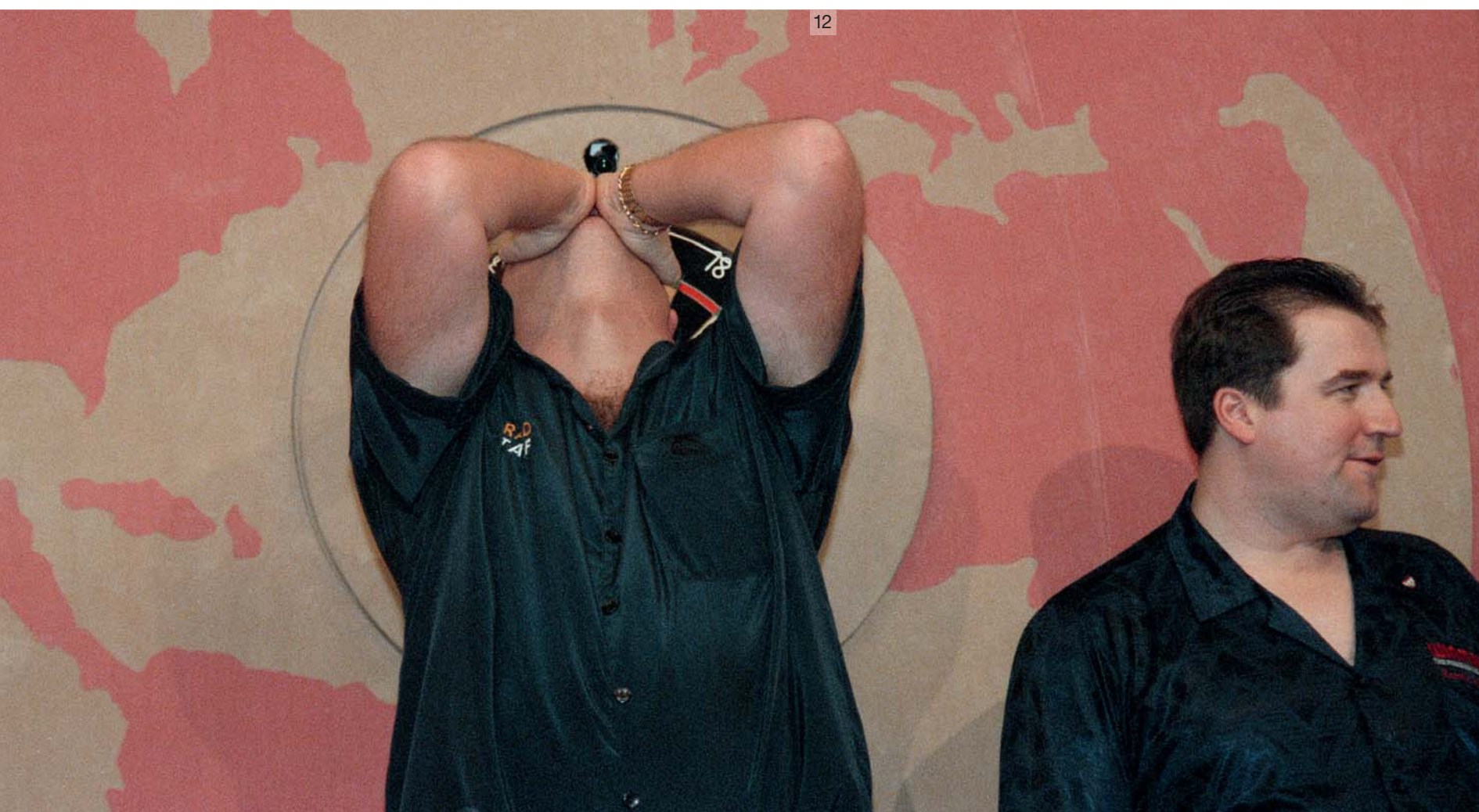
[11] Drie dagen later volgde het restant van de wedstrijd tegen FC Groningen. De noorderlingen, die meenden in dat laatste stuk nog even flink aan hun doelsaldo te kunnen werken, kwamen bedrogen uit. In het diepste geheim was als locatie het Univé Stadion in Emmen gekozen. Ook ditmaal werd er geen publiek toegelaten. De spelers van ADO Den Haag hadden het veld in het Zuiderpark verlaten met een 0-3 achterstand. Dankzij een treffer van Laurent Delorge, werd in Drenthe de eindstand van de laatste ‘thuiswedstrijd’ van het seizoen bepaald op 1-3. De laatste wedstrijd van het seizoen, uit bij N.E.C. in Nijmegen werd geheel in stijl met de rest van het seizoen met 3-2 verloren. De twijfelachtige eer om de laatste ADO Den Haag treffer van het seizoen te maken, komt op naam van Mark de Vries, met wie we deze terugblik op dit treurseizoen begonnen.

SPORTGESNOTTER

Maar er is meer sportgesnotter te beleven in Den Haag. Wat te denken van het darts, rugby, handbal en schaatsen. Maar ook mensen die veel voor de Haagse sport hebben betekend en veel te vroeg zijn heengegaan. Traantjes in overvloed dus.

[12] Barney wint! In 1999 won Raymond van Barneveld, dé Haagse knuffelbeer van dat moment, voor de tweede maal op rij de Embassy, het officieuze wereldkampioenschap darts. Deze titel is te vergelijken met Wimbledon voor tennisers of de Tour de France in het wielrennen. Verliezend finalist Ronnie Baxter kijkt opzij, terwijl de postbode zijn handen voor het gezicht slaat. In de open ruimte onder zijn linkerarm is nog net de dubbel-18 te zien, waarin de Hagenaar de laatste pijl van de wedstrijd heeft gegooid.

Deze overwinning bracht hem definitieve roem, hij werd de Anton Geesink van het Nederlandse darts, kreeg van de gemeente bij zijn huldiging in Den Haag de titel Ereburger en ontving een lintje uit handen van staatssecretaris Margo Vliegthart.

12

13

[14] Als gevolg van de door Raymond van Barneveld ontketende nationale dartsgekte, kwamen er ook grote internationale toernooien in Nederland. Den Haag werd, totdat de Uithof uitbrandde, opgesierd met de Tempus International Darts League. Op 12 mei 2005 kan Niels de Ruiter zijn emoties nauwelijks de baas na het bereiken van de kwartfinale. Het grote talent uit Nieuwegein behoorde tot de lucky few, die in het kielzog van Van Barneveld even mochten ruiken aan nationale faam. Nadat de voormalige postbode overstapte naar een andere bond, verdween darts achter de decoder en taande de mediabelangstelling. Waardoor jonge spelers, die ooit Barney zagen schitteren en daarna zelf de pijlen oppakten, het moeten doen met roemloze eer. Dat is, voor een sport die even volledig tot bloei kwam, om te janken!

14

[15] Soms is het lot van speler en scheidsrechter met elkaar verbonden. Een ongelukkige botsing tijdens de rugbywedstrijd op 09-05-1999, tussen het Haagse HRC en DIOK uit Leiden, had verstrekkende gevolgen. Scheidsrechter Cees Blaas werd op zijn knie getroffen door de nek van de Haagse rugbyter Rutger Smith. De leidsman moest het veld per ambulance verlaten. In het ziekenhuis werd een verbrijzelde knieschijf geconstateerd. Na lange revalidatie keerde Blaas weer terug op de velden. Voor Rutger Smith betekende de nekwervelfractuur, die hij aan deze ongelukkige samenloop van omstandigheden overhield, het einde van zijn tot aan dat moment uitstekende rugbycarrière. De bekende sportfysiotherapeut Remco Ruisz (links met spons) ontfermde zich ter plaatse over hem. Smith zou later nog in diverse rollen buiten het veld zijn waarde voor de club bewijzen.

15

[13] Twee jaar later wil het niet vlotten met de carrière van de Haagse held. Hij is in de kwartfinale van het prestigieuze Engelse toernooi met 5-4 uitgeschakeld door Ted Hankey. Samen met zijn manager Ad Schoofs, trekt hij zich terug tussen de flightcases van de BBC en verwerkt zijn verdriet. Ver weg van de pers en de fans. Er zijn mensen geweest die hem verweten dat hij slecht tegen zijn verlies kon, maar het is waarschijnlijk door die eigenschap geweest dat Barney zoveel heeft gewonnen. Vijf wereldtitels staan bovenaan zijn palmares. Wat daaronder aan gewonnen toernooien staat, is een boek op zich. En over boeken gesproken: In 2007 verscheen een biografie over de Haagse darter, die ook in het Engelse werd vertaald. De discussie of darts een sport is of niet, word op 30 december 2002 door columnist Bert Wagendorp in De Volkskrant beslecht met de woorden: 'Wie darts een spelletje vindt, moet maar eens tien minuten naar Van Barneveld luisteren als de pijlen niet vliegen zoals hij wil. Zo onuitstaanbaar kan alleen een egocentrische topsporter zeveren en zeuren.'

SPORTGESNOTTER

16

[16] We blijven nog even bij de ovale ballen. Er is bijna geen sport waar zo sportief met verlies wordt omgegaan als bij rugby. Na afloop maken de spelers een poortje voor elkaar, waar eerste de scheidsrechters en daarna de tegenstander onder applaus doorheen loopt. Dat is bij de Haagsche Rugby Club niet anders. Maar één nederlaag in de clubhistorie weegt daar bijna net zo zwaar als de verloren finale van het wereldkampioenschap voetbal in 1974 voor de Nederlandse voetballiefhebbers.

In Brussel werd in 1997 de allereerste finale van de Eurocup gehouden. De tegenstander was het Belgische Bosvoorde. Het is een harde maar redelijk faire wedstrijd. Een paar minuten voor tijd staan de Hagenaars voor. Als de bal via de zijlijn door HRC wordt ingegooid, geeft de scheidsrechter aan dat dit 'last play' is.

De Hagenaars hadden de bal simpel kunnen uittrappen en zouden daarmee de wedstrijd winnen, maar daarvoor zijn ze teveel liefhebber. Dus gaan ze nog een keer ten aanval. Wat daarna gebeurt, lijkt zich als in een vertraagde film af te spelen. Door twee scheidsrechterlijke dwalingen op rij, verliest HRC de bal, waardoor de Belgen kunnen scoren en daarmee de wedstrijd winnen.

Speler Krijn de Schutter, die tijdens de wedstrijd een schop tegen zijn hoofd had gekregen en daardoor bloedde, kon zijn gevoelens nauwelijks de baas, terwijl hij in het traditionele poortje applaudisseerde voor de passerende tegenstanders.

[17] Hagenaars kunnen slecht tegen verloren finales. Dat kan ook de finale van een wielervedstrijd zijn. Op 1 juli 2001 werd het Nederlands Kampioenschap in en rond Nijmegen gehouden. De hele koers had de trein van het team van de Rabobank geregeerd. De beroemde zeven heuvelen werden met alleen hun team op kop, geslecht. Niets leek een overwinning voor de Haagse kopman Michael Boogerd in de weg te kunnen staan. Maar de realiteit leerde anders: Jans Koerts won de titel. Rudie Kemna werd tweede en Boogerd 'slechts' derde. De 'Rabotrein' had in de finale net even teveel laten liggen. Boogerd sloeg van pure woede pal na de meet zowat zijn stuur in tweeën.

17

[18] Nog maar eens zo'n staaltje van slecht tegen je verlies kunnen als Hagenaars. Op 19 maart 1999 speelden de ijshockeys van HUS Hokij Wolves de finale om de Hans Teengs Gerritsen bokaal tegen de Phantoms uit het Belgische Deurne. Beide clubs hadden al een wedstrijd gewonnen en de beslissing moest in de derde wedstrijd vallen. De Uithof was het strijdtoneel. Het was, zoals de site van de Belgen destijds berichtte, een bijzonder spannend gevecht:

'Het kwam op verlengen aan, twee maal tien minuten 'sudden Death overtime'. Zonder kleerscheuren komt Deurne de resterende straf tijd tegen Daniel Hjortelius door. Dan bouwt Phantoms een aanval op. Op de rechterflank probeert Paul Kila iets. Maar dat mislukt. Hij verovert echter opnieuw de puck. Hij ziet Buck Rombouts op de linkerflank bij de blauwe lijn vrijstaan. Millimeter nauwkeurig speelt Paul Kila Buck aan. Buck vuurt meteen af. Het schot is niet zo verschrikkelijk hard. Maar de puck zeilt met veel preciese precies tussen de kluwen spelers door, langs de Haagse doelman in het net. Op 63,24 is de wedstrijd voorbij, 4-5. Meteen duiken alle spelers op Buck Rombouts.'

Een Belgisch feestje op Haagse bodem is kennelijk teveel voor een Haagse supporter. De reservegoalie van Deurne, Luc van Walle, wordt vanuit het publiek zo hard op het achterhoofd gegooid met een puck, dat hij met een gapende hoofdwond neergaat. Consternatie alom en de verontwaardiging vanuit beide clubs is groot.

[19] Dat kan, gewoon, niet!' Een uitspraak met een historie. Op de foto rijdt de Haagse schaatser Bart Veldkamp rustig zijn rondjes. Het jaar is 2001 en hij zal dat seizoen voor het laatst echt succesvol zijn met een tweede plaats op het EK Allround en een derde stek op het WK Allround. Bart is op dat moment al vijf jaar 'schaatsbelg' en hij bezorgde onze zuiderburen hun enige aansprekende resultaten met het langebaanschaatsen.

Maar toen Bart nog 'van ons' was deed hij het nog beter. Zoals op de Olympische Spelen van 1992 in Albertville, waar hij goud won op de 10.000 meter. Hij bleef met zijn tijd van 14:12.12 de Noor Johan Olav Koss slechts 2.46 seconden voor. Omdat dit de laatste winterspelen waren, die in hetzelfde jaar werden gehouden als de zomerspelen, stond er twee jaar later weer een Olympisch toernooi op het programma.

Toen Veldkamp in Lillehammer de klok deed stoppen op een tijd van 13:56.73 kon hij daar best tevreden mee zijn. Hij had echter geen notie van wat er in de ritten na hem zou gaan gebeuren. Met stijgende verbijstering volgde hij de rondetijden van Koss. De Noor zou uiteindelijk 26.18 seconden sneller rijden. Ook diens landgenoot Kjell Storelid zou ook nog 7.48 seconden onder de tijd van Veldkamp blijven, waardoor de Hagenaar niets anders restte dan het brons.

De microfoon van de televisie registreerde – door de gesloten deur heen – dat in de kleedkamer een briesende Bart zijn schaatsen weggooide en riep: 'Dit kan gewoon niet, dit kan gewoon niet!'.

SPORTGESNOTTER

[20] FC Volendam heeft effe geen cent te makken en ADO Den Haag is niet te beroerd de sympathieke Noord-Hollanders een hart onder de riem te steken. De degradatie uit de KPN Telecompetitie, de bouw van het stadion, het Bosman-arrest en het wegvallen van Sport-7 heeft FC Volendam in grote problemen gebracht. De gemeente Edam-Volendam wordt zelfs eigenaar van het stadion om de club te helpen.

Als de Volendammers op vrijdag 8 maart 1999 op bezoek komen in het Zuiderpark, is ADO Den Haag voorzitter John van Ringelstein zo vriendelijk om met flinke Haagse bluf een aandeel ADO Den Haag aan de bezoekende voorzitter Arjen Tuiten te overhandigen. Nog minder dan een sigaar uit eigen doos want er bestonden op dat moment helemaal geen verhandelbare aandelen ADO Den Haag. Bovendien zou een 'aandeel' FC Volendam in de daarop volgende jaren de waarde van de dan in geldnood verkerende Hagenaars, ruim overstijgen. Gelukkig zijn de Volendammers zo vriendelijk geweest om in de zorgelijke tijden van ADO Den Haag niet eenzelfde gebaar te maken.

[21] Gebroken. Dat zijn de handbalsters Maaike Turnhout en Judith Demeijer van het Haagse Hellas. Met hun geweldige coach Nico Stet tussen hen in laten ze de tranen de vrije loop, nadat ze de vijfde en laatste wedstrijd om de landstitel tegen SEW nipt hebben verloren. In Sportstad Den Haag Magazine verscheen destijds een verslag met volgende slot:

'Terwijl de speelsters van Hellas zichtbaar ontdaan zijn, steun zoeken bij elkaar en soms ook hun tranen de vrije loop laten, willen de meegerisde supporters niets weten van teleurstelling. Zonder uitzondering zijn ze hun Hellas-meiden dankbaar voor een seizoen, dat bol stond van fraai handbal, spanning en doorzettingsvermogen. Als je keepster Mirjam van Boles op de knieën ziet zakken om de kusjes van de allerkleinste Hellas-fans in ontvangst te nemen, vecht je zelf ook tegen je emoties. Niet omdat Hellas die dag verloren heeft, maar omdat je er op dit soort momenten zo verschrikkelijk trots op bent om Hagenees te zijn.'

We zouden deze geweldige lichte handbalsters tekort doen als we het uitsluitend over dit seizoen hebben. Een jaargang later is dezelfde groep wel succesvol en winnen ze de titel en de beker. Opnieuw volgden tranen, maar nu van vreugde. Na dat seizoen waaierden de speelsters uit over Europa om in de sterkste competities van de wereld te spelen.

[22] Er zijn in de Haagse sport nogal wat coryfeeën te vroeg heengegaan. Voetballer Aad Mansveld is wellicht de bekendste. Zonder al die andere bekende sporters die te jong stierven tekort te willen doen, lichten we er hier twee mensen uit die niet zo bekend waren bij het grote publiek, maar wel veel hebben betekend voor de Haagse sportwereld.

Hans van de Weg had zelf al een zeer actieve sportcarrière achter de rug toen hij zich als directeur van de Stichting Promotie Den Haag ging inzetten voor de promotie van de stad in het algemeen en de Haagse sport in het bijzonder. Hij was de grondlegger van de strijd om de Residentie Cup voetbal, waarbij ADO Den Haag onder andere uitkwam tegen Barcelona. Daarnaast bedacht hij de 'Haagse Dagen', die in diverse sporten werden gehouden. Er zijn of waren onder andere Haagse Hockey Dagen, Haagse Rugby Dagen en Haagse Handbal Dagen.

In 1998 opende Hans van de Weg de eerste editie van de Haagse Korfbal Dagen door zelf een bal door de korf te gooien. Als oud voetbalinternational en voormalig lid van het Nederland Davis Cup team had hij voldoende balgevoel om dat in één keer goed te doen. Op 26 juli 2001 overleed Van de Weg onverwacht. Hij had ons toen al veel nagelaten. Niet alleen op sportief vlak. Ook zijn gevleugelde uitspraak: 'Een rijk verleden dient een stimulans te zijn voor heden en toekomst' echoot nog steeds na in het Haagse. Hans was onnoemelijk trots toen kort voor zijn dood zijn boek over de Haagse tennishistorie 'Van Karel Beukema toe Water tot Richard Krajicek' het levenslicht zag. Hij werd 63 jaar.

[23] De opvolger van Hans van de Weg bij de Den Haag Marketing en Events, zoals de stichting toen heette, was Michiel Reepmaker. Met hetzelfde enthousiasme en charisma zette deze boomlange man zich in voor de stad. In zijn functie van manager Den Haag Topsport bouwde hij verder aan de profilering van de Haagse sport. Na een korte ziekte overleed ook hij onverwacht. Op 10 juni 2004 verloor de stad opnieuw een drijvende kracht. Zijn nalatenschap was net zo indrukwekkend als die van Hans van de Weg. Reepmaker had zich onder andere sterk ingezet voor de ontwikkeling van de strandporten en was mede verantwoordelijk voor de komst van de grote dartstoernooien naar Den Haag. Hij werd 48 jaar.

22

23

INTERNATIONAAL

Internationale gasten en inwoners

Chinezen

Chinezen woonden vanaf het begin van de twintigste eeuw in de pakhuizen rond de Wagenstraat. De handelaren kwamen uit de Chinese provincie Zhejiang, de zeelieden uit Kanton. Toen er in de crisis in de jaren 1930 geen werk meer voor ze was in de handel, verkochten sommigen pindakoekjes op straat. Zoals deze 'pindachinees' in de jaren 1930 bij Maison de Bonneterie [1]. Omdat de Nederlandse regering deze verkoop als een soort bedelen zag, werden Chinezen in grote aantallen opgepakt en teruggestuurd naar hun vaderland. Soms bleek dan dat zij helemaal niet zo arm waren. Het opgespaarde geld hadden ze namelijk verstopt in hun kleren of schoenen. Na de tweede wereldoorlog kwamen er ook Chinezen uit de voormalige Nederlandse koloniën Nederlands Indie en Suriname naar Den Haag. Zij zorgden er voor dat er Chinees-Indische restaurants geopend werden. Eerst aten daar alleen mensen uit Indie, na de Tweede Wereldoorlog begonnen Nederlanders dit eten ook te waarderen. Bijzonder was dat deze restaurants ook aan huis bezorgden [2]. Inmiddels zijn de 'zielige' chinezen zoals de pindachinezen tot een gewaardeerde Haagse bevolkingsgroep geworden en is het Haagse Chinatown gemarkeerd met poorten, zoals in alle wereldsteden [3].

Den Haag is altijd een internationale stad geweest waar mensen uit andere landen zich vestigden. Sommigen moesten vluchten, anderen kwamen hier om te werken. Migratie brengt altijd heimwee met zich mee: je verlangt naar daar waar je niet bent. De aanleiding om uit je land weg te trekken is vaak om te huilen. En de ontvangst van nieuwe Hagenaars was ook niet altijd even prettig...!

3

2

4

Joden

Marokkaanse piraat aan lager wal

In de zeventiende eeuw vestigden zich voor het eerst joden in 's-Gravenhage. Het waren Portugese (Sefardische) joden die voorname posities innamen in de diplomatieke dienst, als arts of als handelman.

Zo was Samuel Pallache [4] de eerste joodse Marokkaan die door de sultan als gezant naar Nederland werd gestuurd. Pallache was door zijn joodse geloof de ideale gezant tussen Marokko en Nederland. Hij was naar Marokko gevlucht uit het katholieke Spanje. Op het eerste gezicht is het wat raar dat een Marokkaanse sultan, uit een islamitisch land, een joodse vertegenwoordiger op pad stuurt naar een christelijk land. Joden werden toen, net als christenen, door moslims gezien als 'mensen van het boek': net als Mohammed de Koran van Allah kreeg, hadden de joden en de christenen het Oude en Nieuwe Testament van God ontvangen. Pallache speelde een diplomatiek dubbelspel: Hij gaf geheime informatie over de Nederlands-Marokkaanse betrekkingen aan Spanje, en hij speelde informatie over Spanje door aan Nederland en Marokko. In opdracht van Prins Maurits kaapte hij in 1614 een Portugees schip. Het lukte hem niet de buit in Marokko aan land te brengen, en op de terugweg naar Nederland dreef een storm hem een Engelse haven binnen. Daar werd hij gearresteerd en gevangengezet op verzoek van de Spaanse ambassadeur. Uiteindelijk kwam prins Maurits hem te hulp en kon hij naar Nederland terugkeren. Hij had al zijn geld verloren en werd kort daarna ziek en overleed hij in 1616.

Arme joden

De Duitse joden waren in het algemeen minder rijk en deftig dan de Portugese joden. Het waren meer ambachtslieden en handelaars. Zo was de verkoop van koosjer vlees in handen van Hoogduitse joden. In de loop van de achttiende eeuw nam het aantal Hoogduitse (Asjkenazische) joden in 's-Gravenhage sterk toe, doordat zij uit andere landen moesten vluchten. Zij woonden in een arme wijk in het centrum. 'De Buurt' rondom het Spui rondom de Nieuwe Kerk, hier in 1939 [5]. Veel armere Asjkenazische joden verdienden hun geld met de handel in oude kleding, lompen, schoenen en oud-ijzer. In 1627 was door het bestuur van Den Haag bepaald dat de Voldersgracht de handelsplaats zou zijn voor deze goederen. Daarom woonden in die buurt veel joden.

5

INTERNATIONAAL

Joden in de Tweede Wereldoorlog

Toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak, woonden er zo'n 17.000 joden in Den Haag. Aan het begin van de oorlog pleegden veel joden zelfmoord. In september 1940 moesten ongeveer 2000 joden uit Den Haag en Scheveningen vertrekken. Voor de overblijvers golden allerlei maatregelen. Ze moesten bijvoorbeeld een Jodenster dragen en mochten niet meer in cafés komen [6]. Toen in september 1941 de joodse kinderen niet meer naar gewone scholen mochten, werden er diverse joodse scholen geopend [7]. In 1943 moest de laatste joodse school sluiten en werd Den Haag 'Judenfrei' verklaard. Joden werden weggevoerd naar concentratiekampen en daar gedood. Er zijn wel 1700 kinderen gedood. Van de Haagse joden die de oorlog overleefden was het merendeel ondergedoken.

Synagoge wordt moskee

De voormalige Hoog Duitse synagoge in de Wagenstraat uit 1840 is nu moskee. In 1979 bezetten leden van de Turks-Islamitische vereniging dit leegstaande gebouw [8] dat sindsdien in gebruik is als moskee [9].

6

7

8

9

HOLLANDA
DİYANET VAKFI

MESCİD-I AKSA CAMII
DEN HAAG

Beroemde vreemdelingen

De cultuur in de kosmopolitische stad Den Haag is van oudsher ook beïnvloed door vreemdelingen.

Marot: Vluchteling uit Frankrijk bouwt Haagse paleizen

In 1685 besloot de katholieke koning Lodewijk XIV het protestantisme te verbieden in Frankrijk. Daarom vluchtten toen zo'n 400.000 Hugenoten naar protestantse landen zoals Engeland, Duitsland, Nederland en Amerika. Zo verloor Frankrijk in één klap een groot deel van zijn handelaars en industriëlen. In Den Haag werden ze opgevangen door de Waalse (Franse) kerk. Veel Hugenoten konden ook terecht bij hun handelspartners. Een bekende Haagse Hugenoot was Daniel Marot (1663-1752), graveur, architect en tuinontwerper, hier afgebeeld in een twintigste eeuws glas in lood raam [10]. Hij introduceerde de Lodewijk XIV- stijl in Nederland. In Den Haag ontwierp hij o.a. het paleis op de Kneuterdijk [11]. Voor Willem III maakte hij het ontwerp van de tuin van het Huis ten Bosch. Ook ontwierp hij de Portugese synagoge aan de Jan Evertstraat (ingang nu Koninginnegracht).

Mozart: ziek wonderkind

In 1763 ging de familie Mozart op een grote rondreis door Europa. Per trekschuit varen ze in 1765 van Rotterdam naar Den Haag op uitnodiging van de koninklijke familie. Daar worden Wolfgang (toen acht) en zijn zus Nannerl (veertien) allebei ernstig ziek. Vader Mozart schreef naar Salzburg: 'De toestand van mijn dochter verslechterde elke dag. Ze was vel over heen. De dokter had alle hoop opgegeven.' Het hof stuurde nu zelf een arts naar de wanhopige familie, dr. Thomas Schwencke. Dankzij zijn behandeling verbeterde de gezondheid van Nannerl. Maar toen zij voor het eerst op was werd Wolfgang ziek, met dezelfde symptomen. Beide kinderen moeten tyfus hebben gehad, ziekte die wordt overgedragen via voedsel en drinkwater. Maar daarna werd er echt muziek gemaakt door de achtjarige Mozart [12]. Hij speelde alles uit zijn hoofd, en het publiek kon om verzoeknummers vragen. In maart 1766 wonen de Mozarts de plechtige inhuldiging bij van stadhouder Willem V in Den Haag. Voor de gelegenheid componeert Mozart er een reeks variaties op het Wilhelmus. Bij AH aanhet Spui zit de gevelsteen [13] ter herinnering aan de plaats waar hun woonhuis toen stond [14].

10

11

13

12

14

INTERNATIONAAL

Sonia Gaskell: Veel mensen aan het huilen gebracht

Sonia Gaskell [15] moest vluchten uit de Oekraïne vanwege de jodenvervolgingen daar. Na een verblijf in Palestina ging ze naar Parijs en kwam uiteindelijk in Nederland terecht. In 1954 heeft ze het Nederlands Dans Theater opgericht. Hier [16] een repetitie uit 1979. Ze stond bekend om haar strenge aanpak die de dansers tot enorme prestaties opzweepten. Maar ze was ook erg onredelijk in haar eisen en heeft veel verdriet veroorzaakt. De danser Rudi van Danzig zei in 1988 in Vrij Nederland:

'Als ik bij Gaskell thuis kwam, was het een erg aardige vrouw. In de studio was ze een monster. Ze kon je behandelen als vuilnis, als een volkomen mislukking, alsof je totaal niet bestond. Dat zat me zeer dwars. Een bikkelharte vrouw, die wel ontzettend goed was en bezeten van dansen. Ze heeft mensen letterlijk uit de grond gestampt, ook mij. Ze heeft me bijna alles van dansen geleerd. In die tijd was ze God voor me. Ik hield van haar, maar ik verafschuwde de manier waarop ze met mensen omging.'

15

16

Pensions

Al die vreemdelingen die voor kortere of langere tijd in Den Haag kwamen moesten ergens wonen. Waar? In een pension. En dat waren meestal niet de prettigste plaatsen om te verblijven...! Dat geldt nog steeds.

Indische pensions

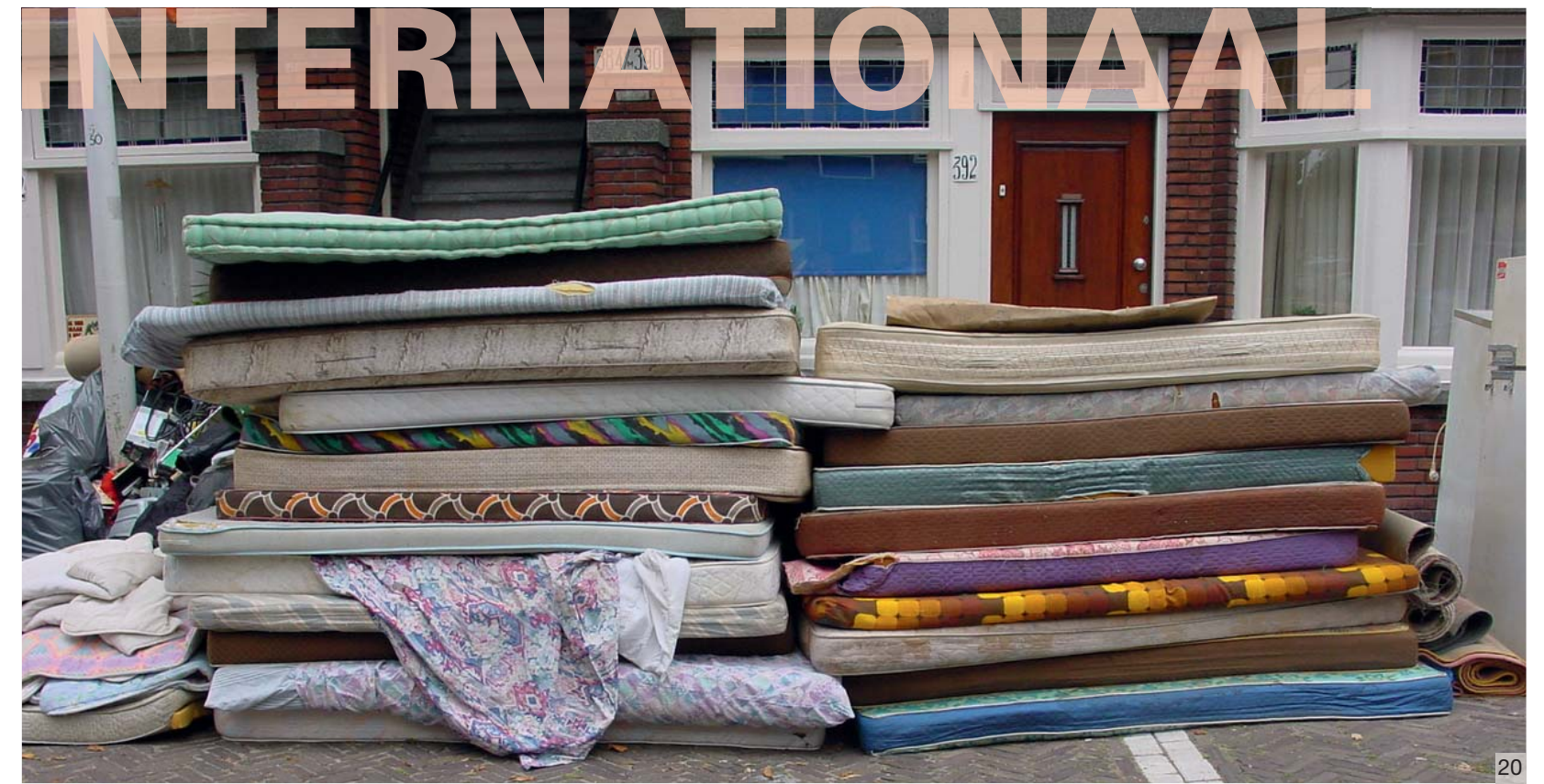
Voor de mensen die tijdelijk of voorgoed uit Nederlands Oost-Indie naar Nederland kwamen waren er pensions: plekken waar men voor kortere of langere tijd kon wonen, soms met hele gezinnen. Vaak kookten de vrouwen zelf in die pensions. Sommige pensions waren helemaal niet zo naar, Pension Insulinde [17] aan het Bankplein 2, gesticht in 1898, was heel modern en comfortabel. Men had er elektrisch licht, en vanaf 1923 ook privé-badkamers en telefoon.

Op deze foto uit 1948 ziet een pension er ook niet zo ongezellig uit. Het broertje speelt gitaar terwijl zijn zusje huiswerk maakt in een Schevenings contractpension [18].

Gastarbeiders pensions

Later, vanaf de jaren zestig, kwamen er Turken en Marokkanen in Den Haag werken. Die werden lang niet altijd vriendelijk ontvangen. Op deze foto [19] vernielden bewoners van de Van Ravesteinstraat in 1969 een pension voor Marokkanen in hun straat. De politie ontzette het gebouw en bracht de 33 Marokkanen, die men het dak had opgejaagd, in veiligheid

Polen en Bulgaren

Nog steeds wonen Poolse, Bulgaarse en andere Oost-Europese gastarbeiders met teveel mensen in te kleine woningen. Op de foto misstanden zoals de Haagse Pandbrigade van de Dienst Stadsontwikkeling die aantrof [20].

Kroepoek bakken tussen kakkerlakken

Slapen op je werk: deze slavenarbeid komt nog in 2010 in Den Haag voor [21, 22]. Illegale Indonesiërs sliepen op matrasjes in kamers waar de temperatuur opliep tot 50 graden Celcius en waar de elektrische bedrading open lag. Ze bakten kroepoek en loempia's tussen de kakkerlakken. Ze werden ontdekt door tips van buurtbewoners SIOD (Sociale Inlichtingen en Opsporings Dienst) en de vreemdelingenpolitie pakte hun bazen op wegens mensensmokkel en illegale tewerkstelling.

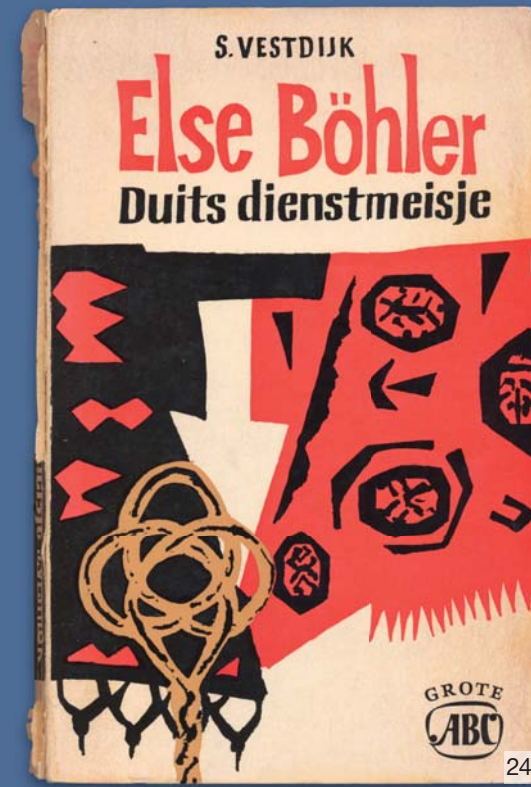
Vrouwen op reis

In al het reizen en trekken over de wereld nemen vrouwen een aparte positie in. Vaak komen de vrouwen de mannen achterna, nadat die al een bestaan hebben opgebouwd in hun nieuwe land. In alle gevallen speelt angst voor hun seksualiteit een rol: zijn het 'nette' meisjes? Of zijn ze door hun verleidelijkheid een gevaar voor de samenleving? Ze kunnen maar beter zo snel mogelijk getrouwd zijn, al is het dan maar op afstand. Een vrouw alleen was kennelijk gevaarlijk.

Duitse dienstmeisjes

In de jaren 1920 trokken veel Duitse meisjes naar Nederland om daar als dienstbode te gaan werken. Ze werden als heel onderdanig en gedisciplineerd beschouwd. Maar tegelijkertijd dreigt steeds het gevaar van de onzedelijkheid: er wordt van ze verwacht dat ze niet naar de bioscoop gaan en niet gaan dansen. Op de foto [23]: het stoffelijk overschot van een Duits dienstmeisje dat omgekomen is in een café aan de Trekweg gaat op weg naar Oberhausen.

De schrijver Vestdijk beschrijft in Else Böhler [24] het Duitse dienstmeisje in Den Haag: hoe een Nederlandse student die nog thuis woont verliefd wordt op het dienstmeisje van de bureu. Hij denkt dat ze heel degelijk is en heel preuts. Totdat hij haar achterna reist in Duitsland en haar op een losbandig Nazi-feestje aantreft met de man met wie ze hem vaak jaloers heeft geprobeerd te maken. De student vermoordt de man en beschrijft de gebeurtenis vanuit zijn cel in dit boek.

INTERNATIONAAL

Trouwen met de handschoen

Nederlandse vrouwen reisden vaak mannen achterna die naar de koloniën zoals Nederlands Indië waren getrokken of naar emigratielanden zoals Canada en Nieuw Zeeland. Ze moesten dan wel getrouwd zijn, want een vrouw alleen op reis, dat ging niet. Trouwen deed men dan 'met de handschoen': de bruidegom in het buitenland gaf toestemming voor het huwelijk en de plechtigheid werd dan zonder hem in Nederland gehouden. De bruidegom werd vertegenwoordigd door een handschoen op het altaar. Op de foto Coby Bakker - van Raay vlak voor haar vertrek met de 'bruidsvlucht' naar Nieuw-Zeeland [26].

Inburgeringscursus voor Haagse vrouwen

Haagse vrouwen moesten op inburgeringscursus voor de reis naar Indonesië. Aan het Westeinde zat de Koloniale School voor Meisjes en Vrouwen waar ze hier in 1939 o.a. saté leerden maken [25].

Importbruiden

Bij 'importbruiden' denkt men vaak aan laagopgeleide vrouwen uit Marokko en Turkije. Onderzoek van E-Quality toont aan dat dit een onjuist beeld is [27]: Turkse en Marokkaanse 'importbruiden' vormen 10% van alle huwelijksmigranten. 35% van de huwelijksmigranten komt naar een autochtone Nederlander, 51% naar een migrant of vluchteling van de eerste generatie en 14% naar iemand van de tweede generatie. 75% heeft een opleiding op meer dan basisschoolniveau. Van de Turkse en Marokkaanse vrouwen die naar Nederland komen heeft 38% minimaal een mbo-opleiding. De meeste huwelijksmigrantes wil graag werken. Zij zijn ontevreden als zij worden ingedeeld in een inburgeringstraject dat vooral op hun rol als moeder is gericht.

30

Zwart in Den Haag

Jazzmuziek kwam Den Haag binnen via Surinamers. Men was wel bang voor het effect van deze ‘zwarte’ muziek. De Haagsche Courant beschrijft een optreden op 12 november 1932 zo: *‘Armstrong’s schetterende trompet jaagt aan tot een steeds wilder, een steeds duivelscher tempo. Hij gilt, hij uit scherpe, langgerekte stooten, speelt tegen de maat in, desnoods langs de maat heen, maar geraffineerd bewust, zoodat hij het meeslepend tempo en het razende rythme, dat als een koortsachtige hartslag in zijn band mokert, fel onderstreept. Er leeft inderdaad iets van de oude massa-dansen van duister Afrika in zijn waanzinnige alles meeslepende kunst’.*

In Scheveningen was er een Negro Melody Club [29] en in Den Haag de Shim Sham Negro Club. Een incident in Amsterdam leidde tot een advies tot sluiting. Twee nette blanke HBS-meisjes van zestien en zeventien waren aangetroffen in een club in Amsterdam. En een van de meisjes was ‘zelfs’ verliefd geworden op een 37-jarige Surinamer. Minister Van Boeyen schreef toen aan de andere steden: *‘Bij deze heb ik de eer u te berichten dat er de laatste tijd ernstige klachten zijn binnengekomen over de gedragingen op zedelijk gebied van verschillende Surinaamse negers, die hier te lande onder meer hun bestaan zoeken in het exploiteren van z.g. ‘negercabarets’ ofwel door het spelen in negerbands. Het wil mij voorkomen dat de maatregel, door uw ambtgenoot in Amsterdam genomen, doelmatig is en aanbeveling verdient. Voor het geval ook in uw gemeente Surinamers optreden in cafés, restaurants en dancings moge ik die maatregel in uw overweging aanbevelen’.*

62

DE NEGRO MELODY CLUB

OPENT HEDENAVOND 9 UUR HAAR
CABARET - DANCING

IN DE NEGRO MELODY CLUB

SPEELT TEDDY COTTON, de negertrompettist,
CASTOR Mc. CORD, saxofonist van Louis
Armstrongs Band.

ZINGT ALICE CARTER v/d Harlem Club,
New York.

DANST MAIKE HIDALGO zijn negerdansen.
DANST U op het rythme van ons fameux
Negerorkest.

Negro Drinks, Negro Bediening, Negro Sfeer.
Deze attractie v/h Scheveningsche Seizoen
vindt U in de als Negerhut ingerichte zaal v/h
CIRCUSGEBOUW TE SCHEVENINGEN. —
WEEKDAGEN VRIJ ENTREE.

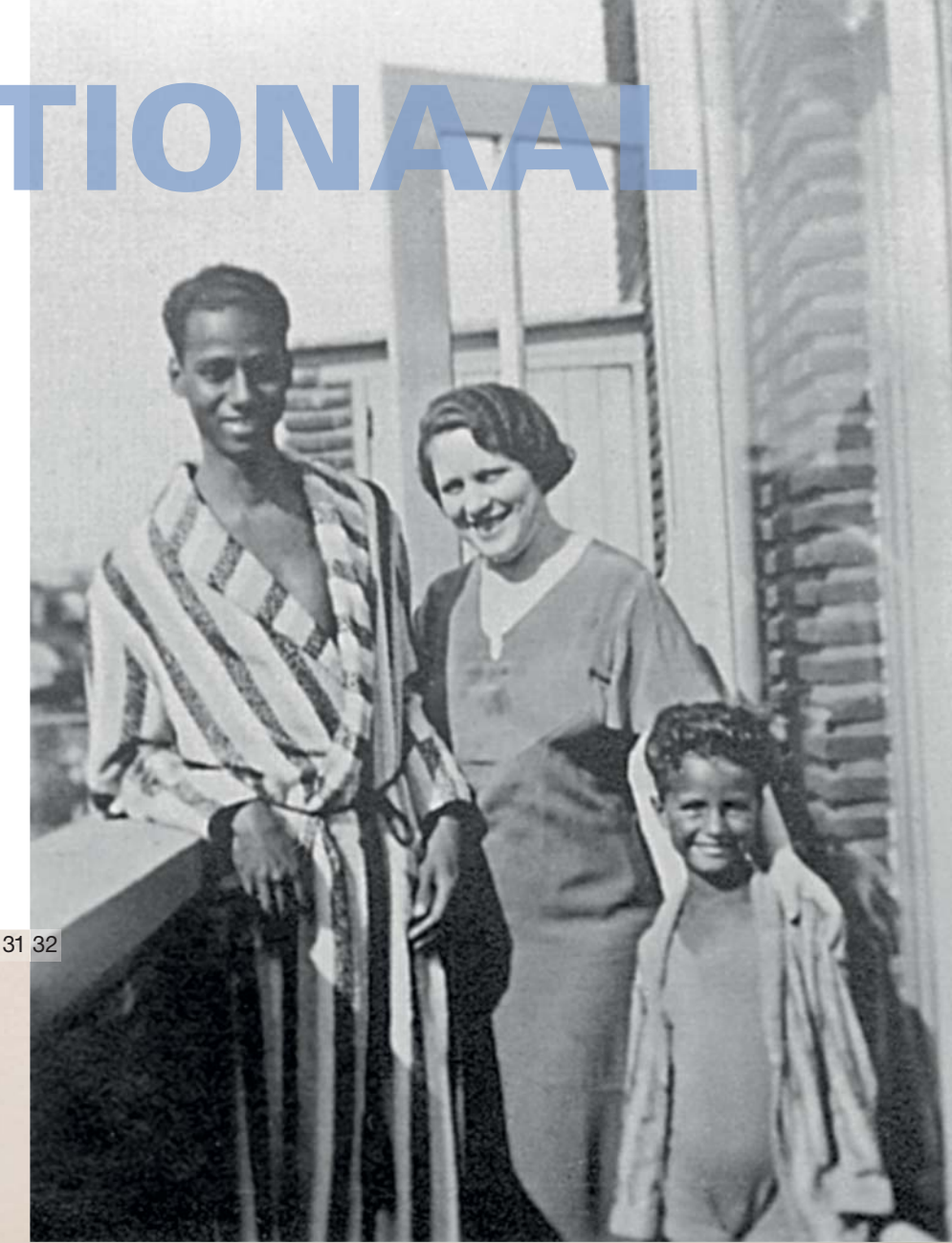
29

In 1939 kwam de ‘negerband’ van Duke Ellington aan in Den Haag [30]. Deze beroemde jazzmuzikant leek niet gehinderd door discriminatie. Wel schreef hij in 1943 dit gedicht:
*And so, your song has stirred the souls
Of men in strange and distant places
The picture drawn by many hands
For many eyes of many races
But did it ever speak to them
Of what you really are? (..)
It can't be true
That all you do...
Is dance and sing
And moan!*

INTERNATIONAAL

Sonny Boy

Annejet van Zijl beschreef in haar boek *Sonny Boy* [31] de waar gebeurde geschiedenis van een van de eerste zwarte Hageenaars. De Surinaamse student Waldemar Nods komt in 1928 naar Nederland. Hij gaat in pension bij Rika van der Lans in Scheveningen. Rika, een veel oudere, getrouwde Nederlandse vrouw met vier kinderen wordt verliefd op hem. Als Rika zwanger wordt van haar zwarte kostganger is het schandaal niet te overzien. Het stel trotseert armoede en discriminatie en slaagt erin een gelukkig bestaan op te bouwen met hun zontje Waldy, alias Sonny Boy [32]. Dan breekt in 1940 de Tweede Wereldoorlog uit, en besluiten ze joden in huis te nemen. Ze worden opgepakt door de Duitsers en aan het eind van de oorlog worden ze allebei vermoord.

31 32

Vluchtelingen

Mensen vluchten naar Den Haag en in andere tijden moesten mensen Den Haag ontvluchten. En Den Haag zou Den Haag niet zijn als er geen hulpverlening aan vluchtelingen was.

Belgische vluchtelingen

Toen de Eerste Wereldoorlog uitbrak in 1912, vielen de Duitsers België binnen. Veel Belgen vluchtten toen naar het neutrale Nederland. In Den Haag werden noodwoningen voor ze gebouwd aan de Westduinweg. Ook werden ze ondergebracht op allerlei locaties, zoals hier: Marconistraat 90 - 92: toevlucht voor onverzorgde vluchtelingen [33].

Scheveningse vluchtelingen

Scheveningen was in de Tweede Wereldoorlog geheel afgesloten door de Duitsers. De bewoners werden geëvacueerd naar de Veluwe en de Achterhoek. Hier komen ze aan op het station in Aalten in 1943 [34].

33

34

INTERNATIONAAL

... Ik verlang naar mijn eigen dorp, naar mijn familie. Ik hoop dat we snel weer terug kunnen.

vluchtlinge uit Somalië

vluchtelingen uit Tadsjikistan

36

Hulp aan vluchtelingen

Centrum voor de hulp aan vluchtelingen in het buitenland was in 1993 Den Haag [36].

Koninklijke vluchtelingen

In de Tweede Wereldoorlog van 1940 - 1945 gingen koningin Juliana en haar dochters naar Canada. Op deze affiche uit 1944 groeten de prinsesjes de Nederlandse kinderen [37]. Na de oorlog gingen ze op paleis Soestdijk in Baarn wonen. Koningin Beatrix was de eerste die het koningshuis weer naar Den Haag bracht. Ze ging wonen in Huis ten Bosch en maakte paleis Noordeinde tot haar werkplek.

37

Contact met thuis

Vanuit Den Haag werden in 1946 kerstpakketten naar Nederlanders in Indonesië gestuurd [38].

38

39

Hagenaars uit Suriname en andere landen sturen ook geregeld geld en spullen naar hun landgenoten in de thuislanden [39]. En natuurlijk wil je je familie en geliefden ook geregeld spreken...[40].

BINNENHOF

Het Binnenhof in Den Haag is van oudsher de regeringszetel. Emoties kunnen daar hoog oplopen; vroeger werden er belangrijke mensen uit de regering gelyncht of terechtgesteld, en ook nu nog 'vallen' politici, wat met de nodige emotie gepaard kan gaan. Voeg daarbij de emotie van de burger, die het hartstochtelijk oneens kan zijn met wat de regering doet: heel wat reden tot huilen!

1

In Den Haag daar woont een jong gestorven graaf

2

3

Jantje wijst met zijn vinger naar het Binnenhof, vroeger de zetel van graven van Holland. Dit beeld van de Haagse kunstenaar Ivo Coljé verwijst naar het kinderliedje 'In Den Haag daar woont een graaf' [1]. Er wordt wel gezegd dat Jantje uit dit liedje graaf Jan I is. Hij is de enige Jan uit het Huis van Holland en stierf in 1299 toen hij nog maar vijftien was. Zijn vader, graaf Floris V, verplaatste rond 1270 zijn hof van Leiden naar Den Haag. Bij het jachtslot dat Floris IV had laten gesticht in het Haagse Bos, liet hij een grote zaal bouwen voor ontvangsten en feesten: de latere Ridderzaal, centrum van het Binnenhof.

Prinsjesdag

Op dat Binnenhof ontmoeten volk en regering elkaar. Een gelegenheid die altijd veel mensen op de been brengt, is Prinsjesdag, de opening van de Staten Generaal. De armen uit 1912 op deze foto kozen ervoor om hun toegangskaartje tot die plechtigheid voor veel geld te verkopen [2] Op Prinsjesdag worden vele historische gebruiken in ere gehouden. Tijdens het voorlezen van de troonrede klinken er elk jaar saluutschoten vanaf het Malieveld [3].

40

Levensgevaarlijke politiek

Aleid van Poelgeest: schuldig of niet?

Aleid van Poelgeest was de geliefde van graaf Albrecht van Beieren. Zij werd september 1392 vermoord tijdens een nachtelijke wandeling bij de Gevangenpoort, tegenover het Binnenhof [4]. Er is niet veel over haar bekend: ze zou haar geliefde hebben opgestookt in de Hoekse en Kabeljauwse twisten – de politieke tegenstelling van die tijd. Feit is dat ze in de nacht van 22 september 1392 samen met Albrechts meesterknaap Willem Cuser vermoord werd, waarschijnlijk om haar man te treffen. Er ligt een gedenksteen voor haar op de Plaats, bij het standbeeld van Johan de Witt.

Johan van Oldebarnevelt: Oorlog blijven voeren of vrede sluiten

Van Oldebarnevelt was een gerespecteerde landsadvocaat en raadspensionaris die al jaren meeliep in het bestuur dat de Oranjes tijdens en na de tachtigjarige oorlog hadden over de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Johan van Oldebarnevelt kreeg steeds meer meningsverschillen met Prins Maurits (de zoon van de vermoorde Willem van Oranje): hij wilde bijvoorbeeld een bestand sluiten met Spanje, en hij vond dat er in een kerk meer stromingen moesten kunnen bestaan. Maurits liet Johan van Oldebarnevelt samen met Hugo de Groot en nog een aantal bestuurders op het Binnenhof gevangen zetten. Tot Van Oldenbarnevelts eigen verrassing werd hij op wegens landverraad en hoogverraad ter dood veroordeeld. Van Oldenbarnevelt had verwacht dat er, vanwege al zijn belangrijke werk en omdat hij al oud was, protest zou komen van zijn politieke vrienden. Toch is hij in 1619 op 71-jarige leeftijd onthoofd op het Groene Zoodje [6, 7]. Zijn allerlaatste woorden waren: Maak het kort, maak het kort. (Waarschijnlijk was dit bedoeld voor zijn knecht, die vlak voor de executie afscheid van hem wilde nemen).

BINNENHOF

Van Oldebarnevelt: de vrede werd hem fataal

Het standbeeld van Van Oldebarnevelt [5] staat op de Lange Vijverberg en kijkt naar de Trêveszaal, waar de ministers nu elke week vergaderen. Een trêve is een bestand, zoals het Twaalfjarig Bestand dat Van Oldebarnevelt sloot, tegen de zin van Maurits in.

6

7

8

Kabinet Kok II: valt over vredesoperatie

Het handhaven van de vrede veroorzaakte ook de val van het kabinet Kok II in 2002. Aanleiding was een rapport van het over de val van de enclave Srebrenica. Nederlandse militairen beveiligden deze 'safe area' in voormalig Joegoslavië. In de enclave verbleven 50.000 mensen die waren omsingeld door Bosnisch-Servische strijdkrachten. Op 11 juli 1995 werd de enclave door deze strijdkrachten ingenomen, waarbij naar schatting achtduizend moslimmannen en -jongens werden afgevoerd en vermoord. Enkele conclusies uit het rapport waren dat minister-president Wim Kok onvoldoende leiding gegeven zou hebben. Ook waren de Nederlandse soldaten zonder een duidelijk mandaat naar Srebrenica uitgezonden. De minister-president trok hieruit zijn conclusies en bood zijn ontslag aan [8]. Vervolgens volgde het hele kabinet zijn besluit.

9

BINNENHOF

Johan de Witt:
weduwenpensioen zorgde voor onrust

Gebroeders De Witt gelyncht

De broers De Witt waren belangrijke mensen in de regering: Johan de Witt was raadspensionaris en gaf leiding aan de oorlog op zee, bijvoorbeeld aan de succesvolle tocht van Michiel de Ruijter naar Chatham bij Londen. Zijn broer Cornelis was ruwaard (officier van justitie). Zij hoorden bij de 'staatsen', de mensen die Nederland tot een republiek wilden maken zonder vorstenhuis. Ze wilden dus niet dat prins Willem III van Oranje de baas werd in het land.

Door de Orangisten (de aanhangers van de Oranjes) werd veel haat gezaaid tegen de gebroeders de Witt. Uiteindelijk werd Cornelis de Witt opgepakt en werd er een proces tegen hem gevoerd, maar hij bekende niet. Ondanks de marteling die hij moest ondergaan. Dus hij werd uiteindelijk vrijgelaten, maar omdat hij haast niet meer kon lopen vanwege het martelen, vroeg hij of zijn broer Johan hem kon komen halen. Dat deed Johan, maar toen ze de Gevangenpoort uitkwamen, werden ze door een opstandige menigte vermoord [9] te zien op dit dramatische schilderij uit 1672 toegeschreven aan Jan de Baen.

Het Haags Historisch Museum bezit dit kistje met de tong van Johan de Witt en de grote teen van Cornelis de Witt, geconserveerd in zout [10]. Nadat de lichamen van de broers waren opgehangen aan de wip op het Groene Zoodje werden ze in stukken gesneden en konden de omstanders de lichaamsdelen kopen. Een vinger kostte vijftien stuivers, een oor vijftwintig of dertig. In 1894 verbood de Haagse gemeenteraad om dit lugubere voorwerp tentoon te stellen, maar de laatste tijd zijn ze weer te zien.

10

Een van de onderwerpen die de gebroeders De Witt een slechte naam bezorgden, was het weduwenpensioen. Johan de Witt was naast staatsman ook een hele goede wiskundige, die berekeningen had gemaakt over lijfrentes. Dat is een manier om te sparen en daarmee een geregeld inkomen te 'kopen', bijvoorbeeld van de overheid. Johan de Witt had uitgerekend dat de Staten een lagere uitkering konden doen over het spaargeld. Zo verminderde plotseling de 'weduwenvoorziening', zoals die lijfrentes genoemd werden. In 1673, na de gewelddadige dood van de broeders, werd dit weer teruggedraaid.

Elske ter Veld: I'll cry if I want to

Ook staatssecretaris Elske ter Veld viel in 1993 uiteindelijk over pensioenen. Zij was nauw betrokken bij de grote aanpassing van de wao, de Wet Arbeids-ongeschiktheid. Haar optreden leidde tot grote onvrede binnen haar eigen partij, de PVDA. Vooral haar voorstel voor een nieuwe Nabestaandenwet leidde tot hevig kritiek in eigen gelederen. Die kritiek werd zo hevig dat zij vermoedde niet meer over het vertrouwen van haar fractie te beschikken. In 1993 trad zij terug. Toen zij op de daaropvolgende persconferentie in huilen uitbarstte, citeerde zij een bekend popnummer *It's my party and I cry if I want to* [11].

11

12

Demonstreren

Het Binnenhof is altijd toneel geweest waar belangengroepen en individuele burgers hun mening lieten horen.

Beschaafde demonstratie

In 1913 werd er gedemonstreerd voor de gelijkstelling van man en vrouw in de grondwet. [12] In november 1916 werd er eindelijk een voorstel in de Tweede Kamer aangenomen zodat vrouwen mochten meedoen aan de verkiezingen. In 1919 kreeg men dan tenslotte het algemeen kiesrecht, vanaf die tijd mochten vrouwen ook gekozen worden

Eenzame demonstratie

Als individuele burgers het ergens niet mee eens zijn trekken ze soms ook zelf naar het Binnenhof om te demonstreren. Oorspronkelijk in hun eentje, zoals deze rietdekker die met rietschoof en rietmes demonstreert in 1975 [13].

Ludieke demonstratie

Later werden de protesten 'ludiek': je moest de aandacht trekken door iets bijzonders te doen, zodat er een interessant plaatje voor de krant onstond. Hier: Roel van Duyn (oud provo, van de politieke partij De Groenen)

13

14

BINNENHOF

verkleed als kachelpijp demonstreert tegen de vondst van dioxine in Nederlandse melk, augustus 1989 [14]. Een medestander wil minister Ed Nijpels informatie overhandigen voordat hij de Kamer inloopt voor een vergadering.

Hongerstaking als demonstratie

Veel aandacht kun je ook krijgen door in hongerstaking te gaan [15] Vier werkloze jongeren in hongerstaking op het Binnenhof in een beschut hoekje bij de Ridderzaal. Ze protesteren in 1983 tegen de afschaffing van de ww-uitkering voor jongeren onder de 23 jaar.

Massale demonstratie

Massa helpt ook: scholieren demonstreren in Den Haag in 1969 voor meebeslissingsrecht [16]. Behalve mee besturen van de onderwijsinstellingen wilden ze onderwijsvernieuwing: De docent moest hen niet meer bij de hand nemen, maar het zelfstandige denken aanwakkeren. De laatste jaren protesteren studenten en scholieren weer omdat ze vonden dat ze té zelfstandig moesten leren en naar hun idee te weinig 'contacturen' hebben.

15

16

Fatale roddels op het Binnenhof

Roddeljournalist Jacob Campo Weyerman sterft in de Gevangenpoort

Jacob Campo Weyerman (1677 - 1747) was een van de eersten die een satirisch tijdschrift begon, waarin hij allerlei literaire genres beoefende – ook wat wij nu roddeljournalistiek noemen [17]. Collega-schrijvers kregen voortdurend vegen uit de pan, evenals willekeurig elke andere persoon die Weyerman niet aanstond. Ook was de schrijver gul met levenslessen. Zo heeft de ervaring hem *'geleerd, dat de mens een bal is die voortrolt naarmate hij door de kolf van zijn hartstochten wordt voortgeslagen op de oneffen baan van de wereld'*. En *'dromen zijn belangrijke middelen om het innerlijk van onze hartstochten te ontdekken'*. Hoewel tijdschriften het voordeel hadden dat ze wekelijks verschenen en op die manier voor een vaste bron van inkomsten zorgden, lukte het Weyerman niet altijd om aan genoeg geld te komen. De schrijver trouwde in 1727 en moest een heel gezin onderhouden. Weyerman was vermoedelijk de eerste journalist die begreep dat er aan roddels meer geld te verdienen viel. Rijke mensen konden voorkomen dat hun doen en laten in zijn tijdschriften terecht kwamen door zich af te kopen. Door onder meer deze chantagepraktijken belandde Weyerman in de Haagse Gevangenpoort. Daar sleet hij de laatste negen jaar van zijn leven. Hij temde er muizen en schreef rustig verder.

Kamerlid Mei Li Vos slaat roddelende journalist

Hoewel het met het geweld in het Nederlandse parlement nogal losloopt, is er af en toe een incident. De eerste vrouw die fysiek geweld gebruikte was PVDA-Kamerlid Mei Li Vos [18]. Zij sloeg columnist Peter Middendorp van de gratis krant De Pers in zijn gezicht. Middendorp sloeg gewoon terug. 'Ik was er althans als de kippen bij om haar terug te slaan. Zo. Pats. Vol in het gezicht', schreef Middendorp in zijn column. 'Er welden dikke tranen in op. Ja, dacht ik, dat krijg je er van.' Mei Li Vos had wel redenen om Middendorp een mep te geven. De columnist had een sappige roddel in de wereld gebracht over een innige omhelzing van Mei Li Vos met een collega in de fractiekamer van het CDA. Hoewel zij en het andere Kamerlid de roddel naar het rijk der fabelen verwezen, namen andere media zoals de volkskrant en de NOS-site de roddel over, waardoor de de roddel een eigen leven ging leiden. 'Als het er eenmaal staat, dan is het eenmaal zo', schreef Vos verdrietig in haar blog.

17

18

ROES EN GENOT

Zoals in elke grote stad zijn in Den Haag alle genotmiddelen volop te krijgen, en dat was vroeger ook zo. Dat kan leiden tot verslaving. Het bestrijden van overmatig gebruik van genotmiddelen en hulp aan verslaafden zijn ook van alle tijden.

Afspraken tegen verslavingen

De Internationale orde van Goede Tempeliers was een organisatie die geheelonthouding nastreefde. Ze bestonden uit broederschappen die er rituelen op nahielden die deden denken aan de vrijmetselaars. Door deze gestructureerde aanpak hoopten zij bekeerde alcoholisten in het gareel te houden. In Nederland, Birma, Nigeria en Panama werden afdelingen opgericht. Van de IOGT konden zowel mannen als vrouwen lid worden, dat was bij andere drankbestrijdingsorganisaties niet het geval. Vandaar deze verklaring, [1] getekend door C. Jetses en gedrukt in Den Haag, waarin ouders konden vastleggen dat ze hun kind samen zonder drank zouden opvoeden. Ook in 1979/1980 ging men er van uit dat ophouden met een verslaving beter ging via een afspraak [2].

2

ROES EN GENOT

Huisvljyt en tuinieren tegen drankmisbruik

Eind negentiende, begin twintigste eeuw was drankmisbruik een groot probleem bij arbeidersgezinnen. Mannen gaven hun loon aan drank uit om de vreselijke arbeidsomstandigheden te vergeten, vrouwen kregen een dronken man zonder loon thuis. De voorloper van de Volksbond tegen drankmisbruik werd 3 september 1875 opgericht onder het motto 'misbruik van drank een maatschappelijk kwaad'. Doel was het alcoholisme te bestrijden door 'opvoeding en ontwikkeling van het volk'. Dat deden ze door arbeiders te stimuleren om aan huisvljyt [3] en handenarbeid te doen, bloemen te kweken, tuintjes te bewerken [4] en te sporten. De Volksbond zette ook vele bibliotheken op om arbeiders op te voeden en ze aan een goede vrije tijdsbesteding te helpen. Verder werd door de oprichting van de Stuiversspaarbank sparen met lage inleg mogelijk gemaakt. Ook richtte men de aandacht op de vrouwen van gezinnen die in financiële moeilijkheden gebracht werden door het alcoholgebruik van hun echtgenoten. Daarom werden kookkursussen georganiseerd en gaf de Volksbond kookboekjes uit zoals het 'Kookboekje voor de vrouw uit het burgergezin' en 'Goede en goedkope voeding, wenken voor huisvrouwen met kleine beursen'. Ook introduceerde de Volksbond de hooikist, ter besparing van brandstof in de werkmanshuishouding.

Van grote betekenis waren de koffiehuisen, opgericht als alternatief voor de kroeg, zoals deze in de Fahrenheitstraat [5], waar inmiddels wel alcohol geschonken wordt. Volgens de Gezondheidsmonitor 2006 had in 2006 15% van de Haagse mannen een alcoholprobleem en 4% van de Haagse vrouwen.

4

5

**NATIONALE
TENTOONSTELLING
VOOR
HUISVLYT
VANWEGE DEN VOLKSBOND
TEGEN DRANKMISBRUIK.
TE HOUDEN VAN HALF JULY
TOT EINDE SEPTEMBER- 1910
TE SCHEVENINGEN
EERE-VOORZITTER
Z.K.H. PRINS HENDRIK DER NEDERLANDEN
HERTOG VAN MECKLENBURG**

LITH: IANKHOUT. JAN. FRANKEN FEE.

3

Sigaretten

In 1880 werd de sigarettenmachine in Amerika uitgevonden. Pas vanaf het begin van de twintigste eeuw werd de sigaret populair.

Rokende vrouwen

Van vrouwen werd gedacht dat zij een natuurlijke afkeer tegen het roken hadden. Een dame die geen aanstoot nam aan de rookdampen der heren werd ervan verdacht onvrouwelijk te zijn. Vanwege de veronderstelde bezwaren die vrouwen hadden tegenover roken, waren zalen bedoeld om beide seksen te ontvangen rookvrij. Het aantal rookvrije ruimten steeg rond 1900 dan ook snel. De betere hotels hadden zelfs een speciale damessalon waar zij regelmatig voor adverteerden. Rokende vrouwen waren modern en uitdagend zoals deze dames op een badkoets in Scheveningen in 1916 [6].

ROES EN GENOT

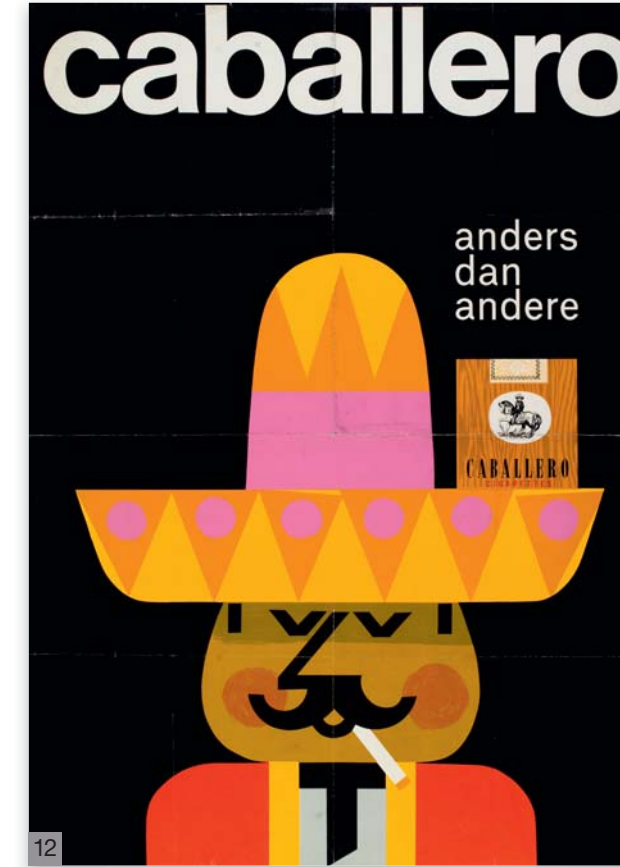
Later kwamen er merken sigaretten die speciaal op vrouwen gericht waren, zoals Belinda. Het Haagse merk Caballero publiceerde deze affiche van Jan Lavies [7].

Verslavend en vrij te koop

Toen aan het begin van de Tweede Wereldoorlog bekend werd dat er nog Engelse en Amerikaanse sigaretten te koop waren, ontstond er een run op een sigarenwinkel op het Plein [8]. Het rrvm meldde in 2009 dat alcohol en tabak relatief even schadelijk zijn voor de volksgezondheidsdals heroïne en crack. Toch zijn alcohol en tabak maatschappelijk het meest geaccepteerd en vrij verkrijgbaar [9]. Cannabis (hasj en marihuana) stonden in de middenmoot. LSD, Khat en paddo's stonden het laagst op de lijst.

ROES EN GENOT

Haagse sigaretten industrie

Den Haag had een uitgebreide sigarettenindustrie. De eerste sigarettenfabriek in Den Haag (1885) was de firma die het merk Turmac produceerde. Tussen de twee wereldoorlogen waren er behalve enkele Nederlandse producentenvele kleine fabriekjes van buitenlanders zoals Arabieren, Russen, Polen, Grieken, Frans/Egyptische, Estlandse en Turkse afkomst. De grootste fabriek was 'De Laurens', een grote sigarettenfabriek die o.a. het merk Caballero produceerde. Veel Hagenaars vonden daar werk, maar Laurens was ook een van de eersten die arbeiders en arbeidsters uit Oost Europa haalde, zoals Joegoslavië. Op de foto de productie in 1966 [10]. Tegenwoordig is de Caballerofabriek een gebouw waar allerlei creatieve bedrijven in zijn gevestigd [11]. Caballero reclame [12]: dit Haagse merk profileerde zich graag als Midden-Amerikaans/Mexicaans, iets met woestijnen in plaats van de Haagse zandstranden.

Turmac in het Inhalatorium

Reclame voor de Haagse Turmacsigaretten was door de hele stad te vinden. Op de Kurhausgalerie verving deze sigarettenreclame in 1922 zelfs het woord Inhalatorium, dat aangaf dat je in dit gebouw gezonde zeelucht kon inademen. [13].

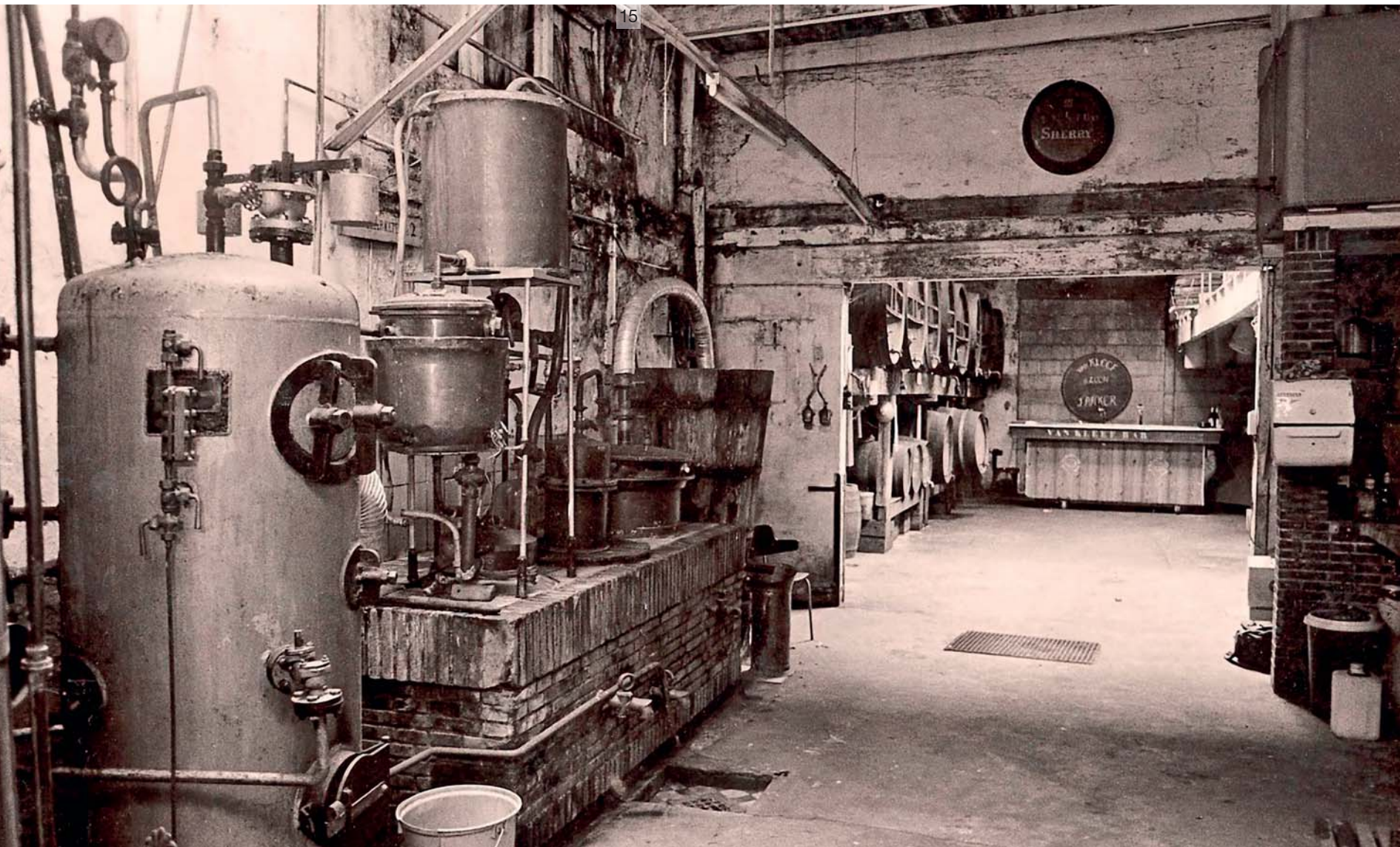
Productie van alcohol in Den Haag

Van Kleef

Sigaretten worden dan niet meer in Den Haag geproduceerd, andere genotmiddelen wel. Het Museum Van Kleef, opgericht in 1842, produceert nog steeds drank in de Lange Beestenmarkt. De oude distillatieketels zijn er nog te zien [14], evenals het drankorgel [15].

Drankorgel

Vroeger waren glazen flessen heel duur, daarom werd de drank (ook in café's) uit vaten getapt. Als je wilde weten hoeveel er nog in zat, klopte je op het vat, en: de holle vaten klonken het hardst! Zo ontstonden er hele melodieën, vandaar de naam drankorgel. Bij Van Kleef wordt de drank nu wel in flessen verkocht [16], die met de hand gevuld worden. De speciale flessen worden afgebonden en verzegeld [17]. Voor het festival Huilen in Den Haag produceert Van Kleef een 'treurlikeur'.

19

20

22

Soft drugs: ook gekweekt in Den Haag

De productie en het gebruik van wiet en hasj, producten van de cannabisplant zijn nooit onomstreden geweest. In 1975 demonstreerden ongeveer 1400 sympathisanten van de actiegroepen 'Stoned Free' en 'Wij roken hasj, nou en?' tegen de toenmalige opiumwet. Een van de deelnemers kleepte zich uit onder het motto Alles moet vrij op het Binnenhof [18].

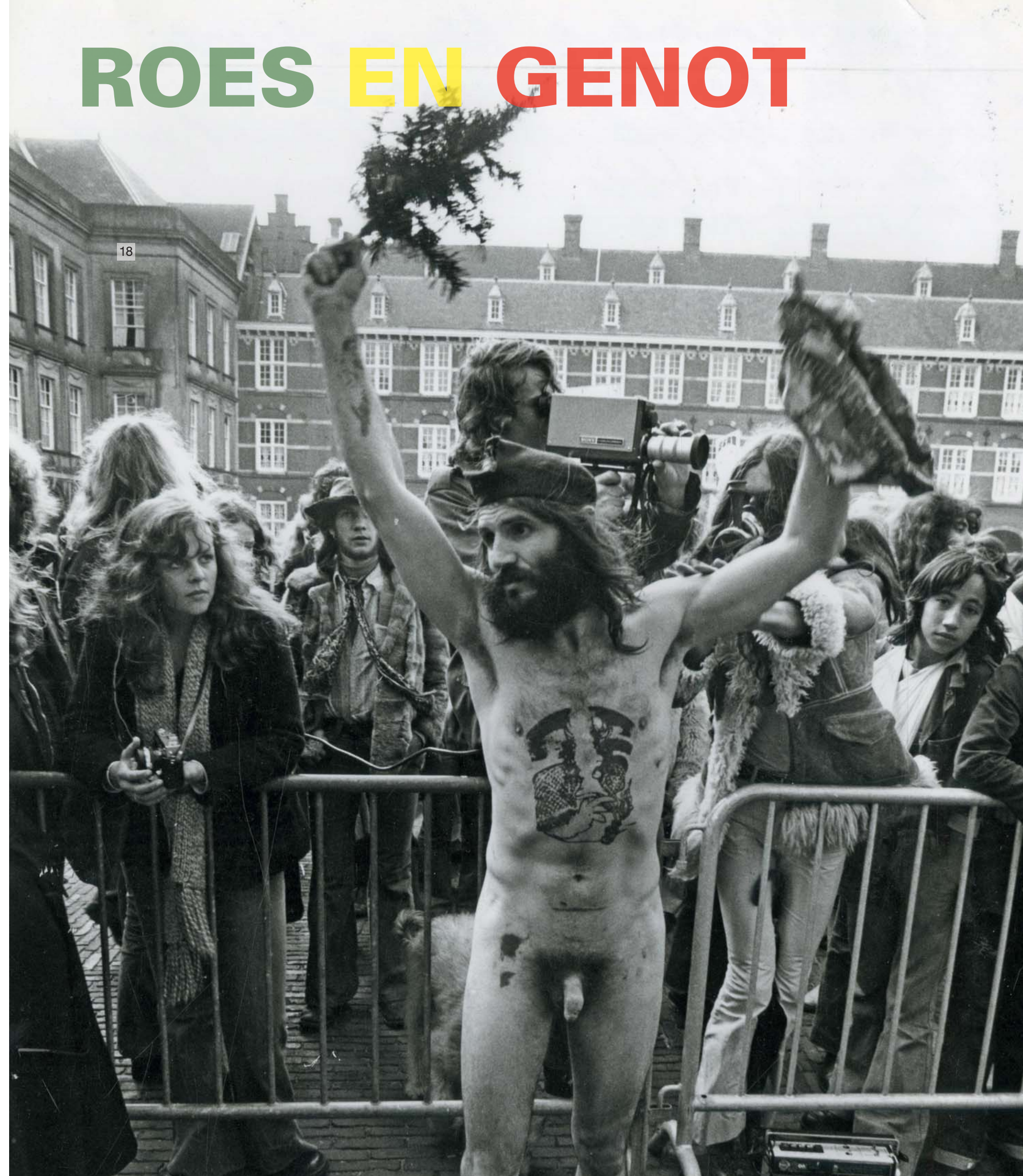
Oorspronkelijk kwam veel hasj en wiet uit het buitenland, zoals Marokko, Afghanistan, Libanon, India en Nigeria. In de tijd van deze demonstrant zouden de Haagse cannabisproducten wel eens van deze Marokkaanse plantage gekomen kunnen zijn [19] Hasj werd daar met de hand gemaakt door poeder dat van de planten afkomt te persen [20].

Tegenwoordig worden hennepplanten ook in Den Haag verbouwd. Growshops [21] verkopen alle benodigdheden om planten te kweken. Geregeld doet de politie een inval in panden waar er op grotere schaal geproduceerd wordt. Men zegt dat de in Nederland geproduceerde marihuana, de zgn. Nederwiet, sterker en dus schadelijker is dan de soft drugs waarmee het allemaal begon. Verkocht wordt het allemaal in coffeeshops [22].

21

ROES EN GENOT

18

Bilderdijk: een beroemde opiumverslaafde

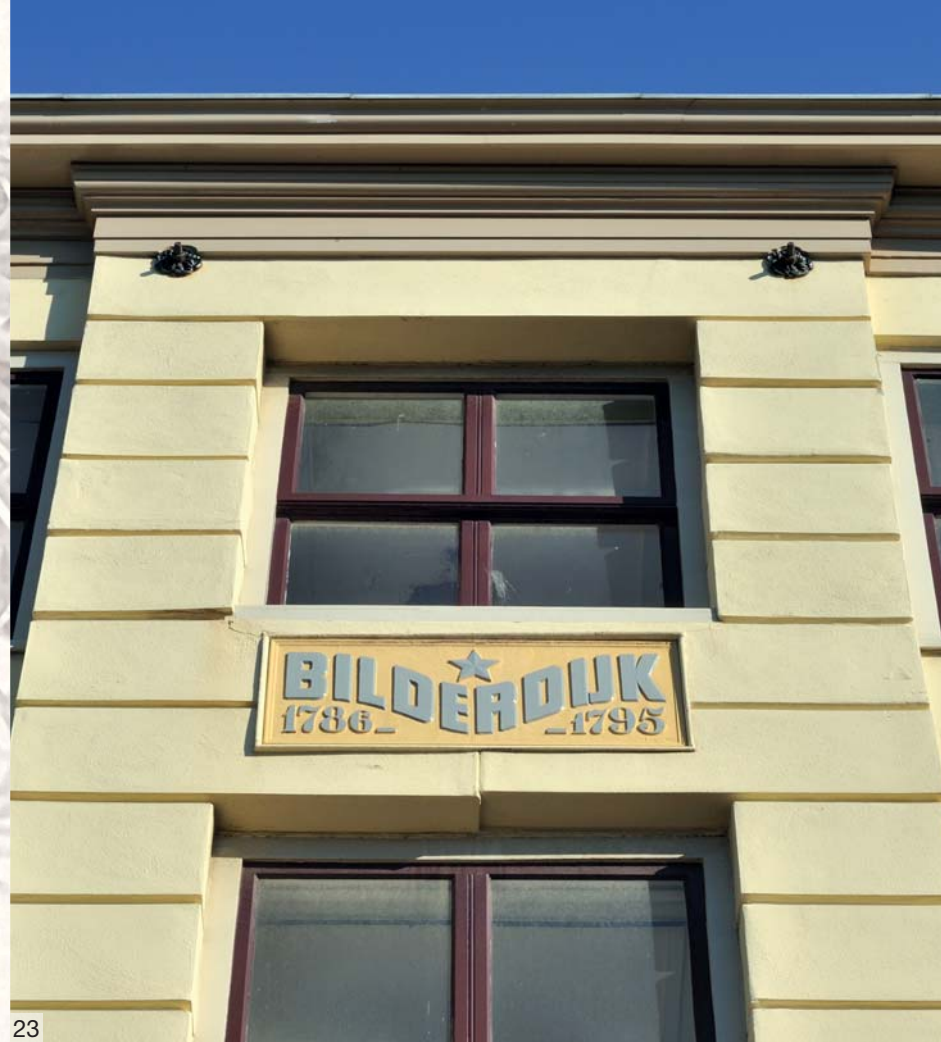
Den Haag was niet te beroerd om een belangrijke straat naar een junk te noemen: de Bilderdijkstraat. Van 1786-1795 woonde de beroemde Nederlandse schrijver, geschiedkundige, taalkundige, dichter en advocaat Willem Bilderdijk in Den Haag [23]. Hij staat bekend als een somber en naar mens, waarbij het altijd de vraag is of hij opium gebruikte om zich beter te voelen, of dat hij zo zwaarmoedig en lastig werd door zijn gebruik. De dag na zijn geboorte werden de ruiten van het huis van zijn vader aan de Westermarkt in Amsterdam ingegooid. Bilderdijk zou dit beschouwen als de eerste aanslag in zijn leven. In zijn gedicht 'Afscheid' uit 1813 schreef Willem Bilderdijk dat hij al als baby verlangde naar de dood:

*'k Lag in mijn wiegi' alreeds met natbeschreide wangen
In 't dorsten naar de dood te smachten van 't verlangen*

Toen hij vijf jaar oud was, raakte hij gewond aan zijn been door een trap van een buurjongen, waardoor hij een ontsteking van het beenvlies kreeg en tien jaar binnen moest blijven. Als kind kon hij dus tien jaar niets anders kon doen dan lezen, tekenen en schrijven.

In 1782 vestigde hij zich als advocaat in Den Haag. Hij verdedigde vooral de prinsgezinden, de aanhangers van de Oranjes, bijvoorbeeld Kaat Mossel. Hij was overtuigd aanhanger van de Oranjes en koos vaak partij voor de zwaksten.

In 1795, toen de Franse legers Nederland bezetten en stadhouder Willem V naar Engeland vluchtte, moest hij de verworvenheden van de Franse Revolutie erkennen om aan het werk te blijven als advocaat. Dat deed hij niet hij vluchtte weg. Na een verblijf in het buitenland kon Bilderdijk in 1806 terugkeren naar Nederland. Hij gaf Nederlandse les aan Lodewijk Napoleon en werkte aan de totstandkoming van een Koninklijke Bibliotheek. Hij leerde de Franse koning Nederlands leerde en bedacht voor de tekst 'Doe wel en zie niet om' het beroemde ezelsbruggetje 'D'ou elle ainsi ni d'homme' bedacht. Zo kon de Franse koning dit Nederlandse motto uitspreken. Al had hij dus werk op hoog niveau, Bilderdijk voelde zich nog altijd ziek en ongelukkig. Hij wilde niets liever dan hoogleraar worden, maar zijn moeilijke karakter had hem niet geliefd gemaakt. Tot overmaat van ramp verloor hij met het vertrek van Lodewijk Napoleon in 1810 ook een deel van zijn inkomsten. Hij leefde van brood en gerstewater en zocht hij zijn toevlucht in het gebruik van opium.

23

Zijn gebruik moet al tijdens zijn rechtenstudie in Leiden begonnen zijn. Zo weten we dat hij zeker vijftig jaar verslaafd is geweest. Er zijn ruim honderd, eigenhandig door de dichter geschreven, opiumrecepten bekend. Bilderdijk gebruikte opium meestal in de vorm van pillen. Bij wijze van feestelijkheid liet Bilderdijk zijn pillen verzilveren. Zelfs in de negentiende eeuw waren er goedkopere wijzen om het poeder bijeen te houden! Een recept van 3 januari 1821 vraagt om pure opium, bereid met peru-balsum, in een zilveren jasje gestoken. In die tijd was opium een goedkoop medicijn dat vrij verkrijgbaar was. Toch wist Bilderdijk wel dat het gevaarlijk spul was. In zijn gedicht De Ziekte der Geleerde beschrijft hij alcoholische drank als 'dat bedwelmende moordvenijn' en 'vijandin van 't leven, die ook 'hulp, verzachting, troost' en 'zielsverkwikking' kan geven. Opium noemt hij 'heilrijk', maar hij zegt ook:

*'Wee echter, die 't misbruikt! dit middel zo ontzettend
In werking, zoo geducht, zoo kracht- en geestverpletterend!'*

Hij wist dus dat opium slecht voor hem was, maar hij was toch zwaar verslaafd. Je kunt zeggen dat de drug hem de baas was, ondanks zijn geleerdheid en goede posities.

ROES EN GENOT

Jean Rhys: alcoholiste in Den Haag

De schrijfster Jean Rhys (Ella Rees Williams) (1890 - 1979) raakte in Den Haag pas goed aan de drank. Haar leven lang voelde zij zich niet geaccepteerd. Op het West-Indische eiland Dominica was ze een 'witte kakkerlak' en in Europa voelde ze zich geminacht als 'blanke Creoolse'. [24]. Op haar 17de werd ze naar het kille Londen gestuurd. Zij voelde zich niet alleen een banneling in Europa maar in het leven. Ondanks haar talent mislukte de beeldschone jonge vrouw wegens haar 'negeraccent' op de toneelschool, waarna ze via een korte carrière bij de revue, een speelbal werd van profiteurs. Ze trouwde drie keer, onder andere met de Nederlandse schrijver en avonturier Jean Lenglet.

In 1917 ontmoette Ella in Londen Lenglet. Door met hem te trouwen dacht ze uit de ellende in Londen te komen. In 1919 trouwden ze in Den Haag. Het paar vestigde zich in Parijs, dat Jean aanzienlijk beter beviel dan Londen, maar dat haar weinig geluk bracht. Haar eerste kind, een zoontje, stierf in het Hospice des Enfants Assistés terwijl ze zich aan het bedrinken was en ook haar in 1922 geboren dochter Maryvonne kon ze niet zelf grootbrengen. Tot overmaat van ramp belandde Lenglet wegens fraude in de gevangenis. Jean, inmiddels de dertig gepasseerd, kwam aan de kost als schildersmodel, mannequin en kindermisje, totdat ze een verhouding kreeg met de getrouwde Amerikaanse auteur Ford Madox Ford. Hij was het die een schrijver van haar maakte, haar pseudoniem Jean Rhys verzong en er voor zorgde dat haar verhalen werden gepubliceerd.

Na de vrijlating van Lenglet uit de gevangenis woonde Rhys enige tijd met hem in Den Haag. In 1927 trad Lenglet in dienst van de Kessler Stichting als directeur van een tehuis voor onbehuisten, maar al na enkele maanden moest hij die baan opgeven wegens een geschil met het bestuur. Zijn belevenissen met de Haagse daklozen zouden in 1933 het onderwerp worden van zijn roman *Kerels*, die typerend is voor zijn gevoel van solidariteit met de verschoppelingen in de samenleving.

In 1933 scheidde Jean Rhys van Lenglet en ging weer naar Londen. Na de oorlog – voor de derde keer getrouwd, weer met een oplichter – nam haar drankzucht zo mogelijk nog toe, een fles whisky per dag, wat leidde tot veroordelingen wegens het bijten van een politieagent en het uitschelden van een buurman voor 'vieze stinkjood'. Opname in een psychiatrische inrichting hielp niet, maar leverde wel stof op voor *Wide Sargasso Sea*. Na bijna dertig jaar ploeteren kwam het boek dat haar wereldfaam bzorgde in 1966 van de pers.

Rhys eindigde als alcoholische zenuwpatiënt, met achterlating van een Nederlandse dochter. Toch is Rhys met de roman *Wide Sargasso Sea* een van de grote namen in de moderne literatuur geworden, ondanks haar alcoholisme en krankzinnigheid.

24

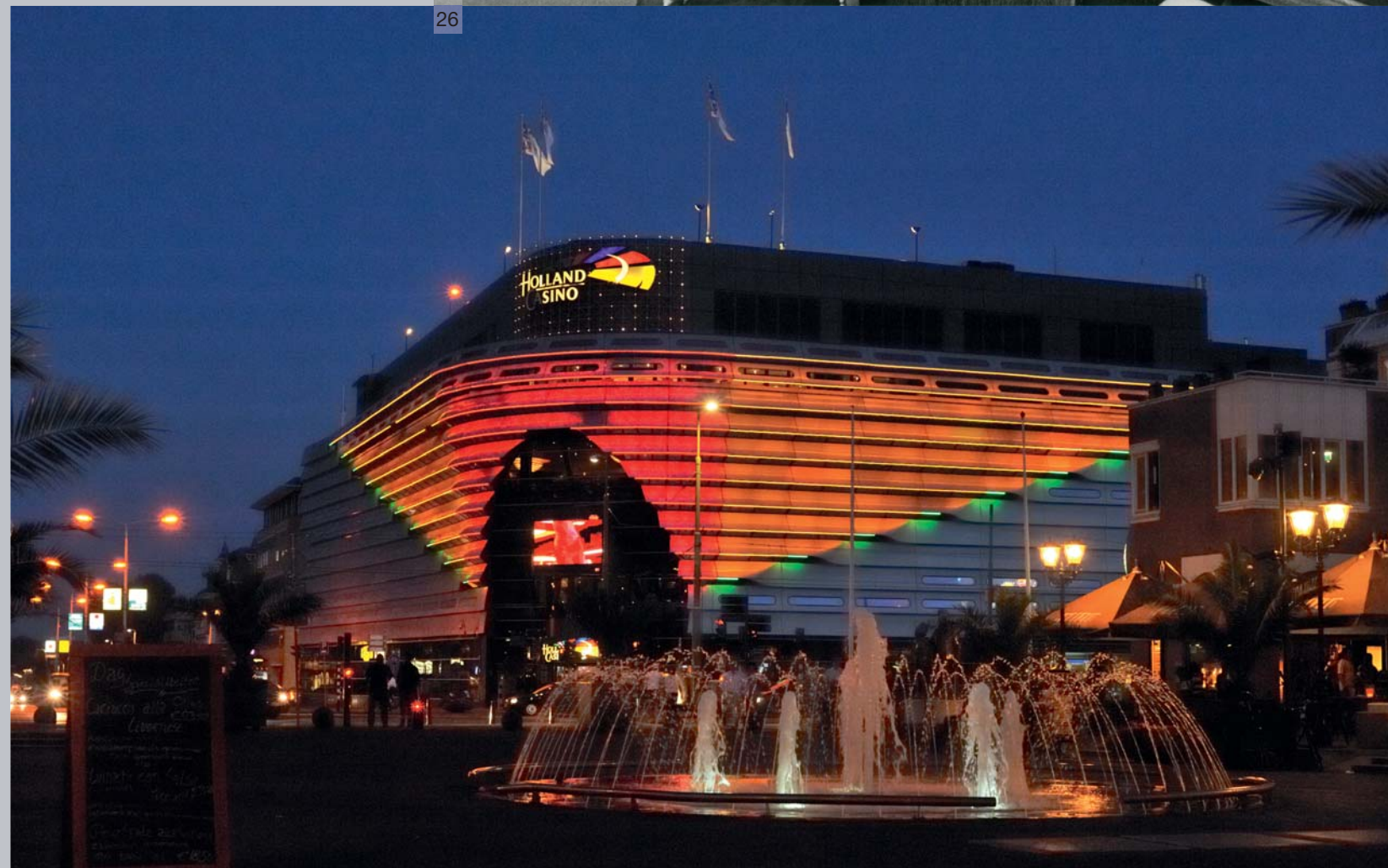

Gokverslaafden

Gokverslaafden vormen een nieuwe probleemgroep met 140 probleemgevallen in Den Haag in 2006. Er is altijd gegokt in Den Haag zoals hier in bar-restaurant Le Coq d'or. Men speeldedaarhet omstreden gokspel Golden Ten in 1985 [25]. Legaal gokken kun je in het Holland Casino in Scheveningen [26]. De winst van Holland Casino gaat rechtstreeks naar de staat. In 2009 was dat 7,7 miljoen euro.

25
26

VAN DE STRAAT

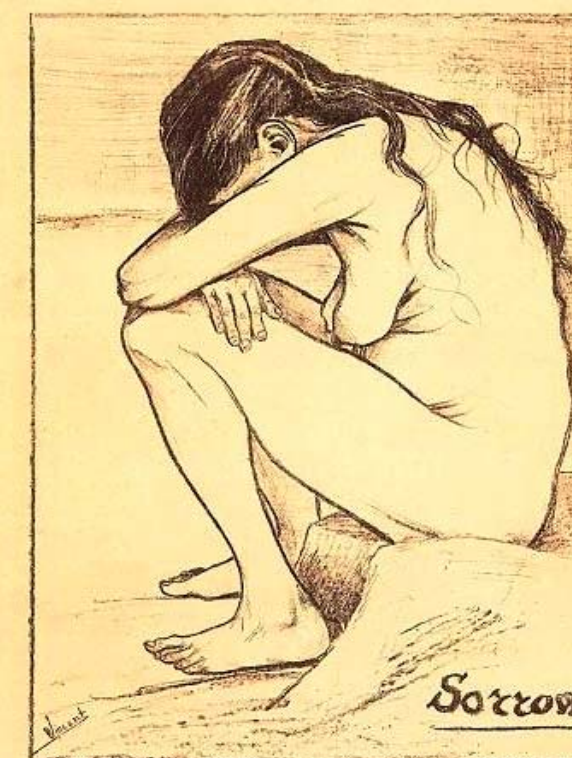
Nette vrouwen konden zich in bepaalde tijden maar beter niet alleen op straat vertonen om niet voor hoer aangezien te worden. Maar soms hadden arme vrouwen niet veel keus en was de grens tussen nette en onnette beroepen voor vrouwen niet zo duidelijk. Vrouwen heroverden de openbare ruimte door de opkomst van winkels en tearooms - zo konden nette vrouwen zich ook buitenshuis begeven.

Sien: naaister en prostituee

In zijn Haagse tijd woonde Vincent van Gogh met Sien, die model stond voor de litho *Sorrow* uit 1882 [1]. Sien had een moeilijk leven gehad. Haar vader stierf in 1875 en ze werkte afwisselend als prostituee en als naaister. Voordat ze Vincent van Gogh ontmoette, had ze twee andere buitenechtelijke kinderen die al jong stierven. Toen Vincent voor het eerst ontmoette had ze een dochter van vijf, Maria Wilhelmina, het meisje dat bij haar stoel zit op deze tekening uit 1883 [2] en was ze zwanger van een zoon. Vincent schreef aan zijn broer Theo over zijn eerste ontmoeting met Sien: *'Vorige winter ontmoette ik een zwangere vrouw die verlaten was door de man van wie ze een kind droeg. Een zwangere vrouw die 's winters op straat werkte - ze moest geld verdienen, je weet wel hoe. Ik heb haar als model ingehuurd en heb de hele winter met haar gewerkt. Ik kon haar niet een volledig modellenloon betalen, maar ik heb haar huur betaald en tot nog toe heb ik haar en haar kind kunnen redden van hongers en kou door mijn eigen brood met haar te delen.'* Ze woonden meer dan anderhalf jaar samen, maar Siens moeder drong erop aan dat ze weer de prostitutie in zou gaan omdat ze dan meer zou verdienen. Van Gogh was zelf erg arm.

2
1

3

4

Sien was niet de enige. Bij armere mensen was het in de 19e eeuw niet ongebruikelijk om ongehuwd samen te wonen. Dienstboden en naaisters kregen verking en een kind, maar werden daarna verlaten. De secretaris van het burgerlijk armenbestuur klaagde in 1892 'een grote oorzaak van armoede is ook de onzedelijkheid'. Veel jonge mensen woonden ongehuwd samen en veel meisjes bleven daarna alleen met kinderen zitten.

Nette vrouwen beschermd op straat

In de tweede helft van de negentiende eeuw werd het burgerlijke gezin steeds meer geïdealiseerd. Vrouwen hoorden thuis en niet op straat. De christelijke Nederlandsche Vrouwenbond tot Verhooging van het Zedelijk Bewustzijn (1884) vond bijvoorbeeld dat vrouwen op straat bedreigd werden door de mannelijke geslachtsdrift en dat dit een gevaar zou vormen voor de zedelijkheid van vrouwen. Zodra het huiselijke gebied was betreden hield dit gevaar op te bestaan. Thuis waren mannen beschermers van huis en haard. Thuis was het veilig. De grootste zorg van de moeders was om de maagdelijkheid van hun dochters te beschermen. Dat betekende dat zij maar beperkt de straat op mochten. Uit een etiquetteboekje uit 1890:

De goede toon verlangt, dat een jong meisje, dat niet door haar moeder vergezeld wordt, maar met een gouvernante of een dienstbode op de wandeling verschijnt de voormiddaguren kiest, daar haar wandeling alleen de gezondheid betreft en zij niet, zooals gehuwde dames, daarmede gelijktijdig een genoeg verbindt. Het jonge meisje, zoowel als degenen die haar vergezelt, moet iedere opvallende kleeding vermijden en doen goed, die wandelwegen te kiezen die een weinig van den rijweg, maar toch niet al te verwijderd liggen.

[Engelberts, 1890]

Dienstmeisjes waren een ander geval: omdat ze uit een lagere klasse kwamen, dacht men dat ze een lagere moraal hadden en een ongeciviliseerde seksuele houding. Dienstmeisjes werden dan ook geregeld zwanger gemaakt door 'mijnheer' of de zoon des huizes, maar of dat nu uitsluitend de schuld van de dienstmeisjes was?

In hotels waren aparte ruimtes voor dames ingericht, zoals de Salon des Dames in hotel Des Indes in 1907. Dames hielden van groen, dacht men, door er planten in te zetten werd de salon gezellig voor de dames [3]. In café September is tegenwoordig nog net een plant te zien [4].

VAN DE STRAAT

Werkende vrouwen

Getrouwde vrouwen werden geacht huisvrouw te zijn en hun werk werd dan ook niet geregistreerd. De meeste ongehuwde vrouwen werkten als dienstbode, in de kledingbranche of ze hadden een winkeltje. Arme vrouwen werden in 1861 bijvoorbeeld aan het werk gezet in de linnen-naaikamer van het Diaconie Ouden Vrouwen- en Kindertehuis van de Nederduitsch Hervormde Gemeente aan het Spui. Zo bleven ze in ieder geval op het rechte pad [5]. Scheveningse vrouwen werkten vaker dan Haagse vrouwen. Behalve dat ze ondersteunend werk deden in de visserij, zoals netten boeten, werkten ze ook in de huishouding en in de keuken [6] zoals hier, in de keuken van Hotel Wittebrug in 1910. Ongetrouwde werkende vrouwen woonden vaak nog niet zelfstandig. Nette vrouwen konden terecht in een tehuis voor werkende vrouwen in zoals in de Madoerastraat in 1938 [7].

Ongehuwde moeders

Voor ongehuwde zwangere vrouwen en hun kinderen waren er tehuizen, zoals dit in de Annastraat [8]. Tot het bombardement van 1945 dit gebouw verwoestte, was dit een doorgangshuis voor ter beschikking van de regering gestelde zwangere (ongehuwde) vrouwen en hun kinderen. Het huis werd gerund door de Kleine Zusters van de Heilige Joseph (een congregatie uit Heerlen), die in 1950 hun werk voortzetten in Maris Stella te Scheveningen.

LINNEN NAAIKAMER.

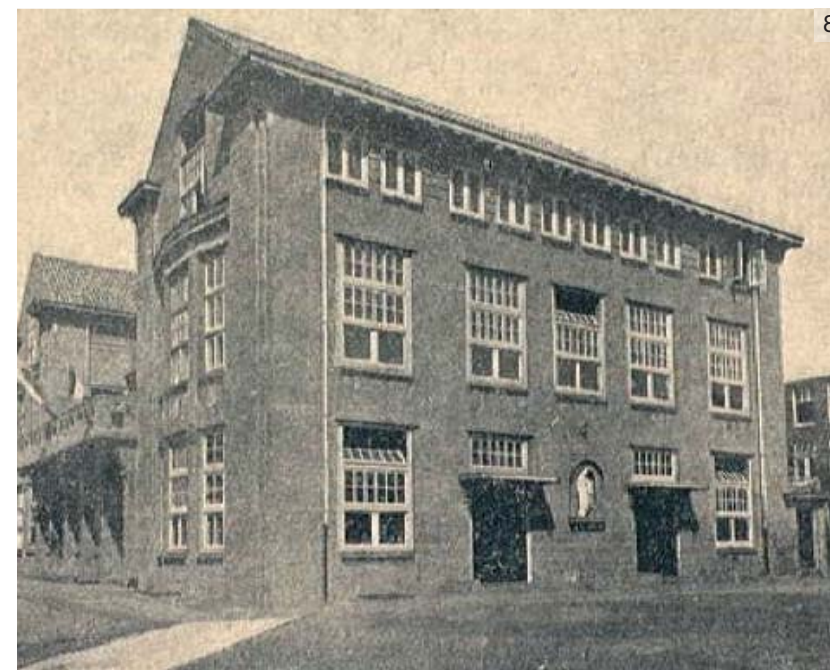
5

6

8

7

9
10

Nette vrouwen op straat

Winkelen gaf vrijheid

Grand Bazar de la Paix in 1920 in de Spuistraat [9]. De opkomst van warenhuizen betekende dat winkelen een tijdverdrijf voor nette dames werd. Daarvoor deed het personeel vaak boodschappen en bleef mevrouw thuis. Door de grote winkels kwam er een reden voor vrouwen om zonder mannelijke begeleiders de straat op te gaan. Winkelen deed je voor je plezier. Bijvoorbeeld eindeloos choenen passen in 1935 [10].

Passages een bechermd plek voor vrouwen

Passages werden gezien als veilige locaties voor dames van stand om ongestoord te winkelen. Het idee van een overdekte winkelstraat met controleerbare in- en uitgangen gaven een beeld van een nette gelegenheid. In de winkels werkten ook keurige meisjes met witte schorten, zoals hier in 1910 in de banketbakkerswinkel van F. Normann[11]. Hoe netjes ze er ook uitzagen, winkelmeisjes waren zij door hun beroep verdacht. Winkelen werd geassocieerd met verleiding, waardoor winkels voor zowel de klanten als de bedienden werd geproblematiseerd. Klanten zouden worden verleid tot kleptomanie, en de winkelmeisjes zouden op onbewaakte momenten de mannelijke klanten verleiden en zich overgeven aan clandestiene prostitutie.

11

12

13

VAN DE STRAAT

Samen winkelen

Voor de zekerheid wandelen deze keurige dames in 1952 maar met z'n tweeën voor de ingang van de Passage [12]. Nog steeds zie je vrouwen vaak twee aan twee in de stad [13].

Teleshoppen

Je kon natuurlijk ook thuisblijven. Een nieuwigheid aan het begin van de twintigste eeuw was de telefoon. Hij was ontworpen voor zakelijk gebruik, maar al gauw bleken vrouwen de telefoon graag te gebruiken. Ook om te winkelen, zoals in dit stripje in Het Vaderland in 1924 [14].

14

15

VAN DE STRAAT

tijdsbesparing voor het nemen van een tweede ontbijt in eigen woning. De veranderde levensomstandigheden zijn tevens oorzaak, dat behalve een lunch ook in den namiddag de gelegenheid moest bestaan om zooals men zulks in Engeland noemt de afternoon of 5 O'clock tea te gebruiken.

In deze tearooms of lunchrooms of conditoreien konden vrouwen zich veilig vertonen. Maar natuurlijk kwamen er ook mannen en werd er geflirt, zoals in de Tearoom Tango van Wim Sonneveld is vereeuwigd.

De lunchroom van de Bijenkorf [16] (hier in 1930) werd een geliefde plek voor vrouwen uit de middenklasse. Ook dienstmeisjes vonden er een warm heenkomen. Dienstmeisjes woonden in de regel bij de familie in. Op hun vrije dag werden ze dan vaak het huis uitgestuurd. De dienstmeisjes maakten in dat geval vaak gebruik van de Bijenkorf. Zij konden er beschut tegen het weer en het straatleven de dag doorbrengen.

Melksalons voor vrouwen

De conditoreien zoals Krul werden bezocht door de betere standen. Voor de kleine en middelburgerij waren er de melksalons [17].

'Een bakker die met zijn tijd meegaat, heeft nu een verversingslokaal, waar net gekleede meisjes bedienen' Voor heeren en juffrouwen met kleine beurs hebben de Veenstraat en andere buurten goed ingerichte melksalons''.

meldt Johan Gram in 1905. Melk werd in de negentiende eeuw gezien als een product voor kinderen en vrouwen. Het diende als versterking van de botten en het lichaam. Voor de lagere klasse was het een luxe product. Met het aanbod van melk was het al eeuwen droevig gesteld. Melk werd aangelengd met slotwater en bijgekleurd met meel of kalk. De melkinrichtingen boden gegarandeerde kwaliteit omdat ze de melk zelf inkochten bij boeren en de kwaliteit streng gecontroleerd werd.

VROUWENZAAK

Voor f400 wordt te koop aangeboden eene *affaire* in Koffie, Thee, Suikerwaren, enz., jaarlijks debiet f2300, Huurprijs van het huis f5 per week. Adres franco brieven lett. ss, Bureau Handelsblad.

Zo luidde een advertentie in het Algemeen Handelsblad in 1880. In dit nieuwe soort horeca konden zelfs de huwbare meisjes zich zonder begeleiding vertonen. De zaken die zich met hun aanbod van koffie, thee, melk en taartjes richtten op een vrouwelijke clientèle, werden in de volksmond ook wel 'vrouwenzaken' genoemd.

16

Vrouwenzaken

Lunchrooms voor dames

Omdat vrouwen de stad ingingen ontstond er ook horeca die op vrouwen gericht was, zoals de befaamde firma Krul [15]. Banketbakker Krul schrijft in 1904:

De uitbreiding welke de Hofstad in de laatste jaren ondergaan heeft en als gevolg hiervan de groote afstanden welke hierdoor gevormd worden tusschen de buitenwijken en het centrum der stad zijn oorzaak geworden, dat het steeds meer en meer een behoefte werd voor Dames, bij het brengen van een bezoek aan de magazijnen, een lunch te gebruiken in de nabijheid dier magazijnen, als

17

Melkinrichting „DE LANDBOUW”, Den Haag-Scheveningen.

FABRIEKEN, SALONS EN WINKELS:

	's-GRAVENHAGE:	SCHEVENINGEN:
	GED. BURGVAL 14—18 TEL. H. 1335	KEIZERSTRAAT 329 . . TEL. S. 639 - 640
	DENNENWEG 3A . . . TEL. H. 3161 - 3168	STEVINSTRAAT 88 . . . TEL. S. 1942
	ELANDSTRAAT 92A	ZEEBOULEVARD . . . TEL. S. 1940
	BEEKLAAN, hoek Stephensonstraat . . . TEL. H. 2675	ORANJEGALERIJ
	HOLLANDERSTR. 103 .	JAGERSHUIS, in het Park „Groot Haesebroeck.
	ZEESTRAAT 57—59 . . TEL. H. 476 - 496	
	BEZUIDENHOUT 14	
	LAAN v. N.-O. INDIË 62 TEL. H. 431	
	SCHELDSTRAAT 82	
	NEWTONSTRAAT 297	
	REGENTESSELAAN 385	
AERT VAN DER GOESSTRAAT 29		
OBRECHTSTRAAT 75		
PIJNBOOMSTRAAT 4		
RUYSDAELSTRAAT 14		
BACHMANSTRAAT 44		

HOOFDKANTOOR:
GEDEMPTE BURGVAL 14-16-18-20.
 TELEFOON H. 1335
 TELEFOON DIRECTIE EN ADMINISTRATIE
 H 1336.

Hoeren in het Haagse bos

Ondanks alle nadruk op netheid, bleef prostitutie bestaan. Het Haagse Bos was een plek waar je in de 19e eeuw hoeren kon vinden [20]. Zij hanteerden verschillende tarieven voor verschillende soorten klanten. Een klant of tippelant werd op draagkracht getaxeerd. Een tippelant van een gulden was een goede vangst, het wintertarief was lager: man met hoed een kwartje, man met pet op klompen vijftien cen, of minder als hij een buis of baaitje draagt, een militair kon voor een brood al bediend worden.

Prostituees van kwaadwillige verleidsters tot slachtoffers

In de eerste helft van de negentiende eeuw werden prostituees gezien als kwaadwillende verleidsters, die (getrouwde) mannen met hun onbeheersbare seksuele drang aan zich bonden. Deftige dames trokken zich later het lot aan van de arme vrouwen, zoals de Haagse Anna van Hogendorp [21]. In 1883 raakte Van Hogendorp betrokken bij de prostitutiekwestie, waarmee tot die tijd alleen mannen zich bemoeid hadden. De vraag was of geneeskundige controle van prostituees aanvaardbaar was. Om de verspreiding van de geslachtsziekte syfilis tegen te gaan, controleerden veel gemeenten prostituees. Sommige christenen, zoals dominee Hendrik Pierson, waren daar fel op tegen: als je dat ging doen, erkende je prostitutie. Daarbij werd zo de verantwoordelijkheid alleen bij de prostituee gelegd in plaats van bij de hoerenloper, die toch de ziekte in de maatschappij bracht. De zusters Van Hogendorp richtten de Nederlandsche Vrouwenbond tot Verhooging van het zedelijk Bewustzijn (NVVZB) op. Door veel erover te publiceren probeerde de vereniging invloed uit te oefenen op het overheidsbeleid. Ook praktisch werd de prostitutie bestreden. In zogenoemde Doorgangshuizen konden prostituees, die zich uit het bedrijf wilden terugtrekken, en ongehuwde moeders - 'boetvaardige gevallen vrouwen' - onderdak vinden. Om te voorkomen dat vrouwen in de prostitutie terecht kwamen konden meisjes, die in een vreemde stad werk zochten, tijdelijk in die tehuizen wonen. De dames richtten ook een soort uitzendbureau voor dienstmeisjes op. Ze controleerden of de advertenties betrouwbaar waren en deelden op de stations 'Adressen ter Informatie' uit aan alleen reizende vrouwen (het 'stationswerk'). In 1911 boekte de NVVZB een overwinning, toen de Wet tot Bestrijding van de Zedeloosheid werd aangenomen, die prostitutie strafbaar stelde en handel in meisjes en vrouwen in het Wetboek van strafrecht opnam.

20

21

19

18

Onnette vrouwen op straat

Het was voor vrouwen belangrijk niet de schijn te wekken prostitutie te zijn. Daarom raadden etiquetteboekjes tot ver in de negentiende eeuw meisjes en vrouwen aan niet alleen over straat te gaan. Een vrouw alleen op straat was onbeschermd en nodigde uit tot seksuele avances en klassenoverschrijding.

Fietsen en autorijden: gewaagde nieuwigheden

Ook fietsen werd als onzedelijk gezien, getuige dit plaatje uit de Pst-Pst van 1886 [18]. Het bijschrift luidde:

“Daar ik door een schatrijke kerel, chic en royaal gemainteneerd word, verveel ik mij natuurlijk doodelijk. Welke leuke vent wil met mij eenige dagen per week tochtjes per tandem maken en daarna wat bij mij uitrusten?!!”.

Moderne dingen als autorijden riepen ook op tot een nieuw vrouwbeeld. Hier [19] wordt een meisje gebruikt om de autotentoonstelling aan te kondigen in een houding die bekend is uit de prostitutie. Nog steeds worden schaars geklede meisjes gebruikt om nieuwe modellen auto's te presenteren.

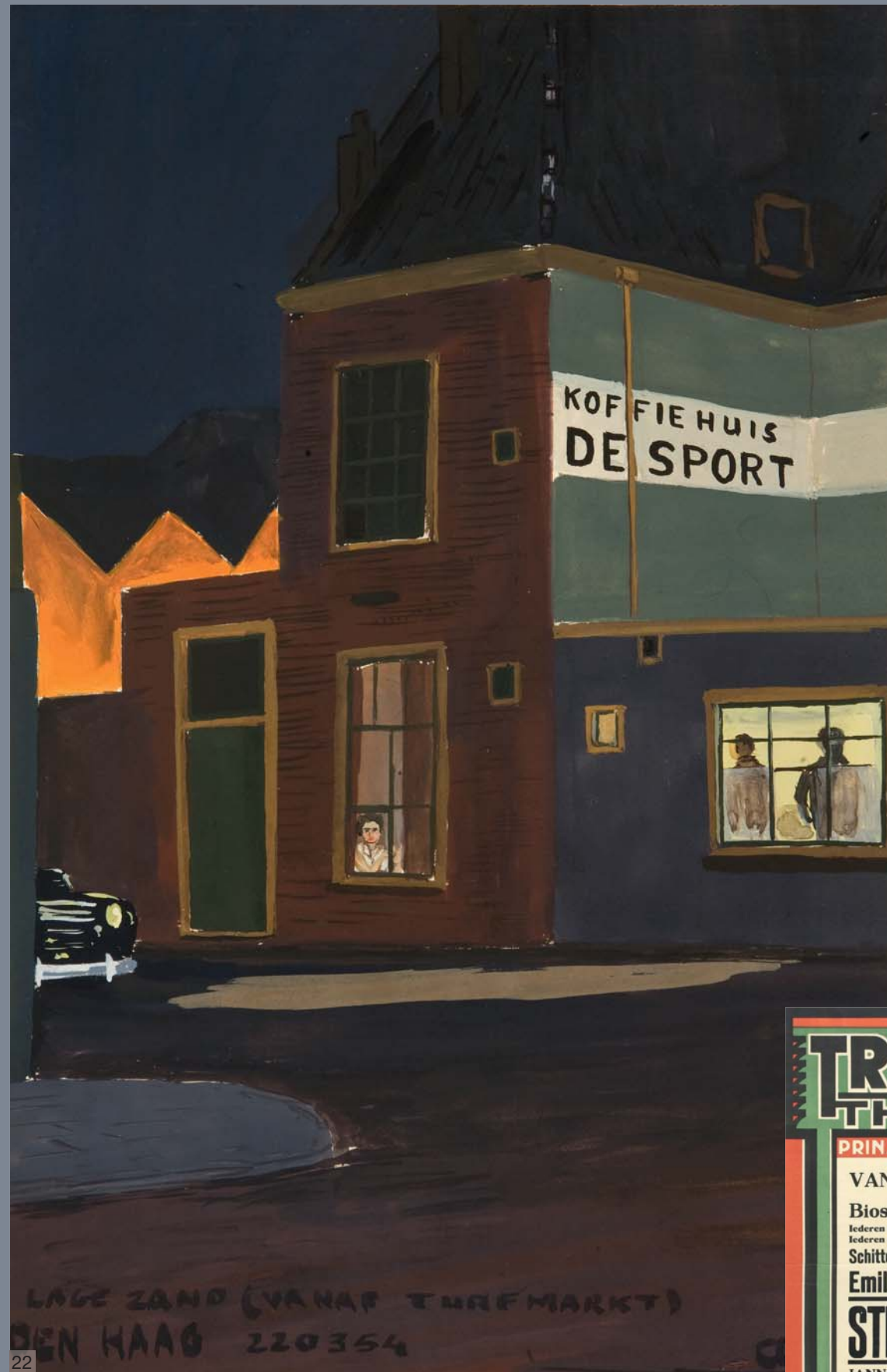
VAN DE STRAAT

Prostitutie geromantiseerd

Toch bleef prostitutie voortbestaan en werd die ook geromantiseerd in films en kunst zoals op dit schilderij van Fred Vos uit 1953 [22] en in de bioscoop [23].

Blonde Dolly

Een bekend Haags verhaal is over de Haagse prostituee Blonde Dolly [24]; haar leven werd in 1987 verfilmd [25]. Blonde Dolly leidde een dubbelleven. Ze zette zich in voor goede doelen zoals het Rode Kruis en ze werkte als voordrachtskunstenaar in zieken- en bejaardenhuizen. Door hard te werken en zuinig te leven kocht ze haar eigen huis aan de Nieuwe Haven waar ze als prostituee werkte [26]. Maar inmiddels was ze ook eigenares van een flink aantal Haagse panden die ze gewoon verhuurde. Haar klanten waren hoge legerofficieren, stadsbestuurders en kamerleden. Ze hield haar inkomsten nauwkeurig bij in een kasboek. Haar familie dacht dat ze een succesvolle schoonheidsspecialiste was. In 1959 werd ze vermoord. De moord is nooit opgelost.

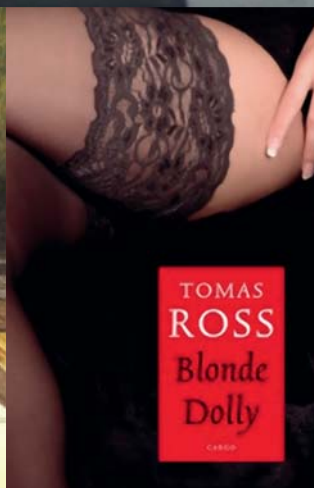
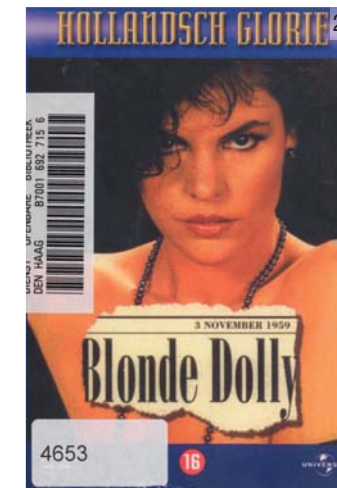
22

23

24

24 25

24 26

27

Prostitutie legaal

Nadat een aantal prostituees in 1984 een praatgroep had gevormd, namen zij het besluit in januari 1985 een belangenorganisatie op te richten: de Rode Draad. Deze organisatie richt zich op verbetering van de arbeidsomstandigheden van prostituees en sekswerkers, en poogt de emancipatie en maatschappelijke acceptatie van prostituees te vergroten. Prostituees ijverden voor hun rechten om net als Blonde Dolly zelfstandig dit beroep uit te oefenen. De belangenvereniging van prostituees de Rode Draad biedt in 1987 het Hoerenboek aan aan Tweede Kamerlid Wijnje Jaabaaij [27].

Sinds 1989 is prostitutie een legaal beroep. Maar... het is verboden om iemand tot prostitutie te dwingen. Souteneurs, pooiers of loverboys zijn dus strafbaar. Ook vrouwenhandel is verboden. Het ideaal van de hoer als zelfstandig ondernemster is maar beperkt verwezenlijkt. Steeds vaker bleken prostituees hetzij verslaafd, hetzij illegaal, en dan grijpt de politie in. Seksexploitanten vergaderen op deze foto [28] in 1994 in een zaaltje boven een bordeel in de Poeldijksestraat op tegenmaatregelen nadat de politie en de vreemdelingendienst vele illegale prostituees hadden opgepakt.

De gemeente Den Haag saneerde in de loop van de tijd diverse hoerenstraten. Raamprostitutie in de Poeldijkse straat werd in 2004 verboden. [29] Op de dag waarop de lege panden moesten worden opgeleverd, vindt een man tussen het grof vuil nog een handdoek naar zijn smaak. Straatprostitutie moest beperkt worden tot bepaalde plekken. Zo stelde de gemeente een 'tippelzone' in bij de Waldorpstraat, naast de megastores. Hier een foto uit 2000 [30]. Ook al is prostitutie legaal, bewoners vinden het niet altijd fijn [31]. Bewoners protesteren in 1984 bij burgemeester Schols tegen deze tippelzone.

Een succesvolle Haagse ondernemster in de seks-industrie is Kim Holland, die stripclub Club Live in Scheveningen oprichtte. De Mayfair is een van de bekendste bordelen in Den Haag [32].

28

29

VAN DE STRAAT

30

31

discover the
mayfair

gentlemen's nightclub

join in
or simply relax
and enjoy
our programme
of shows

exclusive escorts

The Hague

Bilderdijkstraat 106/112
(at the corner of Elandstraat)
phone (070) 607996

Rotterdam

Mathenesserlaan 471
phone (010) 254155

Opened: daily from
15.00 hours

Closed on
saturdays
and sundays

32

33

Vrijuit op straat

Vrouwen moeten zich gewoon op straat kunnen vertonen zonder lastig gevallen te worden, ongeacht hoe ze gekleed zijn. In 1994 demonstreerden Haagse vrouwen nog voor dat recht [33].

Onder elkaar in het openbaar

Er zijn nog steeds plekken waar vrouwen zich onder elkaar kunnen terugtrekken. In de tijd dat vrouwen geen toegang hadden tot openbare ruimtes zoals bibliotheken, werd in 1894 ook het Haagse Damesleesmuseum opgericht. Het leesmuseum - een ander woord voor bibliotheek - was heel populair. Momenteel zijn er ongeveer 550 leden. Sinds 1974 kunnen ook mannen lid worden van de bibliotheek, zij vormen echter nog een minderheid. Je kunt er op zaterdagochtend heerlijk wegdromen met een boek, misschien wel over vrouwen van de straat.

Intussen is de openbare bibliotheek aan het Spui ook een populaire plek geworden waar vrouwen en meisjes zich rustig in het openbaar kan begeven [34].

34

Fotoverantwoording

Omslag: Spaarnestad Archief
Achterkant: Foto Jelle Hellinga

Inleiding: Huilen

Roy Lichtenstein, Drowning girl, 1963, MOMA
Alice wegdrijvend op haar eigen tranen, John Tenniel, 1865

Armoede

1. Gemeentearchief Den Haag
2. Katwijk's Museum
- 3, 4. Spaarnestad Archief
5. Gemeentearchief Den Haag
6. Foto Jelle Hellinga
7. Reclamearsenaal
8. Spaarnestad Photo
9. Foto Jelle Hellinga
- 10,11. Gemeentearchief Den Haag
- 12, 13. Spaarnestad Photo
14. Gemeentearchief Den Haag
15. Foto Jelle Hellinga
- 16, 17. Reclamearsenaal
18. Gemeentearchief Den Haag, foto R. de Hilster
19. Foto Jelle Hellinga
20. Gemeentearchief Den Haag/ANP
- 21, 22, 23, 25. Foto Jelle Hellinga
24. Gemeentearchief Den Haag
26. internet
- 27, 28. Foto Jelle Hellinga
29. Gemeentearchief Den Haag
- 30 t/m 36. Foto Jelle Hellinga
- 37, 38. Spaarnestad Photo

Dierenleed

- 1, 2. Gemeentearchief Den Haag
3. VPRO-gids
4. Foto Jelle Hellinga
5. repro Foto Jelle Hellinga Bibliotheek Dierenbescherming
6. krantenknipsel De Posthoorn
- 7, 8. Peter van Zetten
9. Gemeentearchief Den Haag
10. internet
- 11, 12, 13. Foto Jelle Hellinga
14. Gemeentearchief Den Haag/Polygoon
15. Hendriksen/Valk
16. Reclamearsenaal
- 17, 18. Gemeentearchief Den Haag
- 19, 20, 22. Foto Jelle Hellinga

- 23, 24, 25. Gemeentearchief Den Haag
- 26, 27, 28, 29. Museum Meermanno
30. ANP
31. Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam
32. Gemeentearchief Den Haag

Dood en rouw

1. Foto Jelle Hellinga
2. internet
- 3, 4, 5, 6, 7, 8. Foto Jelle Hellinga
9. Rijksmuseum Amsterdam
- 10, 11, 12, 13. Gemeentearchief Den Haag
- 14, 15. fotograaf café Cremers
16. Geheugen van Nederland
17. Gemeentearchief Den Haag (Scheveningse rouwdracht)
18. foto Marit Eisses

Sportgesnotter

- 1, 2, 3 Gemeentearchief Den Haag
- 4 t/m 23. foto's Hans Willink

Internationaal

1. Spaarnestad Archief
2. Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam
3. Foto Jelle Hellinga
4. internet
5. Gemeentearchief Den Haag/Polygoon
- 6, 7, 8, 9. Gemeentearchief Den Haag
- 10, 12, 14. Gemeentearchief Den Haag
11. Foto Jelle Hellinga
15. foto Maria Austria Instituut
16. Foto Jelle Hellinga
17. Foto Jelle Hellinga
18. Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam
19. ANP T. Hopmans
20. Haagse Pandbrigade Gemeente Den Haag - Dienst Stedelijke Ontwikkeling
- 21, 22. SIOD, Ministerie szw
23. Gemeentearchief Den Haag
24. Foto Jelle Hellinga
25. Spaarnestad Photo
26. Foto Jelle Hellinga
27. Gemeentearchief Den Haag
28. Gemeentearchief Den Haag
29. uit Buikema, Rosemarie, Meijer, Maaik Kunst in

beweging 1900 - 1980, Cultuur en migratie in Nederland.
(Sdu Uitgevers) Den Haag 2003
30, 31. foto's uitgeverij Querido
32, 33. Gemeentearchief Den Haag
34. Collectie Internationaal Instituut voor Sociale
Geschiedenis, Amsterdam
35. Collectie Internationaal Instituut voor Sociale
Geschiedenis, Amsterdam
36, 37, 38. Reclamearsenaal
39. Foto Jelle Hellinga

Binnenhof

1, 3. Foto Jelle Hellinga
2. Spaarnestad Photo
4. Haags Historisch Museum
5, 6. JelleHellinga
7. Haags Historisch Museum
8. ANP foto
9. Rijksmuseum Amsterdam
10. Haags historisch museum
11. Bert Verhoef
12, 13, 14, 15, 16. Gemeentearchief Den Haag
17. internet
18. persfoto Mei Li Vos

Roes en genot

1. Collectie Internationaal Instituut voor Sociale
Geschiedenis, Amsterdam
2, 3. Reclamearsenaal
4, 5. Foto Jelle Hellinga
6, 7, 8. Gemeentearchief Den Haag
9. Foto Jelle Hellinga
10. Fotobureau Theo Meijer
11. Foto Jelle Hellinga
12. Gemeentearchief Den Haag
13. Beheersmaatschappij Scheveningen
14. foto museum Van Kleef
15, 16, 17. Foto Jelle Hellinga
18. Fotobureau Theo Meijer
19, 20, 21, 22. foto Foto Jelle Hellinga
23. foto Foto Jelle Hellinga
24. foto internet
25. foto Milan Konvalinka
26. Foto Jelle Hellinga

Van de straat

1, 2. Van Gogh Museum Amsterdam
3. Gemeentearchief Den Haag
4. Foto Jelle Hellinga

5, 6. Gemeentearchief Den Haag
7. foto Schimmelpenningh
8. Gemeentearchief Den Haag
9. Gemeentearchief Den Haag
10. Gemeentearchief Den Haag, foto Labrie
11, 12. Gemeentearchief Den Haag
13. foto Foto Mariët Herlé
14. krantenarchief KB
15. Gemeentearchief Den Haag foto Senteur
16, 17. Gemeentearchief Den Haag
18. uit: Tijhoff, A.E. *Winkelen in Amsterdam. Flaneuses
in de hoofdstad, 1870-1914.*
19. Reclamearsenaal
20. Foto Jelle Hellinga
21. IISG Collectie Internationaal Instituut voor Sociale
Geschiedenis, Amsterdam
22, 23. Gemeentearchief Den Haag
24. website Blonde Dolly
25. reproductie Foto Jelle Hellinga
26. Gemeentearchief Den Haag
27. foto Mieke Schlaman
28. foto Jos van Leeuwen
29. foto Martijn Beekman
30. foto Henriette Guest
31. foto Cees Verkerk
32. Reclamearsenaal
33. Gemeentearchief Den Haag
34. foto Foto Jelle Hellinga

Literatuur

Buikema, Rosemarie, Meijer, Maaike *Kunst in beweging
1900 - 1980, Cultuur en migratie in Nederland.* (Sdu
Uitgevers) Den Haag 2003
Davids, Karel *Dieren en Nederlanders, Zeven eeuwen lief en
leed.* Utrecht 1989
Hoeve, Jan van der, Lit Robert van, Zijlmans, Jori *Zeven
eeuwen Gevangenpoort.* Leiden 2007
Lutz, T. *Een geschiedenis van de traan,* Amsterdam.
(Anthos uitgevers) 1999
Stokvis, P.R.D. *De wording van modern Den Haag, De
stad en haar bevolking van de Franse Tijd tot de Eerste
Wereldoorlog.* Zwolle (Waanders) 1987
Tijhoff, A.E. *Winkelen in Amsterdam. Flaneuses in
de hoofdstad, 1870-1914.* Doctoraalscriptie Moderne
Geschiedenis Rijksuniversiteit Groningen